

توضیحات مقدماتی :

(۱) پیشگفتار :

- خواننده گرامی، نظر بر این بود که این کتاب در وهله اول کلاً به زبان ترکی به چاپ برسد، اما بعداً تغییر نظر داده و چاپ آن را با توضیحات فارسی ضروری دانستم، چرا که متأسفانه هموطنانمان از یادگیری زبان ترکی و مادری خود محروم و بی‌بهره اند، اکثر کسانی که با سوادند جبراً تنها به نوشتن و خواندن زبان فارسی آشنائی دارند. ...

شعری از ابولقاسم حسین زاده: [آتا سوزو]

آرمیت کالدیر یئمک او لمور هر سوزو آچیب دئمک او لمور...

آنلایانا بیرجه میلچک سازدیر، آنلامایانا زورنا - قاوالدا آزدیر...

- با وجودی که مدت زیادی از چاپ اول و دوم و سوم این کتاب می‌گذرد، متأسفانه به دلیل گرفتاریهای مختلف کار و زندگی، هنوز موفق به آماده کردن جلد دوم و جلد ترکی آن نشده‌ام. - بعد از چاپ اول همین کتاب، عده ای از خوانندگان محترم، به وسیله تلفن و یا نامه چاپ آن را تبریک گفته و بعضی از آنان نیز بعد از تعریف و تشویق، نظرات انتقادی خود را که عمدتاً به فشرده و نا روشن بودن مطالب آن [به ویژه در بخش اول کتاب و همانا به در هم و برهم بودن بخشهای مختلف آن بوده است] بیان کرده اند. در این رابطه همه جانبه ترین نظریه انتقادی را مرحوم آقای دکتر زهتابی، در نامه ای که جنبه تشویق نیز داشته (نامه وی در انتهای چاپ اول کتاب قدیمی درج شده بود)، ذکر کرده است.

با در نظر گرفتن مطالب مطرح شده و راهنمایی‌های خوانندگان محترم، تصمیم بر این شد که این کتاب به بخشهای جدا گانه تجزیه شود و هر بخش آن با توضیحات و مثالهای بیشتری که به آسانی قابل فهم و یادگیری باشد، مجدداً به زبان فارسی به چاپ برسد.

- محتوای مطالب این کتاب همانند چاپهای قبلی آن می‌باشد، ولی با توضیحات، مثالها، نقل قولها و اشعاری که از شعرای آذربایجان به آن افزوده شده و بدین سان حجم آن بیش از سه برابر چاپ اول و دوم و سوم گشته است، در نتیجه این کتاب به یک خود آموز دستور زبان ترکی آذربایجان مبدل شده است.

- به امید اینکه شما خوانندگان محترم، نظریات انتقادی و همانا نارسائی‌هایی که به نظرتان می‌رسد، به اطلاع برسانید و بدین وسیله برای بهتر و کامل تر شدن چاپ ترکی آن به من یاری برسانید.

۲) سخنی در رابطه با چاپ کتاب:

در چاپ اول این کتاب، « دیوان ترکی فضولی»، « اشعار علی اکبر صابر طاهرزاده » (هوپ - هوپ نامه)، کتاب « اصلی ایله کرم»، اشعار « واحد»، کتاب دستور زبان وهاب زاده، کتاب درسی و دستوری ترکی استانبولی به زبان آلمانی از آقای دکتر اُتو ایشپیس و دکتر بلما امیرجان و کتاب درسی آلووتکلی « گون آیدین » را در دسترس داشته و مورد استفاده قرار داده بودم که متأسفانه در چاپ کتاب، درج اسامی آنان از یاد رفته بود.

بعد از چاپ اول، کتابهای زیادی خریداری و همانا به کتابخانه دانشگاه مونیخ (بخش تورک لوگی، ترک شناسی) که در آن کتابهای مختلفی به زبان ترکی، از جمله ترکی آذربایجان و فارسی نگاهداری می‌شود دسترس پیدا کرده و از مطالب و شیوه کار آنها نیز در این چاپ بهره برده ام.

در این چاپ، از اشعار شعرای مختلف آذربایجان استفاده شده که اسامی آنها در بخشهای مختلف همین کتاب در کنار قطعه شعرشان درج شده است، اشعار بعضی از شعرانی نیز درج شده که کتاب آنها در دسترس من نبوده، ولی آنها را از کتابهای آقای دکتر هیئت به نام « آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش» [در دو جلد] و یا از کتاب آقای یحیی شیدا به نام « ادبیات اوجاغی»، رونویسی و به اسم خود شعرا درج کرده ام؛ درج این اشعار، به منظور قدردانی از خدمات آنان برای فرهنگ مردم و همچنین برای بهره برداری از آنها به عنوان اثر تاریخی، همچنین برای متنوع کردن مطالب و همانا برای نشان دادن صحت مطالب و... در نظر گرفته شده است.

در تنظیم این کتاب، از شیوه کار و مطالب کتابهای دستور زبان زیر نیز استفاده شده است: « معاصر ادبی آذری دیلی» از دکتر زهتابی، « مبانی دستور زبان آذربایجان» [در دو جلد] از دکتر محمد علی فرزانه، « آنا دیلی» از ابراهیم رف رف، کتاب « گرامی قاسم حسن أف - کامیل علی یوف فریدون جلیل اف » و کتاب دستوری لهجه ترکی استانبولی از آقای دکتر محمت هُننقیرمان (Mehmet Hengirmen) به نام « تۆرکجه دیل بیلگی سی در سال دو هزار».

- در آماده کردن چاپ اول این کتاب دوستان عزیز آقای مهندس بهرام شمسا، آقای یونس فیض اله زاده و در اصلاح نگارش آقای عباد میرزایف، خانم مهندس گلبرگی و آقای علی کریمی و در اصلاح نگارش چاپ حاضر آقای مهندس مرتضی دیزجی و خانم فریبا مالک و در چاپ آن نیز محمد کاظمی به من یاری رسانده اند، که بدین وسیله از زحمات ایشان و سایر دوستان عزیز قدردانی کرده و با صمیم قلب تشکر می‌کنم.

۳) در رابطه با ریشه زبان ترکی:

a) ریشه اولیه زبان ترکی:

اکثر تحلیل گران و زبان شناسان، زبان ترکی را زبان منشعب شده از زبانهای « آلتای و اورالی» معرفی می کنند.

مهمترین زبانهایی که اساس و ریشه اولیه آنها را به زبانهای « آلتای و اورالی » نسبت می دهند به شکل زیر می باشند:

زبانهای زنده و رسمی در اروپا:	زبانهای زنده و رسمی در آسیا:
زبان فنلاندی	زبان ژاپنی
زبان مجاری	زبان مغولی
زبانهای ژلکانی	زبان کره ای
زبان ایسلندی	زبان منچوری
و...	زبان ترکی و لهجه های مختلف آن

- توجه شود که بعضی از زبانهای اسکیمونی در آسیا و همانا بعضی از زبانهای سرخ پوستان قاره آمریکا نیز جزء گروه مذکور شمرده می شوند.

b) زبان ترکی به لهجه های مختلف زیر تقسیم می شود.

- بخشی از لهجه های مهم زبان ترکی به شکل زیر می باشند:

ترکی کاپارتائی	ترکی آلتائی	ترکی تاتاری	ترکی ترکیه (عثمانی)
ترکی یاقوتی	ترکی بالکانی	ترکی اویغوری	ترکی آذربایجانی
ترکی اویغور شرقی	ترکی ملداوی	ترکی باشقورتی	ترکی ازبکی
ترکی جوواشی	ترکی هاکازی	ترکی قارا کالی	ترکی قزاقی
ترکی قبرسی	ترکی قاراچانی	ترکی تاوانی	ترکی ترکمنی
ترکی نوقانی و...	ترکی تاوانی	ترکی داغستانی	ترکی قرقیزی

- بعضی از اهالی کشورها را می توان به شکل قرقیزستانی (قیرقیزیستانی)، ازبکستانی (اوزبکیستانی) و ترکمنستانی (تورکمنیستانی) نیز بیان کرد.

فهرست مطالب:

عنوان مطالب و مباحث مختلف - شماره صفحه

توضیحات مقدماتی:

- ۱ (۱) پیشگفتار:
- ۲ (۲) سخنی در رابطه با چاپ کتاب:
- ۳ (۳) در رابطه با ریشه زبان ترکی:
- ۴ (۴) فهرست کتاب:
- ۱۰ (۵) مقدمه:

بخش یکم:

- ۱۱ (۱) توضیحات در رابطه با الفباء:
- ۱۲ (۲) حروف و الفباء ترکی آذربایجان:
- ۱۴ (۳) شیوه بیان حروف ترکی آذربایجان:
- ۲۵ (۴) اسامی الفباء و چگونگی نامیدن آنها:
- ۲۶ (۵) ویژگی‌های الفبای عربی در زبان ترکی آذربایجان:
- ۳۷ (۶) عدم هم آوانی الفبای عربی با حروف زبان ترکی آذربایجان:
- ۳۴ (۷) الفبای لاتین و چگونگی هم آوانی آنها با حروف زبان ترکی:

بخش دوم:

- ۴۸ (۱) حروف و تجزیه آنها در ترکیب کلمه:
- ۵۰ (۲) طریقه ترکیب سیلاب و کلمه و هجی کردن آنها:
- ۵۴ (۳) حروف ترکی آذربایجان در ترکیب کلمه و پسوند و...:
- ۵۹ (۴) چگونگی تفاوت آهنگ تن صدای حروف و اصول هماهنگی آنها:
- ۶۱ (۵) حروف صدادار و تجزیه آنها به دو گروه فعال و غیر فعال:
- ۶۴ (۶) حروف صدادار فعال و نحوه به کارگیری آنها در ترکیب پسوندها:
- ۷۵ (۷) نحوه به کارگیری حروف در ترکیب کلمه و پسوند:
- ۸ (۸) حروف بی‌صدا و تقسیم بندی آنها به دو گروه:
- ۸۴-۹۵ - حروف بی صدای قوی و حروف بی صدای ضعیف:

فهرست مطالب:

عنوان مطالب و مباحث مختلف - شماره صفحه

بخش سوم:

- (۱) کلمه: ۹۶
 (۲) اسم: ۱۰۷
 (۳) اسم و علائم جمع: ۱۲۳
 (۴) فاعل: ۱۳۰
 (۵) اسم فاعلی: ۱۳۴
 (۶) مصدر: ۱۳۶
 (۷) اسم مصدری: ۱۴۰

بخش چهارم:

- (۱) ضمائر شخصی و ضمائر منفصل شخصی: ۱۴۵
 (۲) ضمائر متصل شخصی: ۱۴۷
 (۳) طریقه صرف کلمات با فعل «ایمک» (پسوند صرفی و یا ریشه مصدر): ۱۴۸
 (۴) ضمائر نا مشخص شخصی: ۱۶۳
 (۵) ضمائر اشاره ای: ۱۶۴
 (۶) ضمائر انعکاسی و فرمهای مختلف آن: ۱۶۵

بخش پنجم:

- (۱) اسم و حالت‌های تصریفی آن: ۱۷۰
 (۲) ضمائر شخصی در حالت‌های تصریفی: ۱۷۶
 (۳) چگونگی به کارگیری و عملکرد حالت‌های تصریفی اسم و ضمیر: ۱۷۸
 (۴) حالت مفعول با واسطه «در» (ده، دا) با اسم و ضمیر و کلمه «کی»: ۱۸۱
 (۵) پسوند ملکی و عملکرد آن: ۱۸۷
 (۶) پسوند ملکی و چگونگی تکرار آن در ترکیب اسم و ضمیر نسبت داده شده: ۱۹۴
 (۷) اسمی که آخرین حرف آن صدادار باشد با یک حرف «س» صرف می‌شود: ۱۹۹
 (۸) پسوند ملکی در ترکیب با کلمات تک سیلابی: ۲۰۰

فهرست مطالب:

عنوان مطالب و مباحث مختلف - شماره صفحه

- ۲.۲ (۹) پسوند ملکی و حذف آن در محاوره از اسم نسبت داده شده:
- ۲.۳ (۱۰) مخفف شدن پسوند ملکی از اسمی که آخرین حرف آن صدادارمی باشد:
- ۲.۴ (۱۱) پسوند ملکی همراه اسم با حالت مفعول با واسطه « در » و « کی »...:
- ۲.۸ (۱۲) تغییر پسوند اسم نسبت داده شده به دوم و سوم شخص مفرد و...:

بخش ششم:

- ۲۱۶ (۱) صرف حالت‌های تصریفی ضمائر اشاره ای و انعکاسی:
- ۲۱۹ (۲) حالت‌های تصریفی ضمیر انعکاسی « اوزوم »:
- ۲۲۴ (۳) تکرار ضمیر انعکاسی « اوزوم » همراه پسوند ملکی:
- ۲۲۷ (۴) ضمیر انعکاسی « کند »:
- ۲۲۸ (۵) ضمیر انعکاسی « بیله »:
- ۲۲۹ (۶) ضمیر انعکاسی اوزگه özgə :
- ۲۳۱ (۷) ضمیر انعکاسی باشقا başqa :
- ۲۳۲ (۸) کلمه « بیر » به عنوان ضمیر مشخص و نا مشخص عددی و...:

بخش هفتم:

- ۲۳۴ (۱) کلمات ملکی و ضمیر ملکی و « مال » (ثروت، دارائی، حیوان):
- ۲۳۷ - ۲۴۰ (۲) کلمه « وار var»، « یوخ yox » و پسوند ملکی:

بخش هشتم:

- ۲۴۸ (۱) صفت و انواع مختلف آن:
- ۲۵۴ (۲) قید و انواع مختلف آن:
- ۲۷۱ (۳) کلمات و علائم نفی:
- ۲۷۴ (۴) حروف اضافه « لی » (قید و یا صفت اهلیت):
- ۲۷۸ (۵) قید علت و قید سوال و...:
- ۲۸۹ (۶) کلمات و علائم ربطی:
- ۲۹۹ (۷) حروف و یا علائم ربطی (« له، لا » و « اینن » .. و « ایب »):

فهرست مطالب:

عنوان مطالب و مباحث مختلف	- شماره صفحه
۸) علائم و حروف ربطی « ده، دا »:	۳۰۶
۹) حروف و یا پسوند ربطی « جه ca » (علامت مخصوص زبان):	۳۰۹
۱۰) پسوندها و اصول و به کارگیری و...:	۳۱۲
۱۱) پسوندهای تک و چند سیلابی:	۳۱۴
۱۲) پسوند و میانوند:	۳۱۵ - ۳۲۱
بخش نهم:	
- توضیح و صرف فعل:	
۱) صرف فعل « ایمک » در فرمهای مختلف:	۳۲۲
۲) صرف فعل در زمان حال (استمراری):	۳۲۷
۳) فعل مصدری در زمان حال (استمراری):	۳۳۴
۴) صرف فعل در زمان آینده نزدیک:	۳۴۳
۴-۱) فعل آینده نزدیک و مفاهیم مختلف آن در ترکی آذربایجان:	۳۴۸
۵) صرف فعل به شکل امری:	۳۵۵
۶) صرف فعل در آینده دور:	۳۵۸
- تغییر حرف ریشه فعل:	
۷) فعل فاعلیت صفتی:	۳۶۵
۸) فعل « در لحظه آغازین کار »: (در ترکیب با علامت فعل فاعلیت صفتی)	۳۷۱
۹) فعل « از آغازین کار »: (در ترکیب با علامت فعل فاعلیت صفتی)	۳۷۵
۱۰) فعل « تا پایان کار »: (در ترکیب با علامت فعل فاعلیت صفتی)	۳۸۰
۱۰-۱) فعل فاعلیت صفتی در جمله و حالت‌های تصریفی آن:	۳۸۵
۱۱) فعل کمکی با ترکیبات مختلف در ۱۱ فرم:	۳۹۲-۳۹۵
۱۲) فعل التزامی با ترکیبات مختلف در ۱۳ فرم:	۳۹۶-۴۱۴
۱۳) فعل آرزویی واقعی در فرمهای مختلف:	۴۱۵-۴۳۱
۱۴) فعل امری آرزویی:	۴۳۲-۴۳۸
	۴۳۸

فهرست مطالب:

شماره صفحه	عنوان مطالب و مباحث مختلف
۳۳۵	۱-۱۳) فرم قدیمی فعل امری آرزویی:
۳۳۸	۱۵) فعل شرطی:
۳۵۳	۱۶) فعل شرطی واقعی در زمان حال:
۳۶۱	۱۷) فعل شرطی واقعی در زمان آینده نزدیک:
۳۶۶	۱۸) فعل شرطی واقعی در زمان آینده دور:
۳۶۸ - ۳۹۲	۱۹) فعل مجهولی در فرمهای مختلف:
۳۷۶	- استثناء در فرم مجهولی و صرف آن در فرمهای مختلف:
۳۹۳ - ۵۶۵	۲۰) فعل ماضی با ترکیبات مختلف در ۱۹ فرم:
۵۶۶ - ۶۲۷	۲۱) نفی و صرف فعل با ترکیبات گوناگون در ۲۱ فرم مختلف:
۶۲۸ - ۶۶۱	۲۲) نفی فعل در زمان گذشته با ترکیبات گوناگون در ۱۳ فرم:
۶۶۲ - ۶۷۸	۲۳) فعل سوالی (علائم مخصوص سوالی)، فعل سوالی با ترکیبات گوناگون در ۱۱ فرم صرف شده است:
۶۷۹ - ۶۸۸	۲۴) صرف فعل گذشته در شکل سوالی در ۶ فرم:
۶۸۹ - ۶۹۹	۲۵) نفی فعل سوالی در ترکیبات مختلف در ۸ فرم:
۷۰۰ - ۷۱۰	۲۶) نفی فعل گذشته در فرم سوالی با ترکیبات گوناگون در ۶ فرم:
۷۱۱ - ۷۱۶	۲۷) فعل شرطی واقعی با علامت ماضی و نفی آن:
۷۱۷ - ۷۲۲	۲۸) فعل و یا جمله « آرزوی غیر واقعی » با علامت مخصوص گذشته:
۷۲۳ - ۷۲۷	۲۹) فعل و یا جمله « شك و تردید » در فرمهای مختلف:
۷۲۸	۳۰) فعل یا جمله غیر شهودی:
۷۲۸	۳۱) فعل مرکب یا جمله گذشته در آینده:
۸۲۹	۳۲) فعل ترکیبی در فرم جمله ناکامل:
۷۳۰	۳۳) فعل « تداوم کار » در فرم جمله:
۷۳۰	۳۴) فعل یا « کار متقابل » در شکل جمله:

فهرست مطالب:

عنوان مطالب و مباحث مختلف - شماره صفحه

۷۳۱ (۳۵) فعل در « مدت عملی شدن کار» در شکل جمله:

بخش دهم:

۷۳۱ جمله بندی در زبان ترکی آذربایجان و ویژگی های آن:

۷۳۵ (۱) جمله ساده:

۷۳۶ (۲) جمله مرکب:

- فرم جملات زیر را علائم فعل (گلیر، گلر، گلسه، گله و...) تعیین می کند:

۷۳۸ (۳) جمله سوالی:

۷۳۸ (۴) جمله امری:

۷۳۹ (۵) جمله شرطی:

۷۳۹ (۶) جمله آرزویی واقعی:

۷۳۹ (۷) جمله آرزوی غیر واقعی:

۷۴۰ (۸) جمله شک و تردید:

- فرم جملات زیر را کلمات و طرز بیان آنها تعیین می کند:

۷۴۰ (۹) جمله تعجبی:

۷۴۱ (۹) بیان نقل قول در جمله:

۷۴۱ (۱۰) بیان نقل به معنی در جمله:

۷۴۲ (۱۱) جمله طنز:

۷۴۳ (۱۲) جمله خبری:

(۱۳) کلمه و یا جمله ناکامل:

۷۴۳ - آوا و کلمه در شکل جمله:

۷۴۴ (۱۵) طریقه فهماندن حرفی که در بیان کلمه به درستی فهمیده نمی شود:

۵) مقدمه:

- در این کتاب همراه خط عربی از خط لاتین نیز استفاده شده است زیرا الفبای عربی که الفبای ترکی نیز از آن گرفته شده، نه تنها برای توضیح و صرف افعال زبان ترکی نارسا است، بلکه مشکلاتی نیز برای نوشتن و خواندن صحیح و آموزش سریع آن به بار می‌آورد، چرا که بعضی از حروف الفبای عربی و به ویژه حروف صدادار آن با حروف الفبای ترکی هماهنگی ندارند. مثلاً برای فهماندن حرف « آ آ »، آن را در اول کلمه به شکل آ، ائ، عَ، ئ، در وسط کلمه به شکل « هـ » و یا به شکل هـ همزه و در آخر کلمه به شکل هـ می‌نویسند و همچنین حروف ö, ü, u, o را به شکل اؤ، او، و، و، او، نو، عو، اُ، و... مورد استفاده قرار می‌دهند که هیچ کدام از آنها با اصوات حروف ترکی هماهنگی کامل ندارند.

- در زبان ترکی آذربایجان نه (۹) حرف صدادار موجود است که نزدیک به چهل در صد ساختار و ترکیب این زبان را تشکیل می‌دهند.

- زبان ترکی علاوه بر حروف صدادار حروف دیگری هم دارد که زبان عربی آن را ندارد، (مثل: ژ، پ، گ، چ) و زبان عربی نیز حروفی دارد، که مورد استفاده ترک زبانها نمی‌تواند قرار گیرد. (برای مثال در مقابل « ز، ذ، ض، ظ » یک « Z ز » بیان می‌شود.)

- به نظر می‌رسد استفاده از خط لاتین همراه خط عربی میتواند کمک زیادی به آموزش سریع و نوشتن صحیح زبان ترکی باشد.

- در این کتاب ترجمه لغت به لغت بعضی از جملات ترکی به زبان فارسی مفهوم واقعی آنها را نمی‌رساند بنا بر این از واژه ها و جملاتی استفاده می‌شود که مفهوم مترادف با آنها را بیان می‌کنند.

- برای بعضی از واژه های دستوری که از لحاظ مضمون تفاوتی با واژه های فارسی دارند توضیحاتی در آغاز مطلب ذکر شده داده می‌شود. مثال:

مصدر، فعل، فعل آینده نزدیک و ماضی و...

بخش یکم :

(۱) توضیحات در رابطه با الضاء:

در این کتاب، همراه الفبای عربی از الفبای لاتین نیز استفاده شده است، زیرا الفبای عربی که الفبای ترکی نیز از آن گرفته شده، نه تنها برای توضیح و صرف افعال زبان ترکی نارسا است، بلکه برای نوشتن و خواندن صحیح و آموزش سریع مشکلاتی نیز به بار می‌آورد؛ چرا که بعضی از حروف عربی و به ویژه حروف صدادار آن با حروف زبان ترکی همخوان و هم آوانی نداشته است حروف صدادار در زبان ترکی آذربایجان نه (۹) عدد می‌باشد که آنها تقریباً نزدیک به چهل در صد ساختمان و یا ترکیب کلمات و پسوند آنها را تشکیل می‌دهند که نوشتن و خواندن آنها با خط عربی، بسیار مشکل می‌باشد. مثال:

برای فهماندن حرف صدادار « اِ »، آن را در اول کلمه به شکل « اِ ، اُ ، اَ ، عِ » و در آخر کلمه به شکل « ئِ ، ـِ ، هِ » می‌نویسند.

چهار حرف صدادار « o , u , ü , ö »، با الفبای عربی به شکل « او ، او ، او ، او ، نو » مورد استفاده قرار گرفته شده که اصوات هیچ کدام از آنها با اصوات و آواهای حروف زبان ترکی هماهنگی و هم آوانی کامل نداشته است.

علاوه بر مطالب مذکور، زبان عربی حروفی دارد که آنها مورد استفاده ترک زبانها نمی‌توانند قرار گیرند: الفبای عربی چهار حرف « ز ، ذ ، ض ، ظ » دارد، که همه آنها در زبان ترکی به شکل حرف « z ز » تلفظ می‌شوند. حروف « ذ ، ض ، ظ » تنها در کلمات عربی و فارسی، که داخل زبان ترکی شده اند مورد استفاده قرار می‌گیرند.

- به نظر می‌رسد، استفاده از الفبای لاتین در کنار الفبای عربی، کمک زیادی به آموزش سریع و نوشتن صحیح کلمات زبان ترکی می‌کند.

ترجمه لغت به لغت بعضی از واژه های ترکی به زبان فارسی مفهوم واقعی آنها را نمی‌رساند، بنابراین در این کتاب از جملات و واژه هائی استفاده می‌شود، که مفهوم مترادف با آنها را بیان می‌کنند.

۲) حروف و الفبای ترکی آذربایجان:

اصواتی که انسان از دهان و یا گلو خارج می‌کند، در این کتاب « آواها » می‌نامیم. آواهایی که برای رساندن مقصودی در ترکیب کلمه به کار گرفته می‌شوند حروف می‌نامیم؛ حروفی که به وسیله علائم مختلف نوشته و یا خوانده می‌شوند الفبای می‌گوئیم. حروفی که در زبان ادبی ترکی آذربایجان به شکل « الفبا » در آمده اند ۳۲ حرف می‌باشند، که با خط عربی و لاتین به شرح زیر نوشته شده و در ترکیب کلمات به کار گرفته می‌شوند:

الفبای لاتین	الفبای عربی	نحوه به کارگیری الفبای در نوشتن کلمات ترکی
a, A	آ، ا، عا، عا	adət عَادَت، əlan أَلان، ana آنا، adam آدام
b, B	ب، ب	baba بابا، bacı باجی، bibi بیبی (بی بی)، ədəb آدَب
c, C	ج، ج	ac آج، cücə جوجه، cavab جاواب، ağac آغاج
ç, Ç	چ، چ	çiçək چیچک، çalmaq چالماق، qoç قوچ
d, D	د، د	dədə دَدَه، dadaş داداش، میداد (مِداد)
ə, Ə	آ، ا، ه، عا، عا	əl آل، Həmid حمید، nənə نَنَه، əbbas عَباس
e, E	ا، ا، ا، عا، عا	Ebad عباد، eşit اِشیت، اطاعت [ایطاعت] itaət
f, F	ف، ف	fal فال، fələk فَلَك، fəhlə فَحْلَه، ələf عَلَف
g, G	گ، گ	gəl گل، get گنت، gü گل، göl گول
h, H	ه، ه، ح، ح	Həsən حَسَن، həmişə هَمیشَه، əhər آهَر
ğ, Ğ	غ، غ	ğonça غُونچَا، ağız آغیز، boğaz بوغاز
ı, I	ای، ی، یی، ی	ıldırım ایلدیریم، işıqlıq ایشیقلیق، dayı دایی
i, İ	ای، ی، یی، ی	iş ایش، iki ایکی، diş دیش، dəmir دَمیر

- بقیه حروف را در صفحه بعدی ملاحظه بفرمائید:

الفبای لاتین	الفبای عربی	به کارگیری الفباء در نوشتن کلمات ترکی
j, J	ژ، ج	japon ژاپن، jest ژست، juqul ژوقول
k, K	ک، ک	kərəm کرم، kal کال، Babək بابک
L, l	ل، ل	lalə لاله، lal لال، lap لاپ، qal قال
m, M	م، م	mama ماما، dəmir دمیر، Kərim کریم
N, n	ن، ن	nənə ننه، nar نار، nəxcəvan نخچوان
o, O	او، اُ، عُ، وُ، اُ	on اون، omman عمان، اُکتسبر، دُولماق، سون
ö, Ö	او، وُ، اُ، عُ، اُ	ölkə اولکه، öpmək اوپمک، بُولمک bölmək، عُمر
q, Q	ق، ق	qardaş قارداش، qəhvə قهوه، alaq آلاق
p, P	پ، پ	pəncərə پنجره، parça پارچا، top توپ
r, R	ر، ر	reyhan ریحان، araz آراز، əhər اهر
s, S	ث، ص، س، س	səlcüq سلجوق، səbr صبر، sabah صاباح، ثواب
ş, Ş	ش، ش	şənlik شنلیک، şəhər شہر، daş داش
t, T	ت، ت، ط	tarix تاریخ، tatar تاتار، otaq اطاق، tat تات
u, U	اُ، وُ	uşaq اُشاق، doğru دۇغرو، ulduz اُولدوز
ü, Ü	او، او، و	ürək اورک، düşünmək دوشونمک، دوزمک
v, V	و، و	Vəli ولی، ev انو، vurmaq وورماق
y, Y	ی، یی، ی	yalqız یالقیز، yaylıq یایلیق، yay یای
x, X	خ، خ	yaxşı یاخشی، xəbər خبر، xəmir خمیر، yox یوخ
z, Z	ظ، ض، ض، ذ، ز	zəmir ضمیر، zat ذات، Zöhrə زهره، zəfər ظفر

- به شعری از نسیمی، که باورهای خود را به نام سی و دو حرفی مخصوص ترکی آذربایجان بیان کرده است، توجه کنید: من اوتوز ایکی حروفم لم یزل یوخدور اورتاغیم نه مثلیم نه بدل

۳) شیوه بیان حروف ترکی آذربایجان:

حروف، اصوات و یا آواهایی هستند، که به وسیله عملکرد ویژه ماهیچه های ریه، گلو، دهان، زبان، لبها و... با هوای تنفس شده به وجود می آیند؛ با این مفهوم که ماهیچه های ارگانهای مذکور با عملکردهای خود فشار هوا را تغییر می دهند و تغییرات به شکل امواج صوتی در هوای اطراف به حرکت در می آیند و آنها به پرده گوش برخورد می کنند؛ به همین منوال اطلاعات لازم به مغز رسیده و مغز آنها را تجزیه و تحلیل می کند و آنها را می شناسد و به اصطلاح کلمات بیان شده شنیده و فهمیده می شوند.

هر حرفی با شیوه خاصی به وسیله ماهیچه های ارگانهای مختلف دهان بیان می شود. با وجودی که شیوه بیان حروف، موضوع فونوتیکی زبان می باشد و تا حدودی با دستور زبان که مسئله اصلی این کتاب می باشد فرق دارد، اما به دلیل ویژگی های زبان ترکی که در آن هماهنگی حروف صدادار مسئله مهمی است، در نتیجه آشنائی با شیوه بیان کلمات هر چند هم که کوتاه باشد، کمک زیادی به توضیح و یادگیری مسائل دستور زبان و اصول به کارگیری هماهنگی حروف صدادار آن می کند، به همین دلیل قبل از آغاز مسئله دستوری لازم است، هر چند به شکل خلاصه، توضیحاتی در رابطه با شیوه بیان حروف داده شود.

a) عملکرد مشترك ارگانهای دهان در بیان حروف بی صدا:

- حروف بی صدا، در زبان ترکی آذربایجان ۲۳ حرف هستند که با ویژگی های زیر بیان می شوند:
- در بیان حروف بی صدا، دهان به نسبت حروف صدادار کمتر باز می شود، به طوری که دندانهای بالائی و پائینی حداکثر تا یک سانتی متر از هم فاصله می گیرند.
  - « تن » و صدای تک تک حروف بی صدا، به نسبت حروف صدادار کوتاه تر است.
  - در تکلم حروف بی صدا، هوای خارج شده از دهان، به نسبت حروف صدادار کمتر است.
  - در ذکر حروف بی صدا، راه هوای بیرون داده شده، به وسیله بعضی از ارگانهای دهان (گلو، زبان، دندانها و لبها) کمی گرفته شده و با باز شدن آنها هوای جمع شده در ریه و یا در دهان با فشار در لحظه کوتاهی به بیرون داده می شود.
  - تن صدای حروف بی صدا خیلی کوتاه است، به همین دلیل نیز آنها بدون حروف صدادار

قابل هجی نیستند و در نتیجه سیلاب نیز محسوب نمی‌شوند، چرا که تن صدای حروف بی‌صدا، به وسیله تن حروف صدادار به بالا و پائین کشیده و سیلاب تشکیل شده و هجی می‌شود.

b (عملکرد مهم ارگانهای دهان در بیان تک تک حروف بی‌صدا:

حرف « ی، گ » (g , y) :

در بیان حرف « g و y »، دهان کمی باز می‌شود، انتهای زبان به طرف سقف دهان بالا کشیده و نوک آن گرد می‌شود و مختصری نیز از دندانهای جلو فاصله می‌گیرد؛ در عین حال لبها کمی به حالت لبخند در می‌آیند.

در بیان حرف « گ، ی »، جلوی خروج هوا به وسیله زبان و سقف دهان گرفته می‌شود و با باز شدن آنها هوا از میان آنها به طرف لب و دندانهای پائینی و سپس به بیرون هدایت می‌شود. حرف « گ » ترکی، هم آوا با « گ » فارسی [مثل: « گ »، گرد و خاک، گرداب و...]، « ی - y » ترکی نیز هم آوا با « ی - ی » فارسی [مثل: « ی - ی »، یا این یا آن، یاسمین Yasamin ، یایلیق yayliq] می‌باشد.

حرف خ x :

در بیان حرف « x خ »، دهان کمی باز می‌شود، در همان حال انتهای زبان به سقف دهان می‌پیوندد، ولی نوک آن در پائین دهان می‌ماند، اما مختصری از دندانهای جلوی فاصله می‌گیرد و یا به عقب کشیده می‌شود. در بیان حرف « خ »، هوا از بین انتهای زبان و دهان بیرون می‌آید و به سقف دهان، دندانهای بالائی در جلوی دهان و سپس به لب پائینی برخورد می‌کند و بدین سان به بیرون هدایت می‌شود.

توجه شود که تلفظ « خ » ترکی، ما بین حرف « ح، خ » فارسی می‌باشد؛ « خ » ترکی به وسیله انتهای دهان و زبان گفته می‌شود، در صورتی که « خ » فارسی در گلو بیان می‌شود و بدین سان خرخر حرف « خ » در زبان فارسی زیاد تر است.

حرف ق q ، ک k :

در بیان حرف « q و k »، دهان کمی باز می‌شود، لب بالائی و پائینی نیز به شکل لبخند در می‌آید، در عین حال نوک زبان گرد می‌شود و از دندانهای پائینی در جلوی دهان فاصله می‌گیرد. در بیان دو حرف « q و k »، انتهای زبان به طرف سقف دهان و گلو کشیده

می‌شود، به طوری که به انتهای سقف دهان می‌پیوندند؛ با باز شدن انتهای زبان و سقف دهان هوا به بیرون داده می‌شود و به سقف دهان، به دندانهای بالائی، سپس به لب پائینی برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود. در بیان حرف «ق» جلوی هوا به وسیله انتهای زبان و سقف دهان گرفته می‌شود و با باز شدن آنها، هوا با فشار به بیرون داده می‌شود. حرف «ق» ترکی، با «ق» فارسی کمی فرق دارد، زیرا «ق» فارسی بیشتر به «قاف» عربی نزدیکتر می‌باشد و در گلو گفته می‌شود، در صورتی که «ق» ترکی عمدتاً با انتهای زبان و سقف دهان بیان می‌شود و نزدیک به حرف «گ» (تقریباً هم آوا با «گ» گفت و گو) فارسی می‌باشد. آوای حرف «ك k» در زبان ترکی، تقریباً هم آوا با «ك» فارسی [مثل: کردار، کرد، کرم و...] می‌باشد.

حرف ح ، ه ه ، h :

در بیان حرف «ح» دهان کمی باز شده، انتهای زبان نیز مختصری به طرف بالا و سقف دهان کشیده و راه خروجی هوا کمی تنگتر می‌شود، ولی جلوی آن به طور کامل سد نمی‌شود. در بیان حرف «ح»، نوک زبان در پائین دهان می‌ماند، اما از دندانهای جلوی در پائین دهان کمی فاصله می‌گیرد، در عین حال هوا از گلو خارج می‌شود و به سقف دهان، به دندانهای بالائی، سپس به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و از بین دو لب که کمی حالت لبخند به خود می‌گیرند، به بیرون هدایت می‌شود. در الفبای عربی، دو شکل (ه، ح) موجود است که هر دوی آنها در زبان ترکی به یک شکل «ه، h» تلفظ می‌شوند.

حرف غ ğ :

در بیان حرف «غ»، دهان کمی باز می‌شود، در عین حال زبان به طرف گلو و سقف دهان کشیده می‌شود، نوک زبان نیز از دندانهای جلوی در پائین دهان مختصری فاصله می‌گیرد، در همان حال هوا از گلو خارج می‌شود و به خروسک و به اطراف گلو و انتهای زبان برخورد می‌کند و آنها را می‌لرزاند و سپس به سقف دهان برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ب b ، پ p ، م m :

در بیان حرف «b ، p ، m»، دهان کمی باز می‌ماند، ولی لبها کاملاً بسته می‌شوند،

در عین حال نوک زبان در پائین دهان می ماند و به دندانهای جلوی در پائین دهان می پیوندد، انتهای آن نیز کمی به طرف بالا و عقب کشیده می شود.

در بیان سه حرف مذکور لبها بسته و هوا در دهان جمع می شود و با باز شدن آنها با فشار به بیرون داده می شود. بیان حرف «م» کمی با دو حرف «ب، پ» فرق دارد، زیرا در بیان حرف «م» فشار هوای بیرون داده شده کمتر از حرف «پ، ب» می باشد؛ در بیان حرف «پ، ب» جلوی هوا کاملاً سد می شود، ولی در بیان حرف «م» کمی هوا از بینی به بیرون داده می شود. تن صدای حرف «م» کمی بم تر (کلف تر) از «پ، ب» می باشد. حرف «پ، ب، م» در زبان ترکی و فارسی تقریباً هم آوا تلفظ می شوند.

حرف و ، v ، f :

در بیان حرف «f ، v» دهان کمی باز می شود، به طوری که دندانها تا نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند، در عین حال زبان در پائین دهان می ماند، ولی نوک آن مقداری به عقب و به سمت گلو کشیده می شود. لب بالائی نیز کمی به طرف بالا می رود و از دندانهای بالائی در جلوی دهان فاصله می گیرد. لب پائینی نیز به طرف بالا کشیده می شود، به طوری که به پائین دندانهای بالائی در جلوی دهان می پیوندد و بدین سان جلوی هوا کمی گرفته می شود، در عین حال با باز شدن لب پائینی و دندانهای بالائی، هوای جمع شده در دهان به بیرون داده می شود.

حرف د ، d ، l ، n ، ت ، t :

در بیان حرف «t ، n ، l ، d» دهان کمی باز شده، زبان از روی دندانهای پائینی در جلوی دهان به بالا کشیده می شود و به بین سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلو می پیوندد، لبها نیز به شکل لبخند از هم فاصله می گیرند و با باز شدن سقف دهان و نوک زبان، هوا به بیرون داده می شود. در بیان حرف «ل» کمی هوا از دو طرف زبان بیرون می آید و در بیان «ن» مقداری هوا از بینی به بیرون داده می شود. «تن» صدای حرف «ن» تا حدودی «بم تر» از حرف «د، ل، م» می باشد. در بیان حرف «د» و «ت» جلوی هوا به وسیله زبان و سقف دهان کاملاً سد می شود و با باز شدن آنها هوا در یک لحظه کوتاهی به بیرون داده می شود. در بیان حرف «ل» و «ن» جلوی هوا کاملاً سد نمی شود. در بیان

حرف «ل» نیز نوک زبان به ما بین سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلو می‌پیوندد.

حرف ر ۲ :

در بیان حرف « ۲ »، دهان کمی باز می‌شود، به طوری که دندانها تا نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در عین حال نوک زبان به سقف دهان می‌پیوندد و هوا از گلو خارج شده، با فشار به طرف بیرون داده می‌شود، به طوری که نوک زبان را به حالت لرزه (رر) تکان می‌دهد و بدین سان چند بار با سقف دهان برخورد می‌کند. حرف « ر » در مواردی نیز به شکل ضعیف به کار گرفته می‌شود، به طوری که حرف « ر » اصلاً شنیده نمی‌شود. برای مثال کلمه « بیر » (يك) را در نظر بگیریم که در مواردی به شکل « بی » (مثل: بی‌دنه) به کار گرفته می‌شود. (به بخش حروف قوی و ضعیف در همین کتاب توجه کنید).

حرف س s ، ز z :

در بیان حرف « س s ، ز z »، دهان کمی باز می‌شود، بطوری که دندانها تا نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند؛ میانه زبان به میانه سقف دهان و به نزدیک دندانهای بالائی در جلو کشیده می‌شود، در عین حال هوا از گلو خارج می‌شود، از بین زبان و سقف دهان می‌گذرد و به دندانهای بالائی و به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود. حرف « س » عمدتاً با میانه زبان و حرف « ز » با طرف جلو و نوک زبان (بدون اینکه جلوی هوا کاملاً سد شود) گفته می‌شود. تن صدای حرف « س، ز » کمی طولانی تر از سایر حروف بی‌صدا می‌باشد.

در بیان حرف « ز » فشار هوا بیشتر از حرف « س » می‌باشد. کلماتی که از زبان عربی وارد زبان ترکی شده اند، حرف « z » به شکل « ذ، ض، ظ » نیز نوشته می‌شود، ولی همه آنها در زبان ترکی به شکل « ز » تلفظ می‌شود. حرف « s » نیز با الفبای عربی به سه فرم « س، ث، ص » نوشته می‌شود، اما آنها در زبان ترکی هم آوا با حرف « س » تلفظ می‌شوند. حرف « س » و « ز » در زبان فارسی و ترکی تقریباً هم صدا تلفظ می‌شوند.

حرف ج c ، چ ƒ :

در بیان حرف « ج، چ »، دهان خیلی کم باز می‌شود، در عین حال لب بالائی کمی به طرف بالا کشیده می‌شود و لبها کمی باز شده و همانا طرف جلو و میانه زبان به طرف بالا کشیده

می‌شود و به جلوی سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلوی دهان می‌پیوندند و با باز شدن آنها هوا به بیرون داده شده و سپس به دندانهای بالائی و به لب پائینی برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود.

در زبان ترکی، تلفظ دو حرف «ج، چ» با زبان فارسی کاملاً فرق دارد؛ زیرا در بیان «ج، چ» فارسی، لبها به طرف بیرون و به شکل نیم دایره در می‌آیند؛ در بیان «ج، چ» ترکی لب بالائی کمی به طرف بالا و بیرون کشیده می‌شود و بدین سان لبها کمی حالت لبخند به خود می‌گیرند. تن صدای «ج» و «چ» در زبان فارسی پائین تر [کلفت تر] از تن صدای «ج، چ» ترکی بیان و شنیده می‌شود.

حرف ژ ، ش ، § :

در بیان حرف «ژ، ش»، دهان کمی باز و لبها از هم جدا می‌شوند، در همان حال لب بالائی به طرف بالا و به بیرون کشیده می‌شود، در عین حال زبان کمی به حالت نیم دایره در می‌آید و به طرف درونی دهان کشیده می‌شود و کمی نیز از دندانهای جلو فاصله می‌گیرد، طرف راست و چپ آن نیز با سقف دهان برخورد می‌کند؛ بدین سان هوا از بین و میانه زبان و سقف دهان به بیرون داده می‌شود و به دندانهای بالائی، سپس به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و بعداً به خارج از دهان هدایت می‌شود. صدای حرف «ش»، به وسیله میانه زبان و سقف دهان، ولی حرف «ژ» با طرف جلوی زبان و سقف دهان بیان می‌شود، تن صدای «ش» نیز کمی کشیده تر از حرف «ژ» می‌باشد.

حرف ی — y :

در بیان حرف «ی»، لبها به حالت نیمه لبخند از هم جدا می‌شوند، به طوری که دندانها نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در عین حال زبان کمی گرد می‌شود و از دندانهای پائینی در جلوی دهان فاصله می‌گیرد و به طرف میانه سقف دهان کشیده می‌شود و بدین سان راه هوا را کمی سد می‌کند. در بیان حرف «y» هوا از گلو خارج می‌شود، به میانه سقف دهان، به انتهای سقف دهان برخورد می‌کند، از میان آنها می‌گذرد و به انتهای دندانهای بالائی، به لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود.

c) نحوه بیان حروف بی‌صدا را می‌توان به گروه‌های زیر نیز تجزیه کرد:

الف) در بیان حرف «ب b، پ p، چ c، چ Ç، د D، ک k، گ g، ق q و ت t»، جلوی هوا به وسیله ارگانهای مختلف دهان، لبها، زبان و سقف دهان کاملاً گرفته می‌شود و با باز شدن آنها، هوا در لحظه کوتاهی به بیرون داده می‌شود.

ب) در بیان حرف «ح h، ه h، س s، ش ş، ژ j، ز z، ی y، خ x، غ ğ، ف f، ر r و ل l»، جلوی هوای بیرون داده شده به طور کامل (همانند گروه يك) گرفته نمی‌شود، به همین دلیل نیز صدای این حروف، به نسبت سایر حروف بی‌صدا، کشیده تر می‌باشد؛ اما صدای هر دو گروه مذکور به نسبت تن صدای حروف صدادار کوتاه تر است.

در بیان دو حرف «م، ن»، کمی هوا از بینی نیز خارج می‌شود؛ با این تفاوت که در بیان حرف «ن»، لبها باز می‌مانند، اما در بیان حرف «م» لبها بسته می‌شوند.

در بیان چهار حرف «ل، ژ، ز، ی»، هوا همزمان از دهان بیرون داده شده و صدا کمی در بینی بیان می‌شود. حرف «ك، گ، ق» با انتهای زبان و دهان گفته می‌شود.

حرف «خ، غ» بیشتر با انتهای زبان و دهان و کمی نیز با گلو ساخته می‌شود.

در بیان حرف «ب، پ، م» لبها بسته و سپس باز شده و هوا به بیرون داده می‌شود.

حرف «چ، د، س، ش، ز، ژ، ل» با جلوی زبان و سقف دهان بیان می‌شود.

(d) عملکرد مشترك اعضا دهان در بیان حروف صدادار:

در بیان حروف صدادار، دهان کمی بیشتر از حروف بی‌صدا باز می‌شود، به طوری که دندانهای بالائی و پائینی از يك و نیم تا دو و نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند.

در بیان حروف صدادار، هوای خارج شده از گلو و دهان به مانع بزرگی برخورد نمی‌کند.

صدای حروف صدادار، طولانی‌تر از حروف بی‌صدا بیان می‌شود.

در گفتن سه حرف «a, e, i»، لبها کمی به حالت لبخند از هم جدا می‌شوند.

در تکلم چهار حرف «ö, o, ü, u»، لبها به حالت دایره ای در می‌آیند و به شکل حلقه به جلو و بیرون کشیده می‌شوند.

در بیان حروف صدادار هوای بیشتری به نسبت حروف بی‌صدا از دهان خارج می‌شود.

در ذکر حروف صدادار با آهنگ بالائی (a, e, i, ö, ü)، زبان در پائین دهان می‌ماند،

نوک آن نیز به دندانهای پائینی در جلو می‌پیوندند و قسمت میانی آن کمی به طرف بالا کشیده می‌شود و بدین سان راه هوای بیرون داده شده را کمی تنگتر می‌کند. صدای این حروف به نسبت سایر حروف صدادار نازکتر می‌باشد و به همین دلیل نام آنها حروف صدادار با آهنگ بالائی (صدای نازک) نامیده می‌شوند.

در بیان چهار حرف «a, i, o, u»، زبان به حالت نیم دایره ای در می‌آید، کمی نیز به طرف انتهای دهان کشیده می‌شود و همانا نوک آن از دندانهای جلویی فاصله می‌گیرد. در بیان چهار حرف «a, i, o, u»، راه هوا باز تر شده، در نتیجه «تن» صدای آنها بم تر از سایر حروف صدادار شنیده می‌شود، به همین دلیل نیز اسم آنها را حروف صدادار با آهنگ پائینی (با صدای بم) می‌نامیم. صدای حرف «i» به شکل الف ساکن (i) بیان می‌شود و آوا و تن صدای آن، به نسبت سایر حروف صدادار، کوتاه تر شنیده می‌شود.

e) عملکرد اعضاء مختلف در بیان تک تک حروف صدادار با آهنگ پائینی:
حرف a (آ، ا، عا):

در بیان حرف «a آ» دهان کمی باز می‌شود، به طوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو سانتی‌متر از هم فاصله می‌گیرند. در بیان حرف «a»، زبان بطرف گلو کشیده می‌شود و همانا نوک زبان از دندانهای جلوی در پائین دهان فاصله می‌گیرد، لبها نیز به حالت نیم دایره ای در می‌آیند؛ در عین حال هوا از گلو خارج و بدون برخورد به مانع مهمی به طرف بیرون هدایت می‌شود.

حرف ا (ای، ی، ی):

حرف «i»، تا حدود زیادی به شکل «الف ساکن» تلفظ می‌شود. در بیان حرف «i» دهان کمی باز می‌شود، به طوری که دندانهای جلوی تقریباً تا دو سانتی‌متر از هم فاصله می‌گیرند؛ همانا نوک زبان کمی گرد شده، به طرف عقب و بالا، به انتهای دهان کشیده می‌شود و از دندانهای جلو در پائین دهان فاصله می‌گیرد. صدای حرف «i» با آهنگ پائینی (بم) می‌باشد و به وسیله انتهای زبان و سقف دهان گفته می‌شود. تن صدای حرف

« ا » ، به نسبت سایر حروف صدادر کوتاهتر، ولی مثل صدای « a, o, u » کلفت تر شنیده می شود.

حرف o (اُو ، اُ ، عُ):

در بیان حرف « o » ، دهان کمی باز می شود، به طوری که دندانها تا دو و نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند، زبان نیز گرد شده و مختصری به طرف گلو، به انتهای سقف دهان به طرف بالا کشیده می شود، در عین حال لبها به شکل حلقه به طرف بیرون داده می شوند. در بیان حرف « o » ، هوا از گلو خارج می شود و از سقف و انتهای دهان بین دو لب دایره ای (حلقه) شده به بیرون داده می شود.

حرف u (اُو ، عُو ، ثُو):

در بیان حرف « u » ، دهان کمی باز می شود ، بطوری که دندانها تا دو سانتی متر از هم فاصله می گیرند، زبان نیز کمی به طرف گلو و سقف دهان عقب کشیده می شود، همزمان با آن لبها به حالت دایره ای در می آیند و حلقه وار به طرف بیرون کشیده می شوند؛ در عین حال هوا از گلو خارج شده و از میان زبان، سقف دهان و از میان لبها به بیرون داده می شود.

k (عملکرد اعضاء مختلف در بیان تک تک حروف صدادر با آهنگ بالائی:

حرف e (اِ ، اَ ، عِ ، عِ):

در بیان حرف « e » ، اِ ، اَ ، عِ ، عِ ، دهان کمی باز می شود؛ به طوری که دندانهای جلوی تقریباً يك و نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند.

در بیان حرف « e » میان زبان کمی به طرف بالا کشیده می شود، در صورتی که نوک زبان به دندانهای جلو در پائین می پیوندد؛ لبها نیز به شکل نیمه لبخند از هم جدا می شوند، در عین حال هوا از گلو به بیرون داده می شود و به سقف دهان، به دندانهای بالائی در جلوی دهان برخورد می کند و سپس به بیرون هدایت می شود. حرف « e » بیشتر با میان زبان و سقف دهان بیان می شود.

حرف (اَ ، عَ ، عِ):

در بیان حرف « اَ ، عَ ، عِ » ، دهان کمی باز می شود، به طوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو سانتی متر از هم فاصله می گیرند، در عین حال نوک زبان نیز به دندانهای جلوی در

پائین دهان می‌پیوندند و میانه زبان نیز مختصری به طرف بالا کشیده شده و لبها نیز کمی از هم جدا می‌شوند. در بیان حرف « ɔ » هوا از گلو خارج می‌شود، به میانه سقف دهان، به دندانهای بالائی، بعداً به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ɔ (اؤ ، عُ ، اُ ، ُ):

در بیان حرف « ɔ » ، دهان کمی باز می‌شود، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در ضمن زبان در پائین دهان می‌ماند، ولی نوک آن به دندانهای جلوی در پائین دهان می‌پیوندد، در همان حال لبها نیز به حالت نیم دایره ای در می‌آیند و به صورت حلقه وار به طرف بیرون کشیده می‌شوند.

در بیان حرف « ɔ » ، میانه زبان به طرف بالا کشیده و هوا از ریه بیرون داده می‌شود و از گلو خارج و از میان انتهای زبان و سقف دهان می‌گذرد و از بین لبهای حلقه وار شده به بیرون داده شده و به خارج دهان هدایت می‌شود.

حرف ɔ̄ (او ، اُ ، ُ):

در بیان حرف « ɔ̄ » ، دهان کمی باز می‌شود، به طوری که دندانهای جلوی یک تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در عین حال لبها به حالت دایره ای و حلقه وار به طرف بیرون داده می‌شوند؛ همانا قسمت میانی زبان، به طرف بالا کشیده می‌شود، در صورتی که نوک زبان به دندانهای پائینی در جلو می‌پیوندد و هوا از میان انتهای زبان و سقف دهان می‌گذرد و سپس از میان لبها به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ɔ̄ (ای ، ی ، ای):

در بیان حرف « ɔ̄ » ، دهان کمی باز می‌شود، به طوری که دندانهای جلو تقریباً نیم تا یک سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند؛ در عین حال لبها کمی باز می‌شوند؛ نوک زبان نیز به دندانهای پائینی در جلو می‌پیوندد، در همان حال میانه و انتهای زبان به طرف بالا کشیده می‌شود، هوا از میان زبان و سقف دهان به طرف بیرون هدایت می‌شود.

حرف « ای » با خط لاتین در بالا یک نقطه (i) همراه دارد، این حرف در زبان ترکی هم آوا با « ای » (مثل ایران) تلفظ می‌شود.

(m) در رابطه با سه حرف « i, l, y » به مطالب زیر نیز توجه کنید، که چگونه

صدای آنها متفاوت و چگونه به کار گرفته می‌شوند:

از اینکه سه حرف « i, l, y »، با خط عربی با علامت « ی » نوشته شده اند، چشم و گوش نیز به عنوان یک حرف به آن عادت کرده است، در نتیجه در وهله اول چنین به نظر می‌رسد که آنها تفاوت چندانی با هم ندارند، ولی هر سه حرف مذکور در زبان ترکی آواهای متفاوتی دارند و هر کدام از آنها با شیوه مشخصی بیان و یا در ترکیب کلمه به کار گرفته می‌شود. مثال:

در بیان حرف « y » دندانها حداکثر تا نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، اما در بیان حرف « i » دندانها از نیم تا یک سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در صورتی که در بیان حرف « l » دندانها یک و نیم تا دو سانتی متر باز می‌شوند. در بیان حرف « y » انتهای زبان به عقب کشیده می‌شود؛ جلوی آن نیز از دندانهای جلوی تا یک و نیم سانتی متر فاصله می‌گیرد، انتهای زبان به بالا کشیده می‌شود، به سقف دهان می‌پیوند و بدین سان جلوی هوا گرفته می‌شود. در صورتی که در بیان حرف « i » زبان به دندانهای پائینی در جلوی دهان می‌پیوندد و انتهای آن کمی بالا کشیده می‌شود و راه هوای بیرون داده شده را کمی تنگتر می‌کند. اما در بیان حرف « l » زبان به عقب و کمی به بالا کشیده می‌شود، از دندانهای پائینی در جلوی دهان تا دو سانتی متر فاصله می‌گیرد و راه هوا نیز کاملاً باز می‌ماند.

حرف « y »، حرف بی‌صدائی است، که صدای آن به شکل ساکن بیان می‌شود. حرف « i »، حرف صدادار و صدای آن کشیده و کمی نیز نازک شنیده می‌شود. حرف « l »، صدای کشیده و کلفت دارد. به این نکته دقت شود، که حرف « y » در زبان فارسی نیز موجود است، که با خط عربی به شکل « ی » و یا « یَا » نوشته می‌شود. حرف « i » نیز به شکل « ایِران » بیان می‌شود. اما حرف « l » در زبان فارسی موجود نیست که آن به شکل « الف » ساکن تلفظ می‌شود.

توجه: در داد و فریاد کردن و یا آواز خواندن، بیان حروف و فشار هوا در ریه و دهان و شکل باز شدن دهان، دندانها و لبها با مکالمات روز مره و یا خواندن متنی فرق می‌کند، که در این مبحث به آن پرداخته نمی‌شود.

۳) الفباء و چگونگی نامیدن آنها:

علائمی که آوا و حروف را در خود منعکس می‌کنند، الفباء می‌گوئیم، به عبارت دیگر علائمی که حروف به وسیله آنها نوشته و خوانده می‌شوند، « الفباء » می‌نامیم. « الفباء » در زبان ترکی « آلفابت al,fa,bet » (آل - فا - بت) نیز نامیده می‌شوند. حروفی که به وسیله الفباء (آلفابت) نوشته و خوانده می‌شوند، هر کدام آنها با اسم خاصی معرفی شده و نوشته و یا خوانده می‌شوند:

a) حروف بی‌صدا و چگونگی نامیدن آنها:

- حروف بی‌صدا، در زبان ترکی آذربایجان، تا چند دهه گذشته به شکل « ا، ب، پ و... » نوشته شده اند، ولی در مکاتبات با نام عربی آنها، به شکل « الف، جیم، لام، میم و... » خوانده و یا معرفی می‌شده اند، اما امروزه به اشکال زیر نوشته و خوانده می‌شوند:

de	دِ	xe	خِ	ǧe	چِ	ce	جِ	pe	پِ	be	بِ
me	مِ	le	لِ	je	ژِ	ge	گِ	ke	کِ	fe	فِ
ve	وِ	ye	یِ	ǧe	غِ	qe	قِ	şe	شِ	ne	نِ
		se	سِ	re	رِ	ze	زِ	he	ه + حِ	te	تِ

(۱) اولین اثر تاریخی مردم ترک زبان که به شکل شعر داستان نوشته شده و به فرم کتاب در آمده، کتاب « ده قورقوت » است. در این رابطه از نوشته دکتر زهتابی چنین فهمیده می‌شود که این کتاب (احتمالاً) از سده اول اسلام در آذربایجان به جا مانده است. آن کتاب با علائم مختلف عربی همانند زبان کنونی آذربایجان با ۳۲ حرف نوشته شده است. توجه شود که در منطقه خاور میانه تنها زبان ترکی آذربایجان با ۳۲ حرف نوشته شده است. چرا که زبان عربی بیشتر از ۳۲ حرف و زبان فارسی کمتر (زیرا: ص، س، ث و.. حرف محسوب می‌شوند.) و زبان ترکی استانبولی ۲۹ حرف دارد.

نسیمی در شعری همراه با بیان باورهای مذهبی خود، به وجود سی و دو حرف زبان آذربایجان نیز اشاره کرده است:

من اؤتوز ایکی حروفم لم یزل

یؤخدور اورتاغیم نه مثلیم نه بدل

- در موارد کمی، بعضی از حروف مذکور به شکل « آ ، ای ، کا ، وی ، ا ، v » و یا « ا » همانند حروف زبانهای اروپائی و یا به شکل عربی مثل « الف ، جیم ، دال » خوانده می‌شود:

(b) حروف صددار با خط لاتین به شکل ساده، یعنی به شکل اصلی خود نوشته می‌شوند، ولی با خط عربی با علائم مختلف به کار گرفته می‌شوند:

a, o, e, ə	u	ü	o	ö	ı	i	e	ə	a
اَ عا	اُ، اُو، وُ	اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ	اُ، اُو، اُو، وُ

- این چهار علامت « اَ عا » در روی حروف با آوای « a, o, e, ə » بیان می‌شوند.

(c) اگر در بیان کلمه ای، حرفی از آن شنیده و یا فهمیده نشود، برای فهماندن آن حرف، کلمه ای گفته می‌شود، که اولین حرف آن حرفی باشد، که به درستی فهمیده نمی‌شود. مثال:

سن « ی ، ی ، ی » حرفینی بؤیوک یاز! سوال: یازدین می؟

بلی، من « پ » حرفی نی بؤیوک یازدیم. یوخ یوخ، سن باشا دوشمه دین!

من دنمه دیم، « پ (به) » حرفینی بؤیوک یاز.

من دندیم، « ی » حرفینی بؤیوک یاز.

منیم دندی ییم سوز، « ی (یه) » حرفی دیر؛ یحیی کیمی (گیبی) یازیلان، بیر « ی » دیر!

یای کیمی یازیلان بیر « ی »، یاشار کیمی یازیلان بیر « ی — » دیر. و...

۵) ویژگی‌های الفبای عربی در زبان ترکی آذربایجان:

در زبان ادبی ترکی آذربایجان، ۳۲ الفباء موجود است که با خط عربی، ۱۸ حرف آنها به یک شکل درشت و یک فرم کوچک نوشته می‌شوند، در صورتی که ۱۴ حرف آنها با علائم مختلف و یا به اشکال گوناگون نوشته می‌شوند:

(a) الفبائی که با خط عربی به یک شکل درشت و به یک فرم کوچک نوشته می‌شوند،

به شرح زیر ۱۸ حرف می‌باشند:

b ب	p پ	c ج	ç چ	x خ	d د
f ف	k ک	g گ	ğ غ	l ل	m م
n ن	ş ش	q ق	ğ غ	y ی	v و

- در رابطه با خواندن و نوشتن حروف مذکور به مطالب زیر توجه کنید:

حرف « و »، در خط عربی، یک حرف بی‌صدا محسوب می‌شود، اما همراه علائم دیگر، به جای حرف صدادار (o, u, ö, ü, ə, a) نیز به کار گرفته می‌شود. مثال:

سوال ، مؤسس ، اوزمک ، دؤزمک ، دؤنماق و...

- اگر حرف بی‌صدا، در آخر سیلاب و یا در آخر کلمه به کار گرفته شود، ساکن تلفظ می‌شود:

گلمک gəlmək ، قارداش qardaş ، گول göl و...

- اگر در ترکیب کلمه ای، دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار گیرد، در بیان و هجی از هم جدا

می‌شوند. مثال: قار-داش، یؤل-داش، تر-بیز، و...

- در زبان ترکی، دو حرف بی‌صدا در یک کلمه در کنار هم خیلی کم به کار گرفته می‌شوند. ولی چند کلمه ای هست، که در ترکیب آنها دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار می‌گیرند، که هر دوی آنها ساکن بیان و در یک سیلاب به کار گرفته می‌شوند:

تورک türk ، یورد yurd (یورت)، دورت dört ، بۆرک börk ، قورت qurt و...

توجه: چهار علامت «چ، ز، ژ، گ» را در زبان فارسی و ترکی به الفبای عربی اضافه کرده اند.

(b) الفبائی که با خط عربی با چند علامت نوشته می‌شوند:

حروفی که با خط عربی به چند شکل و یا با چند علامت نوشته می‌شوند ۱۴ حرف هست که ۹ حرف آنها صدادار و ۵ حرف آنها بی‌صدا می‌باشد:

در زبان ترکی ۹ حرف صدادار (ə, e, i, ö, ü, a, ı, o, u) موجود است، که همه آنها با خط عربی به چند شکل و یا چند علامت نوشته می‌شود:

حرف « a » با خط عربی به پنج فرم زیر نوشته می‌شود:

آ ، عا ، ل ، ی ، وا

علائم مذکور در زبان عربی به فرمهای مختلف، اما در زبان ترکی هم آوا با حرف « آ ، ا » تلفظ و به شکل زیر در نوشتن کلمات به کار گرفته می‌شوند. مثال:

آدام adam ، آما alma ، عاشیق aşiq ، عادل (عادل) adel (adil) ،
معامله mo,amele ، بابا baba ، مصطفی (Mustafa, Müstəfa) Mostəfa ، یحیی Yəhya
(Yahya) ، سؤال süal ...

حرف « ə » ، با خط عربی به شش فرم زیر نوشته می‌شود:

آ ، ه ، عـ عـ ، اـ عـ ، ـ (حرکه) ، ا (الف با همزه)

شش علامت ذکر شده در زبان عربی به فرمهای مختلف، ولی در زبان ترکی هم آوا با حرف « آ ، ə » تلفظ شده و به شرح زیر در نوشتن کلمات به کار گرفته می‌شوند. مثال:

اکبر Əkbər ، آلك ələk ، دده dədə ، ننه nənə ، عباس Əbas
(Abas) ، علاج əlac ، معالجه moalecə (müalicə) ، اعمال əmal ،
من ، سن ، بیه ، ...

علامت الف با همزه (آ) ، در زبان ترکی هم آوا با حرف صدادر (آ) خوانده و یا تلفظ می‌شود. مثال:

مأمور məmur ، تأمین təmin ، مأیوس məyus ...

حرف « e » با خط عربی به شش فرم زیر نوشته می‌شود:

ا ، ائ ، ن ، ئ ، عـ ، اـ عـ ، ـ (حرکه) علائم فوق، در نوشتن

کلمات به شکل زیر به کار گرفته می‌شوند. مثال:

اشاره (اشاره) + مصر (میصیر ، میصر) ، شکایت (شیکایت) + ائتمک ، یئمک + yemək
دی + de + اعتماد ، « عباد » (عباد) + ibad + تهران ...

حرف « i » با خط عربی به ۳ شکل زیر نوشته می‌شود:

ای ، یـ یـ ، ی (ی)

علائم مذکور در زبان ترکی هم آوا با « ایـ » ، « ایـران » و یا « یـ » ، « پیـران » تلفظ شده و در نوشتن کلمات نیز به شرح زیر به کار گرفته می‌شود. مثال:

ایشله مک işləmək ، دیشله مک dişləmək ، ائشیتمک eşitmək ، دندی dedi ، یندی yedi

حرف « ا » با خط عربی به چهار شکل زیر نوشته می‌شود:

ایـ ، یـ ، یـ ، یـ

علامت « ا » ، که بر روی آن (« ایـ » و « یـ ») علامتی نهاده نمی‌شود، هم آوا با حرف « ا » تلفظ و به شرح زیر در ترکیب کلمات به کار گرفته می‌شود. مثال:

ایلیخچی ılıcı ، ایلیخی چیلیق ılıcılıq ، ییخیلماق yıxılmaq ، ییخماق yıxmaq ، آلی alı ، آلدی aldı ، دایی dayı (دائی) ، آیی ayı ، آیلماق ayılmaq ، یاخشی yaxşı و ...

- علامت « ی ، ی ، ی » ، با خط عربی به جای سه حرف « y, i, a » ، به اشکال زیر به کار گرفته می‌شود. مثال:

- « یـ » به جای حرف « y ». مثال: یای yay ، تایی tay ، قایا qaya و ...

- « یـ » به جای حرف « i ». مثال: ایشیق ışıq ، قیزیل qızıl ، قیریر qırır و ...

- « یـ » به جای حرف « a ». مثال: ایچیر içir ، بیچیر biçir ، تیکیر tikir و ...

حرف « و » همراه الف و علائم مختلف دیگر به جای حرف « o , ö , ü , u , y » به کار گرفته می‌شود:

a) حرف « و » همراه حرکت (اعراب) به جای حرف بی‌صدای « v » به شکل زیر به کار گرفته می‌شود:

حسن و حسین. Həsən və Hüsen ، من و سن mən və sən و ...

b) حرف « و » با همزه (و)، در زبان ترکی به شکل « a ، عـ » تلفظ می‌شود. مثال:

مؤثر müəser ، مؤسس müəses (moəses) ، مؤلف ، مؤنث و ...

امروزه در موارد زیادی، علامت حرکت (اعراب) و یا همزه، بر روی حرف « و » نهاده نمی‌شود. مثال:

مؤثر، سؤال، مؤسس، مؤلف، مؤنث، و ... (کلمات عربی)

c (حرف او « u »):

حرف « و » با سه علامت (و ، ا ، ؤ) به شکل « او » و با دو علامت به شکل « وُ »
(و ؤ) به جای حرف « u » نوشته می شود. مثال:

اُلدۇز ulduz ، اۇشاق uşaq ، اۇيغور uyğur ، دۇرماق durmaq ، سۇسماق susamaq ،
يۇيولماق yuyulmaq ، دۇرماق durmaq ، وۇرماق vurmaq ، ...

d حرف « و »، همراه الف و همزه به شکل « او، و » (ü) نوشته می شود. مثال:
اوشومك üşümək ، دوشمك düşmək ، سوزمك süzmək ...

ا حرف « و »، بعد از الف و همراه علامت سکون به شکل « او » و در وسط کلمه
با علامت سکون مثل « وُ » به جای « o » (او ، وُ) به کار گرفته می شود. مثال:

اوخوماق oxumaq ، دۇلماق dolmaq ، سۇلماق solmaq ، يۇلماق yolmaq ...
m چهار حرف « ö, ü, o, u »، با خط عربی به شکل « او ، او ، عُ ، او ، وُ » نیز
نوشته می شوند. مثال:

اُستاد ostad ، اۆپمك öpmək ، عُمر Ömər ، عُمان omman ، گۆل göl ...
y حرف « اُ » و « عُ »، در زبان عربی با شیوه مخصوص عربی به دو شکل و در
زبان ترکی هم آوا با حرف « o » تلفظ می شود:

اُکتوبر oktoabr ، اۇغلان oğlan ، عُمان omman ...

علامت « ؤ »، در ترکیب کلمات عربی به شکل سکون به کار گرفته می شود. مثال:
ظلم، مضطفي، محمود، الله ...

حروف بی صدائی که با خط عربی به چند نوع نوشته می شوند:

حروف بی صدا، در زبان ترکی آذربایجان، ۲۳ حرف می باشد، که ۱۸ حرف آنها با
خط عربی به یک شکل کوچک و یک فرم درشت و ۵ حرف آنها (h, s, t, y, z) به
شرح زیر با فرمهای مختلف نوشته می شوند. مثال:

1) حرف « s » با خط عربی به سه شکل زیر نوشته می شود:

س ، ث ، ص

سه علامت (حرف) فوق، در زبان عربی به سه فرم مختلف، ولی در زبان ترکی هم آوا با حرف « s » تلفظ می‌شود. مثال:

- سلام (salam) ، سَلَام ، sähär ، سَحْر ، äsmäk ، اَسْمَك ، سَپْمَك ، و...

- ثواب (savab) ، ثَمْر ، sëmär ، مِثَال (misal) ، اَثْر ، و..

- صمد (Sëmäd) ، صاباح (sabah) ، مصطفیٰ (Mustafa) (müstəfa, Mostəfa) و...

(2) حرف « z » با خط عربی به ۴ شکل زیر نوشته می‌شود:

ز ، ذ ، ض ، ظ

چهار علامت (حرف) مذکور، در زبان عربی به فرمهای مختلف، اما در زبان ترکی هم آوا با حرف « z ، ز » تلفظ می‌شود.

- علائم ذکر شده، به شکل زیر در نوشتن کلمات به کار گرفته می‌شوند:

عزیز (əziz) ، ذات (zat) ، ضرورت (zərurət) ، ظولوم (zülüm) [ظلم] ، زهره (Zohre) و...

(3) حرف « t » با خط عربی به دو شکل نوشته می‌شود: ت ، ط

دو علامت مذکور، در زبان عربی به دو شکل مختلف و لیکن در زبان ترکی هم آوا با حرف « t » تلفظ و به شکل زیر در نوشتن کلمات به کار گرفته می‌شود:

تبریز (täbriz) ، تهران (tehran) ، طلب (tələb) ، مصطفیٰ (Mustafa) (Mostafa) ، و...

(4) حرف « و » ، به جای کلمه ربطی (və) به شرح زیر به کار گرفته می‌شود. مثال:

یئْمَك « و » دَلْمَك və demək ، حَسَن « و » حَسِين Həsən və Hüseyin و...

توجه: حرف « و » همراه علائم مختلف دیگر به جای حرف صدادر نیز به کار گرفته

می‌شود. مثال: دُورْمَاق ، دُولْمَاق ، اوشومك ، گُورْمَك و...

(5) حرف « h » با خط عربی به دو شکل زیر نوشته می‌شود:

ح ، ه (هـ)

دو علامت ذکر شده، در زبان عربی به دو فرم مختلف، ولی در زبان ترکی هم آوا با

حرف « h ، ه » تلفظ و در ترکیب کلمات به شرح زیر به کار گرفته می‌شود. مثال:

حمید (Həmid) ، محمد (Mohəmməd) ، محله (məhələ) و...

مهدی Mehdi ، تَوَجَه tavəcüh ، أَهَر əhər ، شَهَر şəhər ...
 توجه: اگر حرف « ه »، به حرف بعدی خود پیوند نخورد، در زبان ترکی هم آوا با حرف
 « آ » تلفظ می‌شود. مثال: گله، گنده، گنده جک ...

علامت حرکت: (حرکات [حروف] عَرَبِيَّةٌ فَتْحَه، كَسْرَه، ضَمَه) در خط عربی، پنج
 علامت حرکت (عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه) موجود است که دو حرکت آنها بر روی حروف
 (عَرَبِيَّةٌ ضَمَه)، يك حرکت (عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه) بر زیر حروف (عَرَبِيَّةٌ فَتْحَه ، عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه) و يك حرکت
 از آنها نیز بر روی الف (عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه) و دیگری طرف راست و کنار ال (عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه) نهاده می‌شود.
 همه چهار علامت مذکور در زبان ترکی هم آوا با حرف صدادار تلفظ و به اشکال زیر
 در ترکیب کلمات به کار گرفته می‌شوند. مثال:

- گَلَمَكْ gəlmək ، سَپَمَكْ səpmək ، سَلَام salam ، رِضَا Reza ، رِضَايَتِ رضايت ،
 (ريضايت)، تِهَران، زُهْرَه Zoh,rə ، ظَلَم (ظولوم)، مُحْسِن و...
 - دُخَانِيَات (دوخانيات)، خُرَافَات (خُورَافَات)، مُعَلِم (موعليم)، اُوغْلان، اُكْتَبِر، عُمان ، عُمر،
 دُنْيَا (دونيا)، سِوَال، دِوزْمَك، دُورْمَاق، اَعْمَال و...
 - اَكْبَر əkbər ، اِحْسَان Ehsan ، اُكْتَبِر oktobr ، اُمِيد Ömid ، اِسْم اسم ، اِيسْمَت İsmət ،
 اَدَام adam ، اَنَا ana ، اَمَا amma ، مِصْطَفَى مصطفى، اَللّهُ و...

علامت تشدید (عَرَبِيَّةٌ كَسْرَه):

تشدید، در زبان ترکی وجود ندارد، ولی کلمات (تشدید دار) عربی که در آن نفوذ
 کرده اند، عمدتاً به شکل اصلی خود (با تشدید) نوشته شده، اما با شیوه مخصوص
 ترکی به شرح زیر به کار گرفته می‌شوند. مثال:

« اَمَا »، به شکل « اما » نوشته شده، ولی « آم ما » (اَمَا) گفته می‌شود.
 « اَللّهُ »، به شکل الله نوشته شده و « آل لاه » و « آلاهُ » [allah] بیان می‌شود.
 حل کردن: « حَلَّ اِئْتَمَك » نوشته و « حَلَّ لُئْتَمَك həlletmək » تلفظ می‌شود.
 حس کردن: « حِسَّ اِئْتَمَك » نوشته و « حِيسَّ سِئْتَمَك hissetmək » ذکر می‌شود. و...

- در کلمات ساده ترکی، دو حرف هم نوع (که در عربی و فارسی به شکل تشدید خوانده و نوشته می‌شود) خیلی کم در کنار هم به کار گرفته می‌شود. در چند کلمه ای که دو حرف هم نوع در کنار هم قرار می‌گیرند، هر دوی آنها به شرح زیر نوشته و خوانده می‌شود:

بَللی	bəlli	(واضح یا روشن)	آللی	əlli	(پنجاه)
دو ققوز	doqquz	(نه)	سککیز	səkkiz	(هشت)
یاسسی	yassı	(یاستی ، یاستی ، پهن)	یئدی	yeddi	(هفت)

حروف مذکور به شرح زیر جدا از هم هجی و تلفظ می‌شوند. مثال:

بَللی (بل لی)	bəl,li	آللی (آل لی)	əl,li	یئدی (یئد دی)	yed,di ...
-----------------	--------	----------------	-------	-----------------	------------

- در زبان ترکی چند کلمه ای موجود است که آنها در زبان فارسی نیز به کار گرفته می‌شوند، ولی نحوه بیان آنها با زبان ترکی متفاوت است. برای مثال به سه کلمه زیر توجه کنید:

a) این کلمات در زبان ترکی بدون علامت تشدید نوشته و خوانده می‌شوند:

دَره (dərə)، تَپه (təpə)، لَپه (ləpə)

آخرین حرف کلمات مذکور حرف «ه» می‌باشد، که هم آوا با حرف «ا» تلفظ می‌شود:

b) سه کلمه مذکور در زبان فارسی با علامت تشدید به کار گرفته می‌شوند:

دَره (dərre)، تَپه (təppe)، لَپه (ləppe)

آخرین حرف کلمات مذکور در زبان فارسی حرف «ه» می‌باشد که در زبان فارسی به

شکل حرف «ا» تلفظ می‌شود.

توجه: حرف «e» غیر فعال بوده و در آخر کلمات ترکی به کار گرفته نمی‌شود.

علائم تنوین: (حرکات حروف _____ فتحه، کسره، ضمه)

تنوین که به شکل « فتحه، کسره و ضمه » [_____] بیان می‌شوند، در زبان

ترکی موجود نیستند، اما کلمات تنوین داری که از زبان عربی وارد این زبان شده اند،

اکثراً به شکل اصلی خود با تنوین نوشته شده، ولی با شیوه مخصوص زبان ترکی تلفظ می‌شوند. مثال:

« احتمالاً » (احتمالاً) نوشته و « ehtimalən احتیمالن » گفته می‌شود.
 « حتماً » (حتماً) نوشته شده و به شکل « hətmən حتمن » تلفظ می‌شود. « جمعاً » (جمعاً)
 به شکل « cəmən جم آن » ، « مطلقاً » (مطلقاً) به شکل « mütləqən موله قن » ،
 « عملاً » (عملاً) به شکل « əmələn عملن » ، جبراً (جبراً) به شکل « cəbrən جبر آن »
 (جبرن) ، جمیلاً به شکل « جمیلن » ، شکرأ به شکل « شوکور » (شوکرن) ، مجموعاً به
 شکل « مجموعآن » تلفظ می‌شود. ...

- علائم تنوین، در زبان عربی بیشتر در حالت‌های ویژه ای (شبیه حالت تصریفی. مثل:
 کتاباً، کتاب، کتاب) به کار گرفته می‌شوند. مثال:
 سلامٌ علیکم (سلام بر شما باشد ، سلام بر شما) ...

کلمات تنوین دار عربی، در زبان ترکی حالت‌های ویژه مذکور را از دست داده و از لحاظ
 دستوری در حالت فاعلیت (فاعلی) به کار گرفته می‌شوند. مثال:
 من اؤنا « سلامٌ علیکوم » دندیم.

به عبارت دیگر « سلامٌ علیکوم » به شکل کلمه مرکب با مفهوم « سلام » به کار گرفته می‌شود:
 (سلام ونرم سلام آلماز گوروم سلام گسین سنی! : از کتاب کور اوغلو)
 او منیم « سلامٌ علیکم » دنم ییمی انشیتمه دی. (او منیم سلامیمی انشیتمه دی.)
 در مواردی « سلامٌ علیکم » به شکل « سلامون علیکوم səlāmun əleyküm » و جواب آن نیز
 به شکل « علیکوم آس سلام » (علیکوم آس سلام) گفته می‌شود؛ ولی مفاهیم آنها به
 شکل کلمه « سلام » ساده، در حالت فاعلیت، فرمیده می‌شود.

علامت همزه « ء »:

علامت همزه، در زبان ترکی موجود نیست. ولی کلماتی که از زبان عربی وارد این
 زبان شده اند، به اشکال مختلف زیر به کار گرفته می‌شود:

- علامت همزه (ء) که در آخر کلمات عربی نوشته می‌شود، در زبان ترکی هم آوا با

- آخرین حرف صداداری که ما قبل آن قرار گرفته تلفظ می‌شود. مثال:
- « استثناء » نوشته شده و « ایستیشنا istisna) (istisna) تلفظ می‌شود، « ابتداء » (ابتدا) نوشته شده و « ایبتیدا، [ebteda] ibtida » بیان می‌شود. به عبارت دیگر، علامت الف و همزه (اء) در آخر کلمه هم آوا با حرف « آ a » بیان می‌شود.
- اگر علامت همزه (ئـ)، در وسط کلمات عربی به کار گرفته شود، در زبان ترکی به شکل « یـ ye » و یا به شکل « یی yi » تلفظ می‌شود. مثال:
- دائره (دایره) dayerə (dayirə داییره)، پائیز (پاییز payız)، آیین (آیین ayın) ...
- اگر علامت همزه (ء) همراه حرف « ه » (مثل: هـ ء)، در آخر کلمات عربی به کار گرفته شود، در زبان ترکی هم آوا با حرف صدادار « آ ə » تلفظ می‌شود. مثال:
- نقطهٔ noqtə ... و
- اگر پشت سر حرف « عـ »، حرف « ه » با همزه (به شکل عهـ)، یعنی سه علامت در کنار هم (قرار گیرد، در زبان ترکی هم آوا با حرف « آ » تلفظ می‌شود. مثال:
- قطعۀ qəta ... و
- علامت « ٲ » در کلمات عربی در بالای حرف « ی » و در کنار حرف « ل » قرار داده شده و هم آوا با حرف « آ a » تلفظ می‌شود. مثال:
- مسائل، اللہ (آلاه al lah ، آلاه)، مصطفیٰ (Mostəfa)، مطلقا ... و
- اگر در کلمات ترکی، حرف « ك » در بین دو حرف صدادار قرار گیرد، هم آوا با حرف « یـ » تلفظ شده و به شکل « گ » و یا « یـ » نوشته می‌شود. مثال:
- گلمه ییم (گلمه گیم gəlməyim)، یئمہ ییم (یئمہ گیم yeməyim) ... و
- الف با همزه (اُ) به شکل « ə » تلفظ می‌شود. مثال:
- تأسف tə,əsüf ، منشأ mən,şə ... و
- حرف « ع » :
- حرف « ع »، در زبان عربی به شکل حرف بی صدا به کار گرفته شده که در زبان عربی

با شیوه مخصوصی در گلو گفته می‌شود. این حرف در زبان ترکی همراه حرکت و یا الف، هم آوا با حرف صدادار (أ، إ، أُ، آ، عَد، عِد، عُد) تلفظ می‌شود:

- حرف «ع»، در اول کلمه، با علامت حرکت (عَد، عِد، عُد) و یا با الف (عا) نوشته شده و هم آوا با یکی از حروف صدادار «ə, e, ö, o» تلفظ می‌شود. مثال:

عَلِيّ ، عَبَّاس (Abbas ، Əbbas) ، عِشْق (eşq) ، عِمَاد Emad ، عُمان omman ، عادل [عادیل] adil ، عِبْدَالله (Ebdulla(h) ، عُمر Ömər ، عاشق [عاشیق] ...

- حرف «ع» در کلمات عربی که همراه الف و حرکت با سه علامت نوشته می‌شود، همه آنها هم آوا با یک حرف صدادار تلفظ می‌شوند. مثال:

أَعْم ، إِعْ

أَعْمَال əmal ، إِعْمَال emal ، إِعْتِمَاد (etimad) ...

- حرف «ع»، در کلمات عربی همراه الف و حرکت (إعراب) نوشته و با شیوه مخصوص عربی خوانده می‌شود، ولی در زبان ترکی هم آوا با حرف «آ a» تلفظ می‌شود:

عاشق [عاشیق aşiq] ، عَامِل amel (عامیل , amil) ...

- حرف «ع»، در وسط کلمات عربی، با علامت سکون (ْ) نوشته شده و حرف بی‌صدا محسوب می‌شود، ولی همین علامت در زبان ترکی هم آوا با حرف صدادار ما قبل خود تلفظ می‌شود. مثال:

« مَعْمُول » نوشته شده، همچون « مَمُول məmul » تلفظ می‌شود.

« مَعْقُول » نوشته شده، به شکل « مَقُول məqul » تلفظ می‌شود. ...

« مِعْمَار » نوشته شده، « مِمَار memar » گفته می‌شود.

- اگر حرف «ع»، در آخر کلمات عربی نوشته شود، در زبان ترکی هم آوا با آخرین حرف صدادار کلمه ما قبل خود تلفظ می‌شود. مثال:

« مَمْنُوع » به شکل « مَمْنُو məmnu » یعنی حرف «و» به جای دو حرف «و، ع»

به کار گرفته می‌شود. « موضوع » نوشته شده و به شکل موضو mozu » تلفظ می‌شود.

« طَالِع » نوشته شده و به شکل « تَالِع tale » تلفظ می‌شود.

توخۇيۇرام، اۇپوشمويۇر öpüşmüyür، اوشويۇرم، دۈووشمويۇر dövüşmüyür، سۈروشمويۇر، وۇرۇلمۇيۇر vurulmuyur، دۇرولمويۇر، اۇخۇيۇر oxuyur و...

- دو علامت « ع ، ا » (عا) نيز به شكل يك حرف صدادار « a » بيان مى شوند:
عاشق [عاشيق] aşiq، عامل amel (عامل amil) و...

- در زبان تركى، دو حرف صدادار « i , a » و يك حرف بي صدا « y » موجود است كه هر سه آنها با خط عربى به وسيله علامت « اي ، يى » نوشته مى شوند. نوشتن و خواندن حرف « يى » ، به جاي سه علامت « y , i , a » ، بسيار مشكل مى باشد، زيرا سه حرف « i , y , a » در زبان تركى با شيوه و آواهاى مختلفى بيان مى شوند كه حرف « يى » عربى آنها را در خود انعكاس نمى دهد و در نتيجه در موارد زيادى ويژگى هاى آواهاى تركى دگرگون شده، همانند « يى » عربى به شكل خوانده مى شوند. مثال:
ايشليبيير işliyir ، ايچمى يير içmiyir ، يئمىبيير yemiyir ، ايبىبيير iyiyir ، ايبلىبيير iyliyir ، يىدى yedi ، گى گى gey ، گىمك گىمك ، هئى hey ، يايىلماق yayılmaq ، ييغمىبيير yiğmiyir ، يايىلير yayılır ، ايلخى ilxi ، ايلديريم ıldırım ، ايلقىشاماق ılcışlamak ، سىنير sınır ، يايير yayır ، دايى dayı ، آي ay ، ايليق ، آيسى ayı ، و....

- اگر حرف « ه » ، در اول كلمه قرار گيرد و به حرف بعدى خود بپيوند، هم آوا با حرف « ه ، h » تلفظ مى شود. مثال:
هريز heriz ، هرکيم həkım و...

اگر حرف « ه » ، در وسط كلمه قرار گيرد و به حرف بعدى خود بپيوند، هم آوا با « h » تلفظ مى شود. مثال:

أهر əhər ، شَهَر şəhər ، زَهَر zəhər و...

- اگر حرف « ه » ، در وسط كلمه نوشته شود، هم آوا با حرف « آ » تلفظ مى شود. مثال:
گله جک gələcək ، زهره خانيم، گنده بيلمك و...

- اگر حرف « ه » ، در آخر كلمه قرار گيرد، هم آوا با « آ ، ا » تلفظ مى شود. مثال:

ننه nənə ، دده dədə ، ببه bəbə ، جوجه cüçə ، دوه dəvə و ...

- اگر حرف « ه » ، در آخر کلمه عربی و فارسی (کلمه ای که وارد زبان ترکی شده است) قرار گیرد، در زبان ترکی به شکل « آ » تلفظ می‌شود، ولی در موارد کمی نیز هم آوا با حرف « ح » تلفظ می‌شود. مثال:

کلمات فارسی: (به شکل « آ و آ ») قهوه خانا qəvəxana (قهوه خانه) ،

(به شکل « ح ») به به bəhbəh ، آه آه əhəh و ...

کلمات عربی: (به شکل « آ ») علمیه elmiyə ، مهریه mehriyə و ...

(به شکل « ح ») توجه təvəcöh ، الله (آل لاه) allah و ...

(a) مشکلات املائی با الفبای عربی:

از اینکه آوای زبان ترکی با حروف عربی هماهنگی ندارند، در نتیجه تلفظ آوای حروف ترکی با الفبای عربی به درستی بیان نمی‌شوند و به همین دلیل نیز نوشتن و خواندن آنها مشکل می‌باشد. واضح است که الفبای عربی برای نوشتن حروف زبان عربی به وجود آمده و در نتیجه با آوای زبان ترکی هم خوانی ندارند. بنابراین الفبای زبان ترکی باید طوری باشد که حروف مختلف ترکی از هم قابل تفکیک باشند. ولی متأسفانه با خط عربی چنین نیست و در نتیجه نوشتن کلمات ترکی با مشکلات زیادی مواجه است:

- حرف « آ ə » ، با خط عربی به اشکال مختلف زیر نوشته می‌شود:

۱) با علامت « ه » : ننه [نه نه] ، دده [ده ده]

۲) با علامت « آ » : آل ، اکبر ، آگر ، البته

۳) با علامت « ع » : علی ، عباس ، علاج ، علاقه

۳) با علامت حرکت : گل ، جواب ، سواد ، سیمک

۵) با حرف « و » همراه همزه : مؤلف ، مؤثر ، مؤسس و ...

۶) با علامت « ا ع » : اعمال و ...

- حرف « a » با خط عربی به اشکال مختلف زیر نوشته می‌شود:

- ۱) با علامت « آ » : آما، آلی، آچا و...
- ۲) با علامت « عا » : عالم، عاشیق، عادیل [عادل] و...
- ۳) با علامت « ل » : بابا، قالا، ساتا و...
- ۴) با علامت « و » همزه و الف به شکل « وَا »: سؤال و...
- ۵) حرف « ی »، به جای حرف « آ »: مصطفیٰ، یحییٰ و ...
- در خط عربی، دو حرف « ط ، ت » موجود است که هر دو در زبان ترکی همانند حرف « ت t » تلفظ شده، ولی به شکل زیر در ترکیب کلمات به کار گرفته می‌شود:
- تبریز tabriz ، تهران tehran ، طلب tələb ، طیاره ... و
- در زبان عربی، سه حرف « س ، ص ، ش » موجود است که هر سه در زبان ترکی هم آوا با حرف « س s » تلفظ شده، ولی به شکل زیر نوشته می‌شود. مثال:
- سواد səvad (ساواد)، صابون sabun (صابین)، ثواب səvab (ثواب) و...
- در الفبای عربی، چهار حرف « ز ، ذ ، ظ ، ض » موجود است که همه در زبان ترکی هم آوا با حرف « ز [z] » تلفظ شده، اما به شرح زیر نوشته می‌شوند. مثال:
- زهرا zəhra ، ذات zat ، ظلم zolm (ظلوم zülüm)، ضمیر zəmir و...
- اگر جهت تسهیل بخوایم کلمات طولانی را جدا از پسوندها بنویسیم، با خط عربی ممکن نیست و با مشکلات نوشتاری (اتوگرافی) مواجه می‌شویم، در صورتی که با خط لاتین می‌توان آنها را به وسیله کاما (،) از هم جدا کرد. مثال:
- آدام ین، آدامین (adam,in). داداش ین، داداشین (dadaş,in) قویونون (قویون ون) qoyun,un ، اویونون (اویون ون) oyun,un ، گله جکلردن gələcək,lərdən ، باجی قارداشلیق bacı,qardaş,lıq ، دده ننه لیک ، گلمه یه جیبیدی (iy) di ,gəl,mə,yə cə y
- نه نه باللیق و...

b) مشکلات الفبای عربی و راه‌های پیش‌بینی شده:

مشکلاتی که با الفبای عربی برای نوشتن و خواندن حروف ترکی و به ویژه حروف صدادار آن موجود بوده، برخی مواقع نویسندگان و شخصیت‌های ادبی آذربایجان را به خود مشغول کرده است، به طوری که بعضی از آنان برای پیدا کردن راه حل مناسب علائم ویژه‌ای را به کار برده و در جامعه مطرح کرده‌اند. برای مثال به حروف صدادار ارائه شده از طرف چند نویسنده آذربایجانی توجه کنید، که در دهه‌های اخیر نگاشته شده‌اند:

- آقای دکتر زهتابی، در کتاب «معاصر آذربایجان ادبی دیلی»، حروف صدادار ترکی را با خط عربی با علائم زیر نوشته است:

چهار حرف صداداری که آهنگ پائینی دارند:				پنج حرف صداداری که آهنگ بالائی دارند:				
a	آ	ا،	ا،	ə	ا	ه	ه،	ه
ا	ایت	یت	ی	e	ائ	ائ	ئ،	ئ
o	او	و	و	i	ائ	ئ،	ئ	ئ
u	اؤ	ؤ	ؤ	ö	اؤ	ؤ،	و	و
				ü	او	و،	و	و

- آقای دکتر ابراهیم رف رف، در کتاب دستور زبان خود به نام «آنا دیل»، حروف صدادار ترکی آذربایجان را به شرح زیر مطرح کرده است:

حروف صداداری که آهنگ بالائی دارند.

ə	ا	e	ای	ü	ؤ	و	اِلی کورک، ایری گوز
---	---	---	----	---	---	---	---------------------

حروف صداداری که آهنگ پائینی دارند:

a	ا	ای	o	و	u	ؤ	قاییغی قالین، بویونؤ یوغون
---	---	----	---	---	---	---	----------------------------

قاییق (قاییغی)، قالین، بویون (بویونؤ) و...

- آقای دکتر حمید نطقی، حروف صدادار ترکی را در کتاب « فرهنگ لغات متشابه در زبان و ادبیات آذربایجان...» (نوشته علی اسماعیل اف)، با الفبای زیر نگاشته است:

حروف صدادار با آهنگ بالائی:				حروف صدادار با آهنگ پائینی:							
آخر کلمه		وسط کلمه		اول کلمه		آخر کلمه		وسط کلمه		اول کلمه	
ا	ا	ا	ا	آ	a	ه	ه	ه	ه	أ	ə
ی	ی	ی	ی	ای	ا	و	و	و	و	ائ	e
و	و	و	و	اؤ	o	ی	ی	ی	ی	ای	i
و	و	و	و	اؤ	u	ه	ه	ه	ه	اؤ	ö
				اؤ		و	و	و	و	او	ü

آگر، دده، ننه، انو (او)، سنل، اوردک، اؤپمک، سورمک، آماق، یاماق، بیخماق، بیغماق، اوتاق (اطاق)، اؤچماق، قورماق و...

- در کتاب «آذربایجان دیلینین گرامری» که به وسیله آقایان قاسم حسن اف، کامیل علیوف و فرودون جلیل نوشته شده و آقای عادل ارشادی فر به خط عربی برگردانده، الفبای حروف صدادار ترکی را با علائم زیر به کار برده اند.

- حروف صدادار با آهنگ بالائی:

أ	ا	ع	e	ائ	i	ای	ö	اؤ	ü	اؤ	
آلك،	مله مك،	علی،	علامت،	ایچمک،	سیلمک،	اؤپمک،	سؤنمک،	دؤنمک،	اوشومک،	اوزمک،	سوزمک

- حروف صدادار با آهنگ پائینی:

ا	ا	ای	o	اؤ	u	اؤ
---	---	----	---	----	---	----

آما، ایلدیریم، یاردیم، یولماق، توخوماق، اؤچماق، دورماق و...

ج) پیشنهاد سمینار علمی تهران:

- بنا بر اطلاعات اینترنتی، در تاریخ ۲۷ - ۲۶ خرداد ۱۳۷۹ هجری شمسی، سمیناری در تهران با شرکت جمعی از نویسندگان، زبان شناسان و شخصیت‌های ادبی آذربایجان برگزار شده بود. بر اساس همین اطلاعیه، شرکت کنندگان بر اصل شور و رای، علائم ویژه زیر را برای نوشتن ۹ حرف صدادار ترکی انتخاب کرده اند.

- حروف صدادار با آهنگ پائینی: (حروف انتخابی سمینار تهران)

آغیز، آتا، آد	}	ا	ا	آ	}	A	a
ایلدیریم، قیز، دیرناق، آبی، داری		ی	ی	ای		ا	ا
اوغوز، سون، دون		و	و	او		O	o
اوجوز، اوتوز، دوز		و	و	او		U	u

- حروف صدادار با آهنگ بالائی:

ال، اریمک، سپه له مک، دده، ننه	}	ه	ه	ا	}	Ə	ə
انو، گئتمک، یتمک، یی، دی		ئ	ئ	ائ		E	e
ایکی، بیز، دیز، دلی، دری		ی	ی	ای		i	i
اورنک، گون، دونن		و	و	او		Ö	ö
اوچ، گون، دونن		و	و	او		Ü	ü

- با وجودی که الفبای انتخابی مذکور نیز قادر به بیان آواهای زبان ترکی نمی‌باشند، ولی از اینکه کار این عزیزان عمل جمعی می‌باشد، در نتیجه با پشتیبانی از این عمل مثبت آنان، در این کتاب از حروف صدادار انتخابی آنان استفاده شده است؛ ولی متأسفانه در مواردی برنامه کامپیوتری من با علائم ویژه آنها همگامی نکرده و در نتیجه بعضی از حروف به درستی نوشته نشده است.

۷) الفبای لاتین و چگونگی هم آوایی آنها با حروف زبان ترکی:

- اکثر الفبای لاتین، آواهای حروف زبان ترکی را در خود انعکاس می‌دهند؛ ولی بخشی از آنها در شکل اصلی خود، آواهای حروف زبان ترکی را به درستی در خود منعکس نمی‌کنند؛ اما الفبای لاتین این ویژگی را دارند که با تغییر نام و تغییر شکل، با حروف زبان ترکی هماهنگی و هم آوایی کامل پیدا می‌کنند.

در رابطه با تغییر الفبای لاتین برای هم آوا کردن آنها با حروف ترکی می‌بایست به این موضوع نیز توجه شود که بعضی از الفبای لاتین در کشورهای اروپایی (در سده های قبلی) تغییر نام و تغییر شکل داده شده اند، زیرا مردم کشورهای مختلف اروپایی زبانهای متفاوت و نا همگونی با ریشه های مختلفی داشته اند که برای نوشتن آنها خواسته و نا خواسته الفبای لاتین را مورد استفاده قرار داده اند و برای هم آوا کردن آنها با آواهای زبان خود، تغییراتی نیز در آنها به وجود آورده اند. بنابراین این با انتخاب چند عدد از علائم تغییر داده شده، همراه سایر الفبای لاتین برای نوشتن و خواندن حروف زبان ترکی به شکل یک خط ایده آل در آمده است، به طوری که با این الفباء، تمام آواهای زبان ادبی ترکی آذربایجان، به شکل اصلی خود نوشته و خوانده می‌شوند.

در زبان ترکی آذربایجان ۹ حرف صدادر موجود است، که آنها در دستور زبان ترکی نقش مهمی را بازی می‌کنند؛ با وجودی که این حروف با خط عربی با علائم مختلف نوشته می‌شوند، ولی متأسفانه در بندهای مختلف کلمه به شکل صحیح خوانده نمی‌شوند، در صورتی که همه آنها با خط لاتین با علامت ویژه ای نوشته می‌شوند و در تمامی بندهای کلمه نیز به شکل اصلی و واحدی نوشته شده و یا خوانده می‌شوند؛ بدین سان، خط لاتین بر عکس خط عربی، تمام مشکلات دستوری و هماهنگی حروف صدادر ترکی را به شکل منطقی حل و فصل می‌کند.

a) الفبائی که در خط لاتین برای نوشتن کلمات ترکی تغییر نام

داده می‌شوند:

(۱) این علامت « c »، در زبان ترکی به جای حرف « ج » به کار گرفته می‌شود. مثال:

جوجه cücə ، جوراب corab ، جواب cəvab (جواب)، جان can و ...

(۲) این علامت « g » ، به جای حرف « گ » نوشته می‌شود. مثال:

گلمک gəlmək ، گولمک gülmək ، گؤرمک görmək ، گنتمک getmək و ...

(۳) این علامت « ı » (ایـ ، یـ ، ی) بدون نقطه ، به شکل الف ساکن (اُ)

با آهنگ پائینی (بم ، کلفت) تلفظ می‌شود. مثال:

ایلیخی ilxi ، آیی ayı ، ییخیلماق yıxılmaq ، ییغماق yığmaq ، دیغیرلاماق dığırılmaq

(۴) این علامت « x » ، به جای حرف « خ ، x » نوشته می‌شود. مثال:

خالا xala ، ساخلاماق saxlamaq ، اختارماق axtarmaq ، خلق (xalq) xəlq ، خبیر xəbər

(۵) این علامت « z » ، به جای حرف « ژ » به کار گرفته می‌شود. مثال:

ژاپن japon ، آژدھا əjdəha ، ژاندarm jandarm ، ژست jest ، ژورنال jurnal

(۶) این علامت « Q » ، به شکل « ق » به کار گرفته می‌شود. مثال:

آلماق almaq ، قالماق qalmaq ، قارقا کیبی قاریلدماق ، qarqa kibi qarıldamaq

(۷) این علامت « v » ، به جای حرف « و » به کار گرفته می‌شود. مثال:

وۇرماق vurmaq ، حسن و حسین (حوسئین) Həsən və Hüseyn ، ولی Vəli و ...

(b) الفبائی که برای نوشتن کلمات ترکی تغییر شکل داده می‌شوند:

(۱) بر زیر حرف « c » به شکل زیر علامتی افزوده شده و به جای حرف « چ »

(ç) به کار گرفته می‌شود. مثال:

چیچک çiçək ، چیمن çimən ، باخچا [باغچا] baxça ، چۆمچە çömçə و ...

(۲) بر روی حرف « g » علامتی افزوده شده و به جای « ğ » (غ) خوانده می‌شود. مثال:

آغ ağ ، داغ dağ ، باغ bağ ، یاغ yağ ، غم ğəm ، غصه ..

(۳) بر زیر حرف « s » ، علامتی افزوده شده و به جای حرف « ş » (ش) نوشته و

خوانده می‌شود. مثال:

ایشله مک ، işləmək ، دیشله مک ، dişləmək ، بیشیرمک ، bişirmək ، شیشمک ، şişmək و...
 (۳) بر روی حرف « u » ، دو نقطه افزوده شده و به جای حرف « او » (ü) به کار گرفته می‌شود. مثال:

اوشومک ، üşümək ، اوزمک ، üzmək ، دوشمک ، düşmək ، گولمک ، gülmək ، گولدورمک ، güldürmək ، اوتوله مک ، ütüləmək ، اوزمک ، üzmək و...

(۵) بر روی حرف « o » (او) ، دو نقطه افزوده شده و به جای حرف « ö » (او) به کار گرفته می‌شود. مثال:

اوپمک ، öpmək ، دوزمک ، dözmək ، بولمک ، bölmək ، دونمک ، dönmək و...
 (۶) این علامت « ə » ، در زبان ترکی آذربایجان به جای حرف « آ » ، « اَ » ، « عَ » ، « هَ » به کار گرفته می‌شود. مثال:

عباس (Abbas) ، Əbbas ، علی ، Əli ، أعمال ، əmal ، حمید ، Həmid ، و...

– با تغییرات مذکور، الفبای لاتین با آواها و حروف زبان ترکی هم آوایی کامل پیدا می‌کنند در نتیجه این هم آوایی، تمام مشکلاتی که خط عربی عمدتاً به دلیل عدم هماهنگی حروف صدادار (ə , e , ı , i , ü , ö , u , o) ، برای نوشتن و خواندن کلمات زبان ترکی به بار آورده را از بین می‌برد.

بعضی از الفباء عربی، به ویژه علائم حروف صدادار آن، هویت اصلی آواهای حروف ترکی را از آنها سلب می‌کند و بدین سان قانون هماهنگی حروف صدادار زبان ترکی را به هم می‌زند و این زبان را به شکل زبان بی‌قاعده و در هم برهم نمایان می‌سازد، اما برعکس آن الفبای لاتین با حروف زبان ترکی هم آوا می‌شوند و هویت اصلی آواهای زبان ترکی را به شکل اصلی در خود انعکاس می‌دهند و اصول و فرمول بندیهایی مختلف این زبان را به شکل منطقی بیان می‌کنند و قانونمندی تکامل یافته، حساب شده، با قاعده و علمی بودن آن را هر چه بیشتر آشکار می‌سازند، در نتیجه به وسیله این خط،

یادگیری و اصول هماهنگی حروف صدادار ترکی بسیار آسان می‌شود. (۱ پاورقی)

- الفبای لاتین به شکل زیر به یک فرم بزرگ (درشت) و کوچک نوشته می‌شوند. مثال:

A, a ، B, b ، C, c ، D, d ، L, l ، M, m ، Z, z و ...

- در این کتاب اولین حرف اسامی اشخاص (انسانها) با خط لاتین درشت نوشته می‌شود. مثال:

علی Əli ، یاشار Yaşar ، لاله Lalə ، احمد Əhməd ، اصلی Əsli ،

کرم Kəram ، بابک Babək ، نبی Nəbi ، رسول Rəsul و ...

- در این کتاب اولین حرف اسامی حیوانات و حشرات، اشیاء، همانند سایر کلمات به شکل کوچک نوشته می‌شوند. مثال:

اڭو ev ، آغاچ ağac ، بادام badam ، بۇغدا buğda ، نار nar ، سۇ su ،

قاش qaş ، گۆز göz ، باش baş ، مدرسه mədrəsə ، باشماق başmaq ،

قاشقabaq qaşqabaq ، دده dədə ، کپنه kəpənə ، آدام adam ، ایت it ، پیشیک pişik ، دوه duhə ،

میمون mimon ، قاریشقا (قارینجا) قاریشقا ، میغ میغ و ...

(۱) با وجودی که اسامی خیلی از مقولات و اولین حرف جمله با همین خط در جمهوری

آذربایجان و ترکیه همانند بعضی از کشورهای اروپائی با خط درشت نوشته

می‌شوند، ولی در این کتاب تنها اولین حرف اسامی انسان با خط درشت نوشته

می‌شوند. زیرا درشت نویسی اولین حرف اسامی، هیچ زمینه علمی اثبات شده ای

ندارد، ولی روشن است که کار مغز را در املاء نویسی مشکل می‌سازد. اولین حرف

اسامی در خط عربی کوچک نوشته می‌شوند که هیچ مشکلی در آن مشاهده نمی‌شود.

نا گفته نماند که در مواردی در بعضی از کشورهای اروپائی (از جمله آلمان) در رابطه

با غیرمنطقی و مشکل بودن بزرگ نویسی اسامی و...، مباحثی مطرح می‌شود.

بزرگ نویسی اسم انسان که در این کتاب به کار گرفته شده است، هیچ انگیزه علمی

ندارد و تنها اسم انسان را از سایر اسامی قابل تفکیک می‌سازد.

بخش دوم:

۱) حروف و تجزیه آنها در ترکیب کلمه:

حروف و آواها، صدهائی هستند، که انسان برای رساندن مفهومی، از دهان خارج می‌کند. حروف از لحاظ صدا به دو بخش اصلی تقسیم می‌شوند، که بخشی از آنها «تن» صدای « ساکن » و بخش دیگری از آنها « تن » صدای کشیده دارند.

حروف با صدای « ساکن » و با صدای « کشیده » به ترتیب پشت سر هم چیده شده و برای فهماندن مطلبی به شکل سیلاب (بند، بخش) و کلمه بیان می‌شوند. مثال:

bu (این): کلمه دو حرفی که یک حرف کشیده و یک حرف ساکن دارد.

göl mək (خندیدن): کلمه ای که دو حرف کشیده و چهار حرف ساکن دارد.

- حروفی که « تن » صدای کشیده دارند، در مواردی به تنهایی نیز سیلاب محسوب می‌شوند. مثال:

او o (او): « o » ، حرف کشیده ای است، که به تنهایی سیلاب و کلمه محسوب می‌شود.

آنا a,na (مادر): « a,na » ، کلمه ای است، که دو حرف کشیده و یک حرف ساکن دارد که حرف اول آن سیلاب محسوب می‌شود.

حروف با « تن » صدای کشیده و ساکن در این کتاب با اسامی زیر به کار گرفته می‌شوند:

حروف صدادار
(با صدای کشیده)

حروف بی صدا
(با صدای ساکن)

- کلمات به شکل زیر به حروف بی صدا و حروف صدادار تجزیه می‌شوند:

آنا a,na ، کلمه ای که دو حرف صدادار [a , a] و یک حرف بی صدا [n] دارد.

باجی ba,ci ، کلمه ای است، که دو حرف بی صدا [b , c] و دو حرف صدادار [a , i] دارد.

گول göl ، کلمه ای می‌باشد، که یک حرف صدادار [ü] و دو حرف بی صدا [g , l] دارد.

چیچک çi,çäk ، کلمه ای است که از سه حرف بی صدا [ç , ç , g] و از دو حرف

صدا دار [i , ə] تشکیل یافته است.

یۆلداش yol,daş ، کلمه ای که از دو حرف صدادار (o,a) و چهار حرف بی صدا [y, l, d, ş] ترکیب می یابد.

گۆزللیکلر göz,əl,lik,lər ، کلمه ترکیبی است که از هفت حرف بی صدا [g, z, l, l, k, l, r] و چهار حرف صدادار [ö , ə , i , ə] ترکیب می یابد.

یۆلداشلیق yol,daş,lıq ، کلمه ای می باشد که از سه حرف صدادار [i , a , o] و شش حرف بی صدا [q , l , ş , d , l , y] ترکیب یافته است.

قارداشلیقدان qar,daş,lıq,dan ، کلمه ترکیبی که از هشت حرف بی صدا و چهار حرف با صدا ترکیب می یابد.

آداملیقدان a,dam,lıq,dan (اینسانلیقدان) ، کلمه ترکیبی است که از شش حرف بی صدا و چهار حرف صدادار تشکیل یافته است.

گلیب گئتمک gəl,ib,get,mək ، کلمه مرکبی می باشد که از هفت حرف بی صدا و چهار حرف صدادار ترکیب یافته است.

آیش وئریش al,iş,ver,iş ، کلمه مرکبی که از پنج حرف بی صدا و چهار حرف صدادار تشکیل یافته است.

باجی قارداشلیقدان ba,cı,qar,daş,lıq,dan ، کلمه مرکبی که از ده حرف بی صدا و شش حرف صدادار ترکیب می یابد.

- چنانکه از ترکیب کلمات مذکور روشن می شود، تقریباً شصت در صد ترکیب کلمات ترکی را حرف بی صدا و چهل در صد آنها را حرف صدادار تشکیل می دهند. یعنی از مجموعه ۳۲ حرف زبان ترکی، ۲۳ حرف آنها بی صدا (یعنی هفتاد و یک ممیز شش در صد) و ۹ حرف آنها صدادار (یعنی بیست و هشت ممیز چهار در صد) می باشند. به عبارت دیگر حروف صدادار در زبان ترکی به نسبت کمیت خود خیلی بیشتر از حروف بی صدا به کار گرفته می شوند. چرا که سیلاب به وسیله آنها تشکیل می یابد.

- حروفی که صدای ساکن دارند، در این کتاب حروف بی صدا می گوئیم و حروفی که صدای کشیده دارند ، حروف صدادار می نامیم.

۲) طریقه ترکیب سیلاب و کلمه و هجی کردن آنها:

- بخش کوچکی از کلمه را « سیلاب » (بند، بخش) می‌نامیم. اساس « سیلاب » در زبان ترکی حروف صدادار می‌باشند. حروف صدادار به تنهایی و یا همراه با يك و یا چند حرف بی‌صدا به شکل سیلاب بیان می‌شوند. سیلاب بخشی از کلمه است که صدا و آوای آن یکنواخت بیان می‌شود و قطعه قطعه و بریده نمی‌شود. مثال:

حسن Hə sən : کلمه حسن به شکل « Hə, sən » دو سیلابی می‌باشد.

- کلمه در زبان ترکی به تعداد حروف صدادار به سیلاب (بند، بخش) تجزیه شده و هجی (بند بند، بدون قطع صدا خوانده) می‌شوند. یعنی اگر کلمه ای یک حرف صدادار داشته باشد، آن کلمه تک سیلابی و اگر آن چند حرف صدادار داشته باشد، به تعداد آنها هجی شده و یا به سیلاب تبدیل می‌شود:

کلمات ترکی به شکل زیر به سیلاب تجزیه شده و هجی می‌شوند:

- کلمه یک حرفی و تک سیلابی:

او o (او ضمیر سوم شخص مفرد می‌باشد.)

- کلمه تک سیلابی و دو حرفی:

یی ye ، دی de ، آل əl ، ائل el ، ایت it ، آل al ،

اول ol ، بو bu ، سو su ، آش aş ، و ...

- کلمه تک سیلابی و سه حرفی:

گل gəl ، گئت get ، یئل yel ، گؤل göl ، گۆز göz ، یؤل yol ، سؤل söl ،

باش baş ، ساچ saç ، ییغ yığ ، بؤل bul ، دؤر dur ، آنا ana ، آجی aji و ...

- کلمه تک سیلابی و چهار حرفی:

کلمه ای که یک حرف صدادار و سه حرف بی‌صدا دارد و تک هجائی می‌باشد:

دؤرت dört ، تورک türk ، یؤرت yurt (یورد yurd) ، قؤرت qurt و ...

- کلمات دو سیلابی:

گلمک: گل - ماک gəl - mək . گئتمک: گئت - مک get - mək

- ایتمک: ایت - مک it-mək . دۇرماق: دۇر - ماق dur - maq
- کلمه چند سیلابی با یک و یا چند پسوند: (توجه شود ، که پسوند ها در هجی کردن از کلمه جدا شده و به تعداد حروف صدادر هجی می شوند.)
- کلمه با یک پسوند: گئتمک: گئت - مک get - mək
- کلمه با دو پسوند: سۇندورمک: سۇن - دور - مک sön - dūr - mək
- گلیرسن: گل - ایر - سن . gəl - ir - sən
- گئدیرسن: گئد - ایر - سن . ged - ir - sən
- کلمه با چند پسوند:
- قالاجاقسان: قال - آ، جاق - سان ، qal - a - caq - san (قال - آ - جاق - سان)
- آیش وئریش: آل - ایش - وئر - ایش al - iş - ver - iş
- باجی قارداشلیقدان: با - جی - قار - داش - لیق - دان ، ba - cı - qar - daş - lıq - dan
- گله بیلملیسن:
- گل - ه - بیلم - مه - لی - سن ، (gəl - læ) gəl - ə - bil - mə - li - sən
- قالاجاقسان: قال - آ - جاق - سان ، qal - a - cak - san
- توجه شود که در مواردی در هجی کردن کلمات ، بی قاعدگی مشاهده می شود (مثل: گله بیلم ، قالاییل ، آدامین و...)؛ دلیل آن خط عربی می باشد، زیرا بعضی از حروف مثل حرف « i » و... یک حرف صدادر است، که با خط عربی با دو علامت (مثال: ا - ی) نوشته می شود؛
- علائمی نیز همچون « ه و یا ـ » هستند، که به تنهایی هجی نمی شوند.
- در موارد کمی، یکی از حروف پسوند را همراه حروف ریشه کلمه هجی می کنند. مثال:
- « آدامین adamın » (آ، دام، این) را به شکل « آ - دا - مین » . « داداشین dadaşın »
- (دا - داش - این da,daş , in) را به شکل « دا - دا - شین » هجی می کنند.
- دو حرف بی صدا و هم نوع، در کلمات ساده ترکیبی به ندرت در کنار هم به کار گرفته می شوند، ولی چند کلمه ای هست که دو حرف بی صدا و هم نوع در یک کلمه در کنار هم قرار می گیرند، آنها به شکل زیر جدا از هم هجی می شوند:

آلی eli : ال - li .əl - لی بلیli bəl : بل - لی bəl - li ...
 - در زبان ترکی چند کلمه ای است که در آخر آنها دو حرف بی صدای هم نوع در کنار هم قرار می گیرند ، اگر پسوند چنین کلماتی با حرف صدادار آغاز شود ، یکی از آن دو حرف هم نوع همراه حرف صدادار پسوند هجی می شود.
 برای مثال ، کلمات « تورک türk ، قورت qurt ، دورت dort (دورد) به شکل « من تور - کوم türküm (تور کم) ، قور - دو qur,du ، دور - دونجو dör, dün,cü » هجی می شوند.

- در صرف و یا در بیان کلمه ای که بر روی یکی از حروف صدادار آن تکیه می شود ، خود آن حرف یک سیلاب به حساب می آید. برای مثال کلمه « اوشاق uşaq » (بچه) را که بر حرف اولی (u) آن تکیه می شود ، در نظر می گیریم که به شکل şaq - u او - شاق) هجی می کنیم. ولی اگر بر روی حرف « u » تکیه نکرده و به جای « u - şaq » به شکل « uş - aq » هجی کنیم ، کلمه کاملاً غلط تلفظ شده و اصلاً فهمیده نمی شود.

هجی کردن کلمه « آنا ana » نیز به همان شکل است. اگر « آنا » را به شکل « آ - نا a - na » هجی کنیم درست است ، ولی اگر آن را به شکل « آن - آ an - a » هجی کنیم ، کلمه کاملاً غلط بوده و فهمیده نمی شود. برای مثال به سیلابهای کلمات زیر نیز توجه کنید:

اوخوماق : او - خو - ماق o - xu - maq (غلط : ox, um, aq)

عادت a - dət ، علی - ا Ə - li (A, li) ...

- معمولاً در محاوره به بخش آخر اسامی شهرها و دهات تکیه می شود و آنها را به شکل کشیده بیان می کنند ، ولی چنین حرفی (حتی اگر صدادار باشد) جدا هجی نمی شوند. مثال :

تهران tehran ، تبریز təbriz ، باکی baki ،

ایستانبول istanbul ، آستارا ، ماراغا ، اورمییه ، زنجان ...

- کلمات عربی که با تشدید نوشته می‌شوند، در زبان ترکی با دو حرف هم نوع نوشته شده و از هم جدا هجی می‌شوند. مثال:

دقت: دیق - قَت diq-qət (دیققت).

اما: آم - ما am-ma (آما).

همت: هوم - مت hüm mət (هومت) و...

- در کلمات عربی و فارسی که دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار می‌گیرند، در مواردی در زبان ترکی به آنها یک حرف صدادار اضافه کرده و به شکل زیر هجی می‌کنند:

رسم: رسیم ، ر - سیم rə, sim . شکر şokr : شو - کور şükür و...

دقت: دیققت ، دیق قَت . diq,qət

در بعضی از کلمات عربی، حروف صدادار آنها را تغییر داده و به شکل زیر تلفظ و هجی می‌کنند:

کتاب: کیتاب، کی - تاب ki-tab . عمو: عمی، ع - می ə-mi

دائی: دایی، دا یی da-yı . خاله: خالا، خا - لا

محمد: مَحْمَد (ترکیه دیلینده: مُحَمَّد)، عَبَّاس: عابباس و...

- کلمات عربی که حرف «ع» همراه دارند، آن حرف در زبان ترکی به شکل حرف صدادار ما قبل و یا ما بعد خود تلفظ شده و هجی می‌شود. مثال:

ساعات (ساعت): سا عات sa-at ، ممنوع məmnu و...

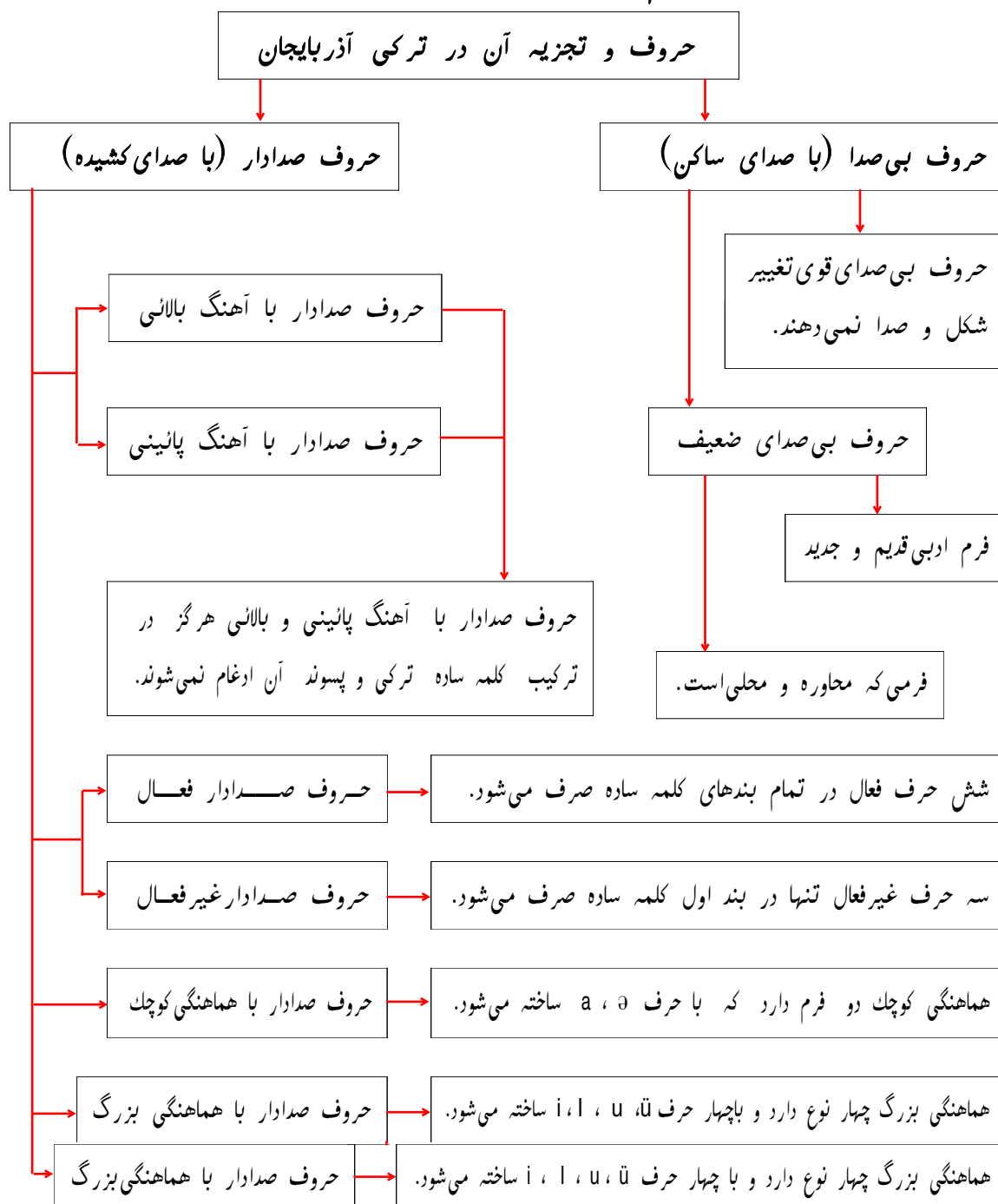
کلمات عربی که با حرف «ع» همراه الف، همزه و یا حرکت (اعراب) به کار گرفته می‌شوند، در زبان ترکی به شکل یک حرف صدادار هجی می‌شوند. مثال:

علی : əli ، مأمور məmur : mə-mur ،

عادت : adət : ع - ا د ت : a - dət

- صمد بهرنگی به درستی در رابطه با تغییرات کلماتی که از سایر زبانها وارد زبان ترکی شده است می‌گوید ، آنها در آسیاب این زبان خرد و تبدیل به کلمات ترکی می‌شوند. [نقل به معنی]

۳) حروف ترکی آذربایجان در ترکیب کلمه و پسوند به گروه های زیر تقسیم می شوند:

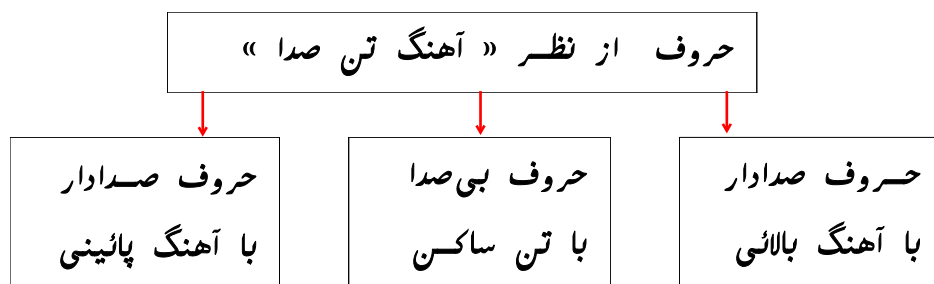

چنانکه مشاهده می شود، حروف به دو گروه مختلف تقسیم شده و برای رساندن منظور در کنار هم قرار گرفته و کلمه را تشکیل داده و بدین سان مفهوم را می رساند:

- حروف از نظر « تن صدا »:

- حروف در ترکیب کلمه به دو گروه اصلی، یعنی حروف بی‌صدا [ساکن] و حروف صدادار [کشیده] تقسیم می‌شوند. در زبان ترکی حروف صدادار از نظر تن صدا به دو بخش یعنی با « تن صدای کشیده با آهنگ بالائی» (نازک) و با « تن صدای کشیده با آهنگ پائینی» (بم) تقسیم می‌شوند.

- حروف در ترکیب کلمات زبان ترکی از نظر « آهنگ تن صدا » به سه بخش زیر تجزیه می‌شوند:

حروف صدادار با آهنگ بالائی و حروف صدادار با آهنگ پائینی در کلمه و پسوند سازی دو گروه متضادی را تشکیل می‌دهند، که آنها هرگز در یک کلمه ساده ترکی و پسوند آنها ادغام نمی‌شوند. در نتیجه این گروه بندی متضاد حروف صدادار کلمات و پسوندها در زبان ترکی به دو شکل زیر ساخته می‌شوند:

۱) کلماتی که با ترکیب حروف بی‌صدا و حروف صدادار با آهنگ بالائی ساخته می‌شوند.

۲) کلماتی که با ترکیب حروف بی‌صدا و حروف صدادار با آهنگ پائینی ساخته می‌شوند.

- حروف صدادار با آهنگ بالائی و پائینی در کلمه و پسوند سازی جدا از هم به کار گرفته می‌شوند؛ در نتیجه حروف صدادار کلمات و پسوندهای ترکی در دو فرم یعنی با حروف صدادار با آهنگ بالائی و یا با آهنگ پائینی ساخته می‌شوند.

چگونگی تجزیه حروف صدادار:

a) حروف صدادار، در زبان ترکی آذربایجان ۹ حرف به شکل زیر می‌باشند:

U	ü	ö	o	i	ı	E	ə	A
---	---	---	---	---	---	---	---	---

توجه: - حروف صدادار در زبان ترکی به چند گروه تجزیه شده و با ویژگی‌های خاصی به کار گرفته

می‌شوند و بدین سان آنها در کلمه و پسوند سازی نقش مهمی را بازی می‌کنند.

- حروف صدادار در ترکیب کلمات و پسوندها از لحاظ « آهنگ تن صدا » به

دو بخش متضاد تجزیه می‌شوند:

(۱ : پاورقی)

(۱: پاورقی) حروف و مفهوم « تن » صدا در دستور زبان ترکی:

حروف صدادار و حروف بی‌صدا، اصطلاحاتی هستند که امروزه در زبان فارسی به ویژه در رابطه با آموزش زبانهای خارجی (انگلیسی، فرانسوی و...) به کار گرفته می‌شوند. این اصطلاحات، در این کتاب نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما به این نکته باید توجه کرد، که حروف « بی‌صدا »، به ویژه در رابطه با زبان ترکی نادرست است. چرا که حروف (چه بی‌صدا و صدادار) هر یک برای خود آوا و صدائی دارد؛ زیرا همه آواها با عملکرد مختلف عضلات ریه، گلو، دهان و لبها با هوای تنفس شده به وجود آمده و از دهان خارج شده و به شکل امواج صوتی در هوای اطراف پخش می‌شوند و به پرده گوش برخورد می‌کنند و بدین سان شنیده و سپس تجزیه و تحلیل شده و به اصطلاح فهمیده می‌شوند. وصف اصطلاح « بی‌صدا » به حروفی که همانند سایر حروف، تن صدا و امواج صوتی دارند، واژه درستی نمی‌باشد. علاوه بر آن در به کارگیری اصطلاحات حروف « صدادار » و « حروف بی‌صدا » در زبان ترکی به مطالب زیر توجه کنید:

یک) حروف صدادار ترکی در تقسیم بندی حروف کلمه و پسوند عملکردی همانند حروف صدادار در زبانهای خارجی دارند.

دو) در زبان ترکی حروف صدادار به دو بخش اصلی با آهنگ بالائی و با آهنگ پائینی تقسیم می‌شوند و آنها هرگز در ترکیب کلمات ساده ترکی و پسوند آنها (بقیه در پاورقی بعدی)

یا « قانون هماهنگی » حروف صدادار می‌نامیم. با این مفهوم که تمام حروف صدادار کلمات ساده و پسوندها با یکی از دو گروه مذکور ساخته می‌شوند؛ دو گروه مذکور هرگز در ترکیب کلمات ساده ترکی و پسوند آنها ادغام نمی‌شوند. مثال:

الف) کلماتی که حروف صدادار آنها با آهنگ بالائی می‌باشند:

ننه nənə ، دده dədə ، بیبی bibi ، چیچک çiçək ، آلك، بَه بک،
سه پک (سه رمک)، سه رک (سه رمک) ، دَرک (درمک) و...

– کلمات و پسوند هائی که حروف صدادار آنها با آهنگ بالائی می‌باشند:

دده نین dədə,nin ، بیبی دن bibidən ، چیچکلرین çiçəklərin ، دده ده ،
ننه دن، آله کدن و...

ب) کلماتی که حروف صدادار آنها با آهنگ پائینی می‌باشند:

آدام adam ، باجی bacı ، قارداش qardaş ، قویون qoyun ، یولداش، سالماق،
قالماق، یازماق، قارداش و ...

– کلمات و پسوند هائی که حروف صدادار آنها با آهنگ پائینی می‌باشند:

باجی نین bacının ، آدامام adamam ، باجی نی bacını ،
بالانین ، قارداشین ، آنانین ، بابانین و...

توجه: کلماتی که از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده و حروف صدادار آنها با هماهنگی صرف نشده اند، معمولاً آنها حروف صدادار خود را حفظ می‌کنند، اما حروف صدادار پسوند آنها وابسته به آخرین حرف صدادار کلمه ما قبل خود می‌باشند، که باید با قانون هماهنگی به کار گرفته شوند. مثال:

کلمه عربی: مملکت məmləkət ، مملکتلر məmləkətlər ،

مملکتلردن məmləkətlərdən

کلمه فارسی: نامردلیک na mærd lik ، کارگرچیلیک kar ger çi lik و...

۳) چگونگی تفاوت آهنگ تن صدای حروف و اصول هماهنگی آنها:

- برای بیان چگونگی و اصول هماهنگی حروف صدادار، جدول هائی در صفحات زیر آمده اند، که در سطر اول آنها حروف صدادار با آهنگ بالائی، در سطر دوم آنها حروف بی صدا و در سطر سوم آنها حروف صدادار با آهنگ پائینی درج شده اند. مثال:

- جدول زیر را سه سطر مختلف تشکیل می دهند، که هر سطر آن برای نشان دادن محدوده های امواج صوتی يك بخش حروف ترکی در نظر گرفته شده است:

i ü ü e ö ə e ə i e i ö ı	حروف صدادار با آهنگ بالائی:
b s c f g x j q d l n r	حروف با «تن ساکن»:
a ı u a ı a u o ı a u	حروف صدادار با آهنگ پائینی:

البته به این مطلب باید دقت شود، که منظور از تقسیم و گروه بندی حروف صدادار از لحاظ تن صدا، سنجیدن تفاوت دقیق آواهای حروف به وسیله دستگاههای مدرن الکترو-نیکی نمی باشد، بلکه نشان دادن ابتدائی ترین مسئله صوتی (و فنوتیکی) می باشد، که با کمی توضیح و دقت، با گوش معمولی قابل درک می باشد، که کمک زیادی به روشن شدن مسائل هماهنگی حروف صدادار در دستور زبان ترکی می کند و بدین سان مسئله ای که مد نظر این مبحث است، حل و فصل می شود.

- اکنون در جدول دیگری، يك کلمه ترکی « ننه لیک دن nənəlikdən » را در نظر می گیریم که حروف صدادار آن با آهنگ بالائی و با هماهنگی به کار گرفته شده است. در جدول زیر حروف مختلف کلمه « ننه لیکدن nənəlikdən » را با يك خط زیگزاگی از بین حروف مختلف سه سطر جدا می کنیم و بدین سان خط زیگزاگی، که در بین حروف مختلف سه سطر به بالا و پائین کشیده می شود، تفاوت آواها و حرکت امواج

صوتی آنها را نشان می‌دهد. مثال: (ننه لیک دن nənəlikdən)

ü ö e ə ö i ü ə i e ü i ü p t ö l ə i ü l i	حروف صدادار با آهنگ بالائی:
ğ k n ğ k n h m l q k m k r d p l n n m l	حروف با تن « ساکن »:
a u i o a u i o a u i u a	حروف صدادار با آهنگ پائینی:

- اکنون برای مثال دیگر، کلمه ترکیبی « قارداشلیقدان qardaşlıqdan » را در نظر می‌گیریم که حرف صدادار آن با آهنگ پائینی و با هماهنگی به کار گرفته شده است:

ə m ü ö e ü i ö ə ö i ü e i ö i e	حروف صدادار با آهنگ بالائی:
p q t c r m d l k ş h l q t q s d m s n p	حروف با تن ساکن:
o l s a i a l q a l a i u i o i a u a u o	حروف صدادار با آهنگ پائینی:

- در رابطه با تقسیم بندی حروف و چگونگی بیان آنها به مطالب زیر توجه کنید:
- (a) در بیان حروف صدادار با آهنگ بالائی (در سطر اول) دهان کمی باز می‌شود، ولی راه هوای بیرون داده شده کمی تنگتر می‌شود. صدای حروف سطر اول کشیده تر از حروف سطر دوم و همانا نازکتر از حروف سطر دوم و سوم می‌باشد.
- (b) در بیان حروف بی‌صدا (در سطر دوم) جلوی هوا به اشکال مختلف به وسیله زبان، دندانها، لبها و... سد شده و با باز شدن آنها هوا و یا صدا در لحظه کوتاهی از دهان خارج شده و فوراً نیز قطع می‌شود.
- (c) در بیان حروف صدادار با آهنگ پائینی در سطر سوم، دهان کمی بیشتر از دو گروه بالائی باز می‌شود؛ تن صدای حروف صدادار با آهنگ پائینی کمی بم تر (کلفت تر) از سطر اول و دوم می‌باشد.
- از اینکه حروف صدادار کلمه « قارداشلیقدان » با آهنگ پائینی می‌باشند؛ در نتیجه خط زیگزاگی در بین دو سطری که در یکی از آنها حروف صدادار با آهنگ پائینی و در دیگری حروف بی‌صدا (یا ساکن) نوشته شده است، به بالا و پائین کشیده می‌شود.

- اکنون برای مثال، کلمه مرکب « مصطفی‌زاده Mostəfazade » را در نظر می‌گیریم، که از دو کلمه عربی (مصطفی) و فارسی (زاده) تشکیل یافته و حروف صدادار آن با هماهنگی به کار گرفته نشده است، به همین دلیل نیز خط زیگزاگی در بین سه سطر مختلف به بالا و پائین کشیده می‌شود:

(مصطفی‌زاده Mostəfazade : اسم مرکب عربی فارسی)

ə e ö e ü i i ö e e ö ü i ü i e i ö e i	حروف صدادار با آهنگ بالائی:
ğ M s p s k t m ğ f l k z p m f d p l z	حروف با تن ساکن:
ı o u o u ı m t ü q a ı a o i u a l u p l u	حروف صدادار با آهنگ پائینی:

۵) حروف صدادار و تجزیه آنها به گروه فعال و غیرفعال:

حروف صدادار علاوه بر تجزیه به گروه آهنگ بالائی و پائینی، به شکل زیر به دو گروه فعال و غیر فعال نیز تقسیم می‌شوند.

- حروف صدادار، در زبان ترکی آذربایجان ۹ حرف می‌باشند، که در ترکیب کلمات به شکل زیر به دو بخش فعال و غیر فعال تقسیم می‌شوند:

شش حرف صدادار فعال: a , ə , i , ı , ü , u
سه حرف صدادار غیر فعال: e , o , ö

الف) « حروف صدادار غیر فعال »

حروفی هستند، که تنها در بند اول کلمات ساده ترکی (به عنوان اولین و دومین حرف کلمه) شرکت می‌کنند و در دیگر بندهای کلمه ساده و پسوند آنها اصلاً به کار گرفته نمی‌شوند. به همین دلیل است که اسم این حروف را « حروف صدادار غیر فعال » می‌نامیم.

- حروف صدادار غیر فعال سه عدد به شکل زیر می‌باشند:

اِ e	اُ ö	اَو او
------	------	--------

- حروف صدادار غیر فعال تنها در کلمات تک هجائی و یا در بند اول کلمات چند

سیلابی به کار گرفته می‌شوند. مثال:

حروف صدادر غیر فعال در کلمات تک سیلابی:

یه ، ye ، ده ، de ، اوپ ، öp ، ائل ، el

حروف صدادر غیر فعال در بند اول کلمات چند سیلابی:

دوْشه مک ، döşəmək ، سۆیونماق soyunmaq ، انشیتیمک eşitmək ...

- از سه حرف صدادر غیر فعال دو حرف آنها به شکل زیر با آهنگ بالائی و یک حرف آنها با آهنگ پائینی می‌باشند:

حروف صدادر غیر فعال با آهنگ بالائی: ا ، e ، او ، ö
حروف صدادر غیر فعال با آهنگ پائینی: او ، o

- حروف صدادر غیر فعال با آهنگ بالائی به شکل زیر تنها در سیلاب اول کلمات به کار گرفته می‌شوند:

انشیتیمک eşitmək ، اتمک etmək ، دئمک demək ، یئییلمک ، گئییلیمک ، سئو sev ، سئومک sevmək ، سئویلملی دیر sevimlidir ، اوپمک öpmək ...

- حروف صدادر غیر فعال با آهنگ پائینی به شکل زیر تنها در سیلاب اول کلمات به کار گرفته می‌شوند: اؤخلاماق ، سؤلماق ، یؤلماق ، سؤساماق ، ییغماق ، دیغماق ...

توجه: کلماتی که از سایر زبانها وارد زبان ترکی شده اند، حروف « غیر فعال » خود را در بندهای مختلف کلمه حفظ می‌کنند، ولی پسوند آنها باید با قانون هماهنگی حروف فعال به کار گرفته شوند. مثال: لُندون london لُندون (لندن) ، لُندوندا دیر londondadır (در لندن است)

لُندون داکی londondakı (آن چه که در لندن است) نیکاراگووا nikaraquva ،

نیکاراگووادا دیرلار nikaraquvadadırlar ، نیکاراگووادا کی لار ، ...

- کلماتی که از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده و آخر آنها با حرف غیر فعال

« e » باشد، آن حرف به شکل حرف « ا » « ə » تلفظ می‌شود. مثال:

مهریه mehriyə ، علمییه elmiyə ، جمیله cəmilə ...

ب) « حروف صدادار فعال »،

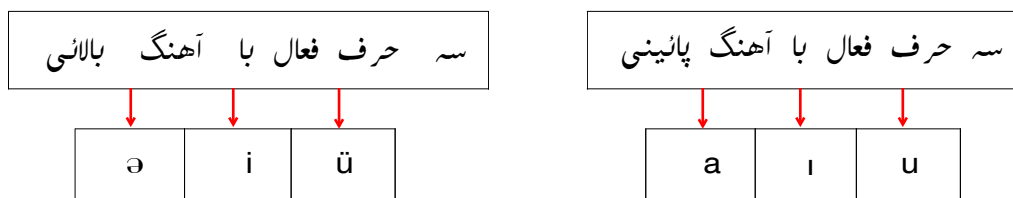
حروفی هستند، که در تمام بندهای کلمات و پسوندها به کار گرفته می‌شوند، به همین دلیل اسم این حروف را در این کتاب « حروف صدادار فعال » می‌نامیم.

- حروف صدادار فعال شش عدد به شرح زیر هستند:

U	i	A
---	---	---

i	ə	ü
---	---	---

- از شش « حرف صدادار فعال »، سه عدد آنها « با آهنگ بالائی » و سه عدد دیگر آنها « با آهنگ پائینی » هستند:

حروف صدادار کلمه و پسوندها در زبان ترکی آذربایجان با یکی از دو گروه مذکور یعنی با حروف صدادار با « آهنگ بالائی » و یا با « آهنگ پائینی » ساخته می‌شوند:

- اگر آخرین حرف صدادار کلمه ای با آهنگ بالائی باشد، سیلابهای پسوند آن با یکی از سه حرف صدادار فعال با آهنگ بالائی (ə, i, ü) ساخته می‌شود. مثال:

گله جکدیر galəcək dir ، گلمکده دیر gəlməkdədir ، گلمه یه جک و ...

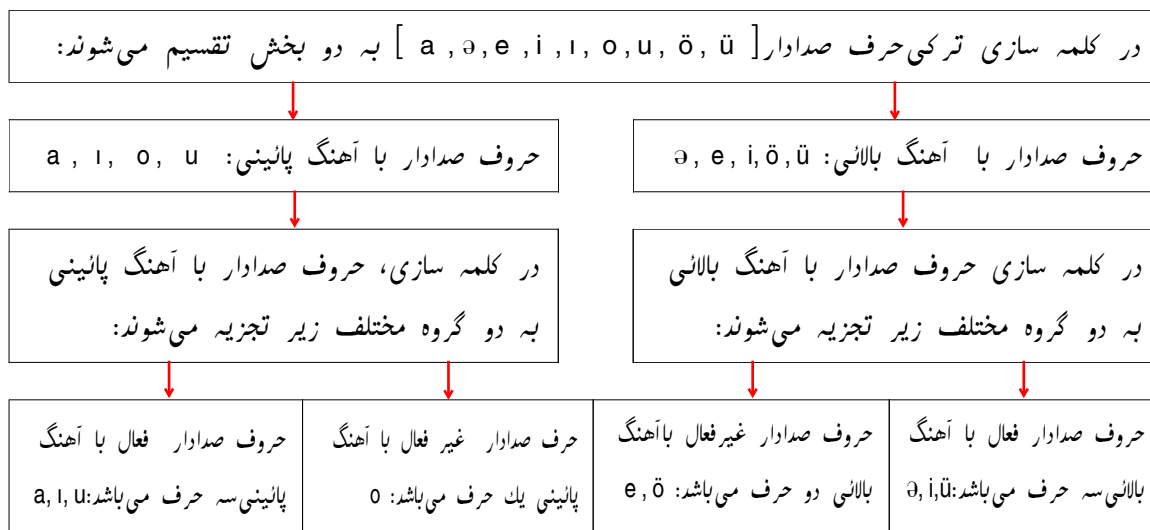
- اگر حرف صدادار کلمه ای با آهنگ پائینی (a, ı, o, u) باشد، بندهای مختلف پسوند آن با یکی از سه حرف فعال « a, ı, u » ساخته می‌شود. مثال:

آلماق almaq ، دؤنور donur ، آلماقدادیر almaqdadır ، اولمامیشدیبار olmamışdırlar

توجه: حروف صدادار تقریباً چهل در صد از کلمات ترکی را تشکیل می‌دهند. حروف صدادار غیر فعال سه عدد هستند، که تنها در بند اول کلمات شرکت می‌کنند.

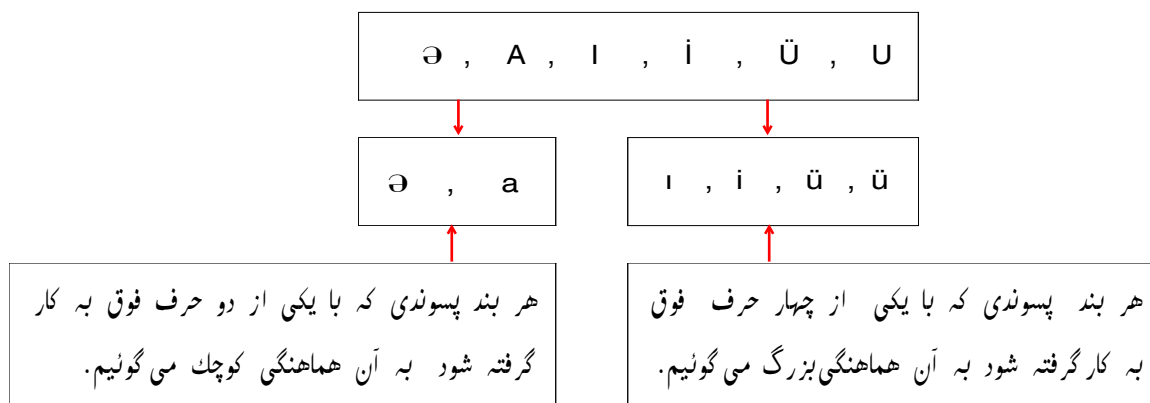
بقیه بندهای کلمه و پسوندها با شش حرف صدادار فعال ساخته می‌شوند. حروف صدادار فعال به نسبت کمیت خود خیلی بیشتر از سایر حروف در ترکیب کلمات به کار گرفته می‌شوند.

به جدول تقسیم بندی حروف صدادار در کلمه سازی توجه کنید:
برای آشنائی هر چه بهتر با تقسیم بندی حروف صدادار در کلمه سازی و به کارگیری
۹ حرف صدادار در ترکیب آنها به جدول زیر توجه کنید:

۴) حروف صدادار فعال و نحوه به کارگیری آنها در ترکیب پسوندها:

حروف صدادار فعال شش حرف هستند که در پسوند سازی به شکل زیر به دو گروه تجزیه شده و با دو شیوه مختلف به کار گرفته می شوند:

- اکنون به چگونگی به کارگیری هماهنگی کوچک با دو حرف « ə , a » به پسوند کلمات مختلف در جدولهای زیر توجه کنید:

الف) هماهنگی کوچک در پسوند سازی با دو حرف فعال « ə, a » به شکل زیر (در دو فرم) عملی می‌شود:

یک فرم) هماهنگی کوچک با حرف « ə »:

- افعالی که آخرین حرف صدادار آنها با آهنگ بالائی و با یکی از پنج حرف « ə, e, i, ö, ü » باشد، پسوند مصدری آنها به شکل زیر با هماهنگی کوچک با حرف صدادار « ə » ساخته می‌شود. مثال:

پسوند مصدری		آخرین حرف صدادار افعال زیر با یکی از پنج حرف صدادار با آهنگ بالائی ə, e, i, ö, ü می‌باشد.		
mək	{ فرمول تک سیلابی هماهنگی کوچک ə . e . i . ö . ü = ə	g ə l mək	گلمک	آمدن
mək		g ə t mək	گنتمک	رفتن
mək		i ç mək	ایچمک	نوشتن
mək		g ö r mək	گورمک	دیدن
mək		g ü l mək	گولمک	خندیدن

- برای مثال دیگر، افعالی را در نظر می‌گیریم، که آخرین حرف صدادار آنها با آهنگ بالائی می‌باشد که پسوند آنها در زمان آینده نزدیک با هماهنگی کوچک ساخته می‌شود:

پسوند زمان آینده نزدیک	فارسی	ترکی	او
ər	او می‌آید	gəl ə r	او گَلَر
ər	او انجام می‌دهد	ed ə r	او اَدَر
ər	او گم می‌شود	it ə r	او اِیْتَر
ər	او می‌بوسد	öp ə r	او اُپَر
ər	او می‌خندد	gül ə r	او گُولَر

توجه: - اگر در ترکیب پسوندی یکی از دو حرف (a, ə) به کار گرفته شود، آن شیوه کار را هماهنگی کوچک می‌نامیم.

- پسوندهای صرف شده در دو جدول مذکور یک سیلابی (ə r, mək) می‌باشند.

- اکنون برای مثال دیگر، به پسوندی توجه کنیم که از دو سیلاب تشکیل می‌شود، که هر دو سیلاب آن با هماهنگی کوچک با حرف صدادار « ə » ساخته می‌شود. مثال:

فارسی	ترکی	پسوند آینه‌ده دور
او خواهد آمد	gəl əcək اؤ گله جک	əc,ək
او انجام خواهد داد	ed əcək اؤ انده جک	əc,ək
او گم خواهد شد	it əcək اؤ ایته جک	əc,ək
او خواهد بوسید	öp əcək اؤ اؤپجک	əc,ək
او خواهد خندید	gül əcək اؤ گوله جک	əc,ək

دره جک، سره جک، اسه جک، دوزه جک، دوزه جک، سوزه جک و...
 - چنانکه ملاحظه می‌شود، پسوند افعال مذکور دو سیلابی هستند، که هر دوی آنها با حرف صدادار فعال « ə » و با هماهنگی کوچک ساخته می‌شوند (əcək).

(۱ پاورقی)

(۱ - پاورقی):

چگونگی تکامل هماهنگی حروف صدادار در زبان ترکی:

- کتب و اشعار مختلفی که از دورانهای مختلف گذشته به یادگار مانده اند، نشانگر این واقعیت است که از قدیم قانون « هماهنگی حروف صدادار » در ترکیب کلمات ترکی به کارگرفته شده و در هر دوره ای نیز به نسبت دوران قبلی اصول آن بهتر رعایت شده است. برای مثال به اشعار مختلف گذشته و حال توجه کنید:

- از کتاب دکتر زهتابی به نام « ایران تورکلرینین دیلی و ادبیاتی »، شعر از دوران حاکمیت « مادها » « الپ ارتنکا اُلدیمو؟ Alp ər tunka öldimü? » (با لهجه کنونی: الپ آرتوتقا

اؤلدومو؟) « اؤلك اوجن اُلدیمو؟ آمدی یؤرك ییرتیلور. »

(بقیه در پاورقی صفحه بعدی)   özlək öcen aldımı əmdi yörək yırtılır.

دو فرم) هماهنگی کوچک با حرف « a »:

اکنون افعالی را در نظر می‌گیریم، که آخرین حرف صدادار آنها با یکی از چهار حرف صدادار با آهنگ پائینی می‌باشد، که پسوند مصدری آنها با هماهنگی کوچک با حرف صدادار « a » ساخته می‌شود. مثال:

پسوند مصدری		آخرین حرف صدادار کلمات زیر با یکی از چهار حرف « a, l, o, u » می‌باشد:		
maq	{ فرمول دوم هماهنگی کوچک : a , l , o , u = a { مصدر (ریشه فعل با پسوند مصدری)	al maq	آلماق	گرفتن
maq		ayil maq	آییلماق	بیدار شدن
maq		don maq	دۇنماق	بخ زدن
maq		oxu maq	اؤخوماق	خواندن

- کلمات مذکور از دو بخش تشکیل می‌یابند:

بخش اول آنها ریشه فعل و بخش دوم آنها پسوند مصدری می‌باشد، که با هماهنگی کوچک ساخته می‌شوند.

پاورقی از صفحه قبلی:

(با لهجه کنونی: فلک اۇچون آلدیمی؟ ایندی اوره ك ییرتیلیر)

- شعرى از کتاب « دده قور قود » (از کتاب محمد خانى « گونئیلى »)

« اۇنلار داخى بۇ دۇنيایا گلدى كىچدى، كروان كىبى قۇندى كوچدى » ...

(با لهجه کنونی: اۇنلار داھى بۇ دۇنيایا گلدى گىچدى، کاروان كىمى قوندو كۇچدو)

- شعرى از کتاب شیخ قاسم انوار:

عاشق اۇلدو غم بیلورسن جانیمه جفا قیلورسن. حال زارمى سۇورسن چلبى اۇنوتما...

اۇدا ياقه سن جانیم سن یئرہ تۇکه سن قانیم سن و...

(با لهجه کنونی: عاشیق اۇلدو غم بیلیرسن جانیم جفا قیلیرسان حال زاریمى سۇورسن چلبى)

اۇنوتما... اۇدا ياخاسان سن جانیم سان یئرہ تۇکه سن قانیم سان و...) « (پاورقی از صفحه بعدی)

- برای مثال دیگر، افعالی را در نظر می‌گیریم که آخرین حرف صدادر آنها با آهنگ پایینی می‌باشد و پسوند آنها با هماهنگی کوچک با حرف صدادر « a » ساخته می‌شود:

پسوند آینده نزدیک		آخرین حرف صدادر افعال زیر بایکی از چهار حرف a, l, o, u می‌باشد:	
ar	$\left. \begin{array}{l} \text{فرمول دوم هماهنگی کوچک:} \\ a, l, o, u = a \end{array} \right\}$	al ar	او می‌گیرد
ar		yıǵ ar	او جمع می‌کند
ar		ol ar	او می‌شود
ar		uç ar	او پرواز می‌کند

- اکنون برای مثال دیگر، افعالی را در زمان آینده دور صرف می‌کنیم که پسوند آنها دو سیلابی (ac, aq) می‌باشد، که هر دو سیلاب آنها با هماهنگی کوچک، با

پاورقی از صفحه قبلی:

- به شعری از ناظم حکمت (حیثیت) از ترکیه توجه کنید:

شعر با لهجه آذربایجانی:	اصل شعر با لهجه استانبولی:
من یانماسام سن یانماسان بیز یانماساق	بِن یانماسام سن یانماسان بیز یانماساک
ننجه چیخار قارانلیقلار آیدین لیغا ...	ناسیل چیکار کارانلیقلار آیدین لیغا...
بیردن بیره قایالاردان تۆکولدولر	بیردن بیره قایالاردان دوکولدولر
گوئیدن یاغار، یئردن - بیترکیبی (کیبی)	گوکتین یاغار، یئردن - بیترکیبی
بۇ تۇپراغین وئردیگی آن سۇن اثرکیمی (کیبی)	بۇ تۇپراغین وئردیگی ان سۇن اثرکیبی

- شعری از وهاب زاده: (از آذربایجان شمالی)

bu necə dünya dir anlamıram mən

بۇ نجه دۇنيادير ائلاميرام من،

[بقیه در پاورقی صفحه بعدی]

حرف صدادار « a » ساخته می‌شوند. مثال:

پسوندهای آینده دور		آخرین حرف صدادار افعال زیر با آهنگ پائینی و یا با یکی از چهار حرف « a, l, o, u » می‌باشد:	
ac, aq	{ فرمول دوم هماهنگی کوچک: $a, l, o, u = a$	al acaq	او خواهد گرفت
ac, aq		qır acaq	او خرد خواهد کرد
ac, aq		ol acaq	او خواهد شد
ac, aq		uç acaq	او پرواز خواهد کرد

توجه: اگر کلمه ای مرکب و یا از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده باشد و حروف صدادار آن با هماهنگی صرف نشده باشد، پسوند آن کلمه باید با قانون هماهنگی حروف صدادار ترکی به کار گرفته شود. مثال:

کلمه عربی: محمد ده دیر Mohəmməd də dir ، لاله دَکی lalədəki ،
 مخالفتلیکلردن، مملکتلریندن و ...

پاورقی از صفحه قبلی:

nə gəliş bəlidir nə gediş bizə...

نه گلیش بللی دیر، نه گندیش بیزه..

xəbərimiz olmur gəlişimizdən ,

خبریمیز اولمور گلیشیمیزدن،

inanabilmirik getməyimizdən...

اینانا بیلمیریک گنتمه ییمیزدن...

– همانطوری که از اشعار مذکور مشاهده می‌شود، هماهنگی حروف صدادار در اشعار قدیمی نیز به کار گرفته شده است، ولی امروزه از طرف نویسندگان ترک زبان به ویژه در ترکیه و جمهوری آذربایجان با دقت زیادی رعایت و به کار گرفته می‌شود. اما متأسفانه آن از جانب خیلی از نویسندگان ترک زبان در آذربایجان جنوبی به شکل صحیح به کار گرفته نمی‌شود. امید است که این عزیزان در آینده به این مسئله مهم و تکاملی زبان ترکی دقت کنند. قانون هماهنگی حروف صدادار در زبان ترکی سرعت عمل بیان و فهماندن مطالب را بالا می‌برد و مصرف انرژی ارگانهای دهان، گلو، ریه و مغز را کمتر می‌کند و همانا اشتباه در خواندن، شنیدن و نوشتن کلمات را به حد اقل می‌رساند:

ب) هماهنگی بزرگ:

هماهنگی بزرگ شیوه عملی است که حرف صدادر پسوند با یکی از چهار حرف صدادر « فعال » زیر ساخته می‌شود. (۱ پاورقی: تاثیر ...)

i	ı	u	ü
---	---	---	---

« هماهنگی بزرگ » فرمی از پسوند سازی است، که پسوندها به چهار فرم ساخته می‌شوند؛ دو فرم آنها مخصوص کلماتی هستند که آخرین حرف صدادر آنها با آهنگ بالائی و دو فرم دیگر آنها مخصوص کلماتی هستند، که آخرین حرف صدادر آنها

(۱: پاورقی) تاثیر هماهنگی حروف صدادر در زبان ترکی:

- چنانکه در جدولهای صفحات قبلی اشاره شد، در بیان کلمات « قارداشلیق » و « ننه لیک دن »، خط زیگزگی که به عنوان علامت امواج صوتی در نظر گرفته شده است، تنها در محدوده های دو سطر به بالا و پائین کشیده می‌شود؛ در نتیجه عضلات دهان و گلو و... در یک حالت نسبتاً آرامی، ولی با باز دهی بهتر به فعالیت خود ادامه می‌دهند، در صورتی که در بیان کلمه « مصطفی زاده »، خط زیگزگی در بین سه سطر در نوسان است. بدین سان مغز و یا عضلات ریه، دهان و... برای بیان حروف مختلف باید موقعیت قبلی خود را تغییر دهند که برای آن نیاز به زمان طولانی و مصرف انرژی بیشتری دارند. این چنین دلالتی هستند که بیان کلمه « مصطفی زاده » خیلی مشکلتر از گفتن کلمه « قارداشلیقدان » و یا « ننه لیک دن » است.

برای تجربه کردن هر چه بهتر مسئله مطروحه، کلمات جدول زیر را چندین بار بخوانید، یقیناً به راحتی متوجه مشکل و آسان بودن آنها خواهید شد:

خاله [خالا] ، دیوار [دُووار] ، شهر [شَهَر] ، قالب [قالیب] ، برادر [داداش] ، عباس
[عاباس] ، دانه [دانا] ، آدم [آدم] و...

xala	duvar	səhər	qalib	dadaş	Abbas	dana	adam	با هماهنگی حروف صدادر {	ترکی
xale	divar	səhər	qaleb	bəradər	Əbbas	dane	adəm	بدون هماهنگی حروف صدادر {	فارسی

- چنانکه ملاحظه می‌شود کلماتی که حروف صدادر آنها با هماهنگی به کار گرفته می‌شوند، خیلی آسانتر و سریعتر بیان می‌شوند، در صورتی که بیان کلماتی که حروف صدادر آنها با هماهنگی نیستند مشکلتر است؛ (بقیه در صفحه بعدی)

با آهنگ پائینی می باشند:

دو حرف با آهنگ بالائی	i	ü	دو حرف با آهنگ پائینی	ı	u
-----------------------	---	---	-----------------------	---	---

- در قانون هماهنگی بزرگ، حروف صدادار پسوندها با یکی از چهار حرف صدادار به کار گرفته می شود:

فرم اول:

- هماهنگی بزرگ با حرف « i » :

اگر آخرین حرف صدادار فعلی به یکی از سه حرف « ə, e, i » ختم شود، پسوند آن در زمان حال با هماهنگی بزرگ با حرف صدادار « i » ساخته می شود. مثال:

پسوند افعال زیر در زمان حال، با هماهنگی بزرگ با حرف « i » ساخته می شود:		پسوند زمان حال	
ir	{ فرمول اول هماهنگی بزرگ: $\text{ə, e, i} = \text{i}$	gəl ir	او می آید
ir		ed ir	او انجام می دهد
ir		iç ir	او می نوشد

- به مثالهای زیر نیز توجه کنید:

پاوقی از صفحه قبلی:

چرا که ارگانهای فعال دهان گلو و... برای بیان حروف متفاوت با آهنگ بالائی و پائینی می بایست لحظه به لحظه موقعیت خود را تغییر دهند، تا بتوانند فشار هوا و امواج صوتی را تغییر دهند. در نتیجه فعالیت اضافه نسبی، احتیاج به انرژی بیشتر و به زمان طولانی تری دارند؛ به همین دلیل کار مغز نیز مشکل و خسته کننده تر و برای ماهیچه های چانه و گلو درد آور است؛ این چنین است که سخنرانی در زبان ترکی آسانتر، ولی در زبان فارسی مشکلتر و خسته کننده تر می باشد. درست به دلیل آسان بودن بیان کلماتی که حروف صدادار آنها هماهنگی دارند، بچه های کوچک در آغاز سخن، کلماتی را به شکل « به، به نند، ده، بؤ بؤ، او او، بؤ بؤ ماما، پاپا و..» به زبان جاری می کنند چرا که بیان آنها آسانتر است. علاوه بر مطالب مذکور، اگر در نوشتن و یا در خواندن کلمه ای، حرفی از آن جابه جا شود، با قانون هماهنگی و طریقه به کارگیری حروف صدادار فعال و غیر فعال، به آسانی می توان آن را اصلاح کرد. از اینکه در زبان ترکی بعضی از حروف بی صدا در کنار بعضی از حروف صدادار به کار گرفته نمی شوند، آن نیز به اصلاح آنها کمک می کند.. آسیر əsir، سسله ییر səsləyir، ولریر verir، دلیر deyir، گندیر gedir، و...

فرم دوم) هماهنگی بزرگ با حرف « ü »:

اگر آخرین حرف صدادار فعلی به یکی از دو حرف « ö , ü » ختم شود ، پسوند آن در زمان حال به شکل زیر با هماهنگی بزرگ با حرف صدادار « ü » ساخته شده و برای ضمایر شخصی صرف می‌شود:

پسوند در زمان حال		آخرین حرف صدادار کلمات جدول زیر با یکی از دو حرف « ö » و یا « ü » می‌باشد.	
ür	} فرمول دوم هماهنگی بزرگ: ö , ü = ü	döz ,ür	او صبر می‌کند
ür		düşün ,ür	او فکر می‌کند

- به صرف پسوند افعال زیر نیز توجه کنید:

اوپور öp,ür ، اوشویور üşüy,ür ، دوووشور dövüş,ür ، دؤنور dön,ür ،
دوشور düş,ür ، سؤنور ، دؤزور ، سوزور ، دوزور ، بوزور ، اوزور و ...

فرم سوم:

- هماهنگی بزرگ با حرف « a »:

اگر آخرین حرف صدادار فعلی به حرف « a » و یا « a » ختم شود، حرف صدادار پسوند آن در زمان حال با حرف « a » به کار گرفته می‌شود:

پسوند هر دو فعل در جدول زیر با حرف صدادار فعال « a » ساخته می‌شود.		پسوند در زمان حال	
ir	} فرمول سوم هماهنگی بزرگ: a , a = a	al ir	او می‌گیرد
ir		yix ir	او (بر زمین) می‌زند

- به صرف پسوند افعال زیر نیز توجه کنید:

آشیر aşır ، آیبلیر ayılır ، آتیلیر atılır ، سیخییر sixir ،
آپاریر aparır ، آلدادیر aldadır ، آختاریر axtarır ، ساتیلیر satılır ،
قیریر qırır ، سیخییر sixir ، ییخییر yixir ، دیغیر diğir ،
سینیر sinir ، دیغیر ، ییغیر و ....

فرم چهارم)

- هماهنگی بزرگ با حرف « u »:

اگر آخرین حرف صدادار فعلی به یکی از دو حرف « u , o » ختم شود، حرف صدادار پسوند آن در زمان حال با هماهنگی بزرگ با حرف صدادار « u » ساخته می‌شود:

پسوند زمان حال		آخرین حرف صدادار افعال در جدول زیر با یکی از دو حرف o و u می‌باشد.	
ur	} فرمول چهارم هماهنگی بزرگ: o , u = u	ol ur	او می‌شود
ur		ut ur	او (بازی را) می‌برد

- به صرف پسوند کلمات زیر نیز توجه کنید:

دؤنؤر donur ، سؤنؤر sonur ، اؤچؤر uçur ، سؤسؤيؤر susuyur ، سورؤر sorur ، اؤخؤيؤر oxuyur ، سؤلؤر sulur ، دؤنور ، قؤنور ...

- فرمول هماهنگی بزرگ به چهار فرم زیر می‌باشد :

پسوندهای مختلفی که با هماهنگی بزرگ صرف می‌شوند.		ریشه افعال مختلف		آخرین حرف صدادار افعال
} حرف صدادار با آهنگ پائینی	al	qıl	} حرف صدادار با آهنگ بالایی	a , ı
	ol	uç		o , u
} حرف صدادار با آهنگ بالایی	gəl	sev	} حرف صدادار با آهنگ بالایی	ə , e , i
	döz	üz		ö , ü

- اگر حروف صدادار پسوندی با یکی از چهار حرف « i , ı , ü , u » به کار گرفته شود، آن را هماهنگی بزرگ و اگر حروف صدادار پسوندی با یکی از دو حرف « a , ə » به کار گرفته شود، آن را هماهنگی کوچک می‌گوییم:

به جدول پسوند سازی و هماهنگی حروف صدادار آنها در جدول زیر توجه کنید:

حروف صدادار پسوندها با شش حرف صدادار فعال با دو شیوه مختلف با « هماهنگی

کوچک « و با « هماهنگی بزرگ » به شکل زیر به کار گرفته می‌شوند:

۷) نحوه به کارگیری حروف در ترکیب کلمه و پسوند:

اکنون برای آشنائی هر چه بهتر با شیوه نوشتن و خواندن کلمات ترکی با خط عربی و لاتین و طریقه به کارگیری تک تک حروف صدادار فعال و غیر فعال در ترکیب سیلابها و کلمات به مطالب صفحات زیر توجه کنید:

بخش اول) چگونگی نوشتن و خواندن حروف صدادار با آهنگ بالائی:

- حروف صدادار با آهنگ بالائی پنج عدد به شکل زیر می باشند:

ə , e , i , ö , ü

- از پنج حرف صدادار با آهنگ بالائی دو عدد آنها (e, ö) حروف صدادار غیر فعال و سه عدد آنها (ə, i, ü) حروف صدادار فعال هستند.

- در کلمه و پسوند سازی ، حروف صدادار غیر فعال (e, ö, o) تنها در ترکیب بند اول کلمات صرف می شوند ، ولی آنها در ترکیب بندهای دیگر کلمات ترکی و پسوند آنها اصلاً به کار گرفته نمی شوند.

حرف « ə » یکی از حروف صدادار فعال است که در تمام بندهای کلمات و پسوندها به کار گرفته می شود. مثال:

حرف « آ » در اول کلمه:

آل əl ، آیین əlin : آتک atək ، آتکسیز. ات at ، آتلر atlar . آجک alcək ، آجکلر alcəklər . آمک əmək ، آکمە یین əkməyin . آکین əkin ، آکنده əkəndə . آریک ərik ، آرک ərək . آسمک əsmək ، استیرمک əstirmək ، آلك ələk ، آلکلر ələklər ، آله مک (الْمَك ələmək) ، آله مرم ، آله مدیم ، آله مه یر دیم ، آله مکده یم ، آله مکده دئییلیم ، و... حرف « آ » در وسط کلمه: (حرف « ə » با خط عربی در وسط کلمه به شکل حرکت [إعراب] نوشته می شود.) دده dədə ، ننه

nənə ، ببه bəbə ، گله gələ ، گنده جک gedəcək ، حَسَن Həsən

حرف « آ » در آخر کلمه:

اگر حرف « ه » عربی در آخر کلمه به کار گرفته شود ، در زبان ترکی به شکل « آ » تلفظ می‌شود. دَده (ده ده) dādā ، نَنه (نه نه) nənə ، گنده gedə ، گله gələ ، انشیده eşidə ، سنه sənə ، علی‌یه Əliyə ، کَرَمه kərəmə ، حَسَنه Həsənə ..

– در رابطه با به کارگیری حرف « ə » به مطالب زیر توجه کنید:

همه حروف صدادار کلمات و پسوند های مذکور با آهنگ بالائی بوده و با هماهنگی به کار گرفته شده اند. تمام حروف صدادار پسوندهای کلمات مذکور به وسیله حروف صدادار فعال ساخته شده اند.

حرف « ə » ، یکی از دو حرفی است که هماهنگی کوچک به کمک آن ساخته می‌شود.

– با خط عربی حرف « ə » در اول کلمات ترکی به شکل « آ » ، ولی در کلمات عربی به شکل « آ ، ع ، اَع » نیز نوشته می‌شود. مثال:

کلمات ترکی: آل əl ، آلین əlin ، آتک ətək ، آتکسیز ətəksiz . آت ət و...

کلمات عربی: علی Əli ، عمل əməl ، أعمال əməl ، اکبر و...

– بعضی کلمات عربی که به وسیله حرف «ع» همراه علائم حرکت (اعراب) و یا همراه الف نوشته می‌شود (ع ، اَع) ، در زبان ترکی به شکل یک حرف صدادار (ـِ) تلفظ شده و با خط لاتین به شکل « ə » نوشته می‌شود. مثال:

علی Əli ، عباس (Abbas) Abbas ، عهد əhd ، تعهد (tə,əhod) tə,əhüd ، تعمل

tə,əməl ، معلم (مُعلیم) (mü,əlim) moəlem ، أعمال ، مُحَمَّد ، رمضان و...

– چند کلمه فارسی و عربی موجود است، که آخر آنها با حرف « ه » نوشته می‌شود، ولی آن به شکل (h ح) تلفظ می‌شود. مثال:

کلمه فارسی ترکی: « به به » نوشته شده و به شکل « bəh ,bəh » تلفظ می‌شود.

کلمه عربی: الله نوشته شده و به شکل آلاه (allah) تلفظ می‌شود.

« توجه » به شکل « təvəcüh تَوَجُّوح » تلفظ می‌شود.

– اگر با خط عربی علامت « ه » در اول و وسط کلمه به حرف بعدی خود پیوندد،

به شکل « هه h » تلفظ می‌شود. مثال:

هله لیک (هللیک) hæləlik ، اهر əhər ، بهرام Bəhram ، همیشه həmişə ، هر hər ، هرکس həkəs ، همزه ، همدان ، هئریز ...
حرف صدادار « اِ e ، عِ »:

حرف « e » (اِ ، اء ، ن ، ئ)، یکی از سه حرف صدادار « غیر فعال » است که تنها در بند اول کلمات ترکی صرف می‌شود.

حرف « e » در بند اول کلمات ترکی به شکل زیر (اِ، اء) به کار گرفته می‌شود. مثال:
اِتمک etmək ، ائشیتمک əşitmək ، ائلر ellər (طایفه ها ، خلقها)، ائلچی əlçi (پیام آور، سفیر، خواستگار) ائلچیلک (سفارتخانه)، ائو ev ، ائولی evli ، ائولنمک evlənmək ...

– حرف « e اِ » در وسط کلمات به عنوان دومین حرف کلمه به شکل « ن » به کار گرفته می‌شود. مثال:

سئل sel ، یئل yel ، بئل bel ، هئل hel ، گئتمک getmək ، سئویشمک ، sevgi ، sevişmək ، دئولر devlər ، گئچ geç ، سئچ seç ، سئو sev ، سئوگی sevgi ، demək ، یئمک yemək ...

– حرف « اِ ، اء ، e » در آخر کلمات یک بندی به شکل « ئِ » به کار گرفته می‌شود. مثال: یئی ye ، دئی de ...

– حرف « e » در کلمات عربی به شکل « اِ ، عِ ، اِع » نیز نوشته می‌شود. مثال:

کلمات عربی: اداره edare ، عماد Emad ، اعتماد atemad (etimad)، عباد ...
توجه: a) تمام حروف صدادار پسوندی کلمات مذکور به وسیله حروف صدادار « فعال » ساخته شده و حروف صدادار « غیر فعال » در ترکیب آنها حق شرکت ندارند.

b) بعضی کلمات عربی که با حرف « ع » همراه علامت حرکت (عِ) و یا با حرف حرف الف ... (اعِ) نوشته می‌شوند و در زبان ترکی به شکل یک حرف صدادار « اِ ،

اَب « تلفظ شده و با خط لاتین نیز به شکل « e » نوشته می‌شوند. مثال:

عمار (Emad) (emad)، عباد (Ebad) (ebad)، عبادت (ebadat) (عبادات)، اعمال (emal)

حرف صدادار « ای i »:

حرف « i » (ای ی ، ی)، یکی از شش حرف صدادار « فعال » است، که در تمام بندهای کلمات و پسوند ها به کار گرفته می‌شود:

حرف « i ، ای ، ی » در اول کلمه به شکل « ای ، i » نوشته می‌شود. مثال:

یکی iki ، ایکینچی ، ایسته مک istamak ، ایتمک itmak ، ایلر illar ، اینکلر

inaklar (اینه کلر)، اپک ipak ، اپکدن ، اپکدنیر ، اینجه incə ، ایندی،

ایندین indiden ، ایتمک itmak ، ایش ، ایشله مک ، ایشله دیلمک ، ایشله

دیلمه مک ، ایشله ییرم ، ایشله میرم ، ایشله مرم ، ایشله نمیر ...

حرف « i » در وسط کلمه به شکل « یی ، ی » زیر نوشته می‌شود. مثال:

آکین äkin ، اکیلمک ، اکینلر ، گلیر gälir ، گلیمییر ، ایشله

ییر işläyir ، ایشله مه ییر ، دئدیم dädim ، دئییرم deyiräm ، دئییردیم

deyirdim ، دییه جیم ، ایسته ییرم istayiräm ، ایسته می ییرم ، دیل ، دیلر dillar ،

دینمک dinmek ، دینمه مک ، دیله نمک dilänmek ، دیلنچی ، دیلنچی dişçi ،

دیشیم dişim ، دیشله مک dişlämek ، سیر کلمک sirkälämek [سیرکه له مک]،

تیتره مک titrämek ، دبدیرم däbädiräm ، یئییر yeyir ، یئییرییر yemiyir ،

یئییلمیر yeyilmir ، یئییلمز yeyilmaz ...

حرف « i » در آخر کلمه به شکل زیر نوشته می‌شود. مثال:

دده سی (دَدَسِی) dädəsi ، ننه سی (نه نه سی) [nä nəsi] ، بیبی bibi ، بیبی سی ،

ایکیسی ikisi ، دمیرچی dəmirçi ، آکینچی äkinçi ، ایشچی işçi ، یئدی yeddi (یئدی

yedi) ، ددی dedi ، یئییدی yeyildi ، دئییدی deyildi ، گئییدی geyildi ...

توجه: - تمام حروف صدادار کلمات و پسوندهای مذکور با حروف صدادار با آهنگ بالائی ساخته

حرف « ü » در اول کلمه به شکل زیر نوشته می‌شود. مثال:

اوزمک üzmək ، اوشومک üşümək ، اوشوردوم ، اوشویورم üşüyürəm ، اوزورم üzürəm ، اوزولمک üzülmək ، اوزولورم üzülürəm ، اوزوم üzüm ، اوستو (اسدو) üstü ، اوتو ütü ، اوتولمک ، اوتولوردو ütülürdü ...

- حرف صدادر « او ü » در وسط کلمه به شکل زیر نوشته می‌شود:

دوزولمک düzülmək ، دوزوردوم düzürdüm ، دوشورمک düşürmək ، دوشوردوم düşürdüm ، دوشونمک düşünmək ، دوشونوردوم düşünürdüm ، گولوشمک gülüşmək ، گولمک gülmək ، دوشمک düşmək ، سوزدوروم ، سوزدورموم ، سوزدورمک ، سوزمه مک ، سوزولور süzülür ، سوزولمور ، سوزولملی ، سوزولمه مک ، سوزدورمک ...

- حرف صدادر « او ü » در مواردی در آخر کلمه به شکل « ü » و یا « i » نیز نوشته و یا

خوانده می‌شود. مثال: اؤکوزو öküzü (اؤکوزی öküzi) ، بؤلو [بؤل] bölü (بؤللی) ، دوشدو düşdü (düşdi) ، گوللو güllü (gülli) اوتو (üti) ، تولکو tülkü (تولکی) ، دوشدو düşdü (دوشدی) ، دوغرو (دوغری) ، قورو ، (قوری) ، دوزو ، (دوزی) ...

بخش دوم:

چگونگی به کارگیری حروف صدادر با آهنگ پائینی:

حروف صداداری که تن صدای آنها « بم » (کلفت) شنیده می‌شود، به آنها در این کتاب حروف صدادر با آهنگ پائینی می‌گوئیم.

حروف صدادر با آهنگ پائینی چهار عدد به شکل زیر می‌باشد:

a , i , o , u

- از چهار حرف صدادر با آهنگ پائینی [a , i , o , u] سه حرف آنها [a , i , u] « فعال » و یک حرف از آنها [o] « غیر فعال » می‌باشد.

- سه حرف صدادر « فعال » [a , i , u] در تمام بندهای کلمات ترکی و پسوند آنها شرکت داده می‌شوند؛ ولی حرف صدادر « غیر فعال » (o) تنها در بند اول کلمه به عنوان اولین و یا

صدادار با آهنگ بالائی حق ادغام با آنها را ندارند.

- اگر حرف «ع» همراه «الف» (عا) به کار گرفته شود، در زبان ترکی به

شکل حرف صدادار «a» تلفظ می‌شود. مثال:

عاشیق aşıq (کسی که «ساز» ترکی می‌زند، یاعاشق، معشوق، عاشق شدن) و...

- حرف «a» یکی از دو حرف صدادار فعال است، که بخشی از پسوندها

به وسیله آن با هماهنگی کوچک صرف می‌شوند.

حرف «ای، ا»:

حرف «ای، ا» یکی از شش حرف صدادار فعال است، که در تمام بندهای کلمه و پسوند به کار گرفته می‌شود.

«ای، ا» با خط عربی در اول کلمه به شکل «ای» و در وسط کلمه به شکل «ای» و در آخر کلمه به شکل «ی» و با خط لاتین به شکل «a» (بدون نقطه) نوشته می‌شود.

- حرف «ای، ا» مثل الف ساکن تلفظ شده و در اول کلمات ترکی خیلی کم صرف می‌شود.

- حرف «ای، ا» در اول کلمه به شکل زیر به کار گرفته می‌شود:

ایشیق işiq ، ایشیق‌لار işıqlar ، ایشیلدیر işildir ، ایشیلدماق işildamaq ، ایلیق iliq

(ایلخ ilix) ایلقدیر ilıqdır ، ایلدیریم ildirim ، ایلدیریم‌لار ildirimler ، ایرخی irxi و ...

حرف «ای، ا» در وسط کلمه به شکل زیر به کار گرفته می‌شود:

اچیلیر açılır ، اچمی‌یر açmıyır ، اچیلماز açılmaz ، اختاریر axtarır ، تاپیر tapır ، دیرماشیر dırmaşır ،

بالیق balıq ، یایلیق yaylıq ، قیز qız ، قیزیل qızıl ، آرتیق artıq ، قیرماق qırmaq ،

قیریلماق qırılmaq ، آشیرماق aşırmaq ، سیراماق sıramaq ، ییخماق yıxmaq ، ییخیلماق

yıxılmaq ، ییخییر yixiir ، ییخیلییر yixiliiir ، ییخیلمیر yixilmiir و ...

- حرف «ای، ی، ا» در آخر کلمه به شکل زیر نوشته می‌شود:

آلدی aldı ، آلمادی aldı ، آپاردی apardı ، ایشیغی işığı ، ایلدیریم ildirim ، آناسی anası ،

باجیسی bacısı ، آیریلدی ayrıldı ، آیلدی ayıldı ، یازی yazı ، آیرسی ayrısı ، دایی dayı ،

یایی yayı ، آیی ayı ، سایبی sayı ، تانری (تاری) tanrı ، قاری ...
 توجه: تمامی کلمات مذکور با حروف صدادار با آهنگ پائینی ساخته شده و حروف
 صدادار با آهنگ بالایی حق ادغام در ترکیب آنها را ندارند.

حرف « او o »:

حرف « o » یکی از سه حرف صدادار غیر فعال است که تنها در بند اول کلمات ترکی به
 عنوان اولین و یا دومین حرف سیلاب به کار گرفته می شود.

- حرف غیر فعال « o » در اول کلمه به شکل زیر صرف می شود:

اود od (آتش) ، اودلار odlar ، اوت ot (علف) ، اوتلاردان otlardan ، اؤخوماق
 oxumaq ، اؤغلان oğlan ، اؤنون onun ، اؤنؤنکؤ onunku (اؤنؤنکی) ، اولماق olmaq
 (شدن) ، اویون oyun ، اویناماق oynamaq ، اویونسوز oyunsuz ، اوییناتماق
 oynatmaq ، اویوندان oyundan ، اویونلار oyunlar ، اویوندور oyundur ، اویینامقادیر
 oynamaqdadır ، اؤ اویینامقادا دگیل (دییل) ...

- حرف « ا u » در وسط کلمات یک سیلابی، به عنوان دومین حرف کلمه به شکل زیر نوشته و
 یا خوانده می شود. مثال:

سوی soy ، سؤیونماق soyunmaq ، بؤیا boya ، بؤیانماق boyanmaq ، یؤلداش yoldaş ،
 یؤلداشلیق yoldaşlıq ، تؤخوماق toxumaq ، بؤیلانماق boylanmaq ، پؤزولماق pozulmaq ، پؤزوماق
 pozmaq ، چؤخدان çoxdan ، بؤش boş ، بؤشونا boşuna ، بؤشاتماق boşatmaq ، بؤشلاماق
 boşlamaq ، دؤنور dondurur ، دؤندورور dondurur ، دؤنماق donmaq ، دؤندورماق dondurmaq ،
 یؤندورماق ، یؤنماق ، یؤندورماق ، یؤنولماق ...

توجه: حرف « o » با خط عربی در کتب مختلف به اشکال مختلف (مثل:

« او، او، او، او، و ...) نیز نوشته شده است.

حرف « او u »:

حرف « u » یکی از شش حرف صدادار فعال است، که در تمام سیلاب کلمات و پسوندها به

کارگرفته می شود.

حرف « u » در اول کلمه به شکل زیر صرف می شود. مثال:

اُزون uzun ، اُولوس (ملت) ulus ، اُتانماق utanmaq ، اُولاماق ulamaq ،
اُچاق uçaq ، اُچماق uçmaq ، اُچورام uçuram ، اُونوتماق unutmaz ،
اُزاق uzaq ، اُزاقلیق uzaqlıq ، اُزانماق uzanmaq ، اُزاندیرماق uzandıрмаق ...

– حرف « u » در وسط کلمه به شکل زیر نوشته می شود. مثال:

بُولوت bulut ، بُولوتلار bulutlar ، بۇرماق burmaq ، بۇرولماق burulmaq ،
قۇش quş ، قۇشلار quşlar ، تۇتماق tutmaq ، تۇتولماق tutulmaq ، تۇتدورماق
tutdurmaq ، یۇرتداش yurtdaş ، یۇرتداشلیق ، دۇرماق durmaq ، قۇرماق qurmaq ،
قۇرولماق qurulmaq ، دۇز duz ، دۇزلاماق ، دۇزسوز ، دۇزسوزلوق ...

– حرف « u » در آخر کلمه به شکل زیر نوشته و یا خوانده می شود:

بۇنو bunu ، اُونۇ onu ، دۇلۇ (تگگ) dolu ، اُوخۇ oxu ، قۇزۇ guzu ،
یۇلو، قۇرو، یۇخو ...

توجه: کلماتی که آخر آنها به حرف « u » ختم شود، در مواردی به جای « u » با حرف « ا »

نیز نوشته و بیان می شود. مثال:

خۇیلی xoylı (خویلو) ، دۇزلو duzlu (دۇزلی) ، بۇزلو buzlu (بۇزلی) ،
سۇ su ، سولو (سولو) ، آغقویونلو (آغقویونلی) ، قارا قویونلو (قارا قویونلی) ...

در رابطه با خط عربی و نوشتن چهار حرف صدادار « o , ö , ü , u » و همانا سه

حرف « i , ı , y » به مطالب زیر توجه کنید:

الف) با خط عربی چهار حرف صدادار « o , ö , ü , u » و همچنین حرف بی صدای « v » ، به وسیله

حرف « و » (عربی) نوشته می شود، که در مواردی علائم دیگر نیز همراه دارد. مثال:

اُو ev ، اُووا (یوا) uva ، سۇ su ، سۇوارماق suvarmaq ، سۇواماق suvamaq ،
سۇواماق suvamaq ، تۇخۇماق toxumaq ، تۇخونماق ، یۇخو ، یۇخۇلاماق yuxulamaq ،

اوشومك üşümək ، دۈوشمك dövüşmək ، وۇرۇلماق vurulmaq ، وۇرۇشماق vuruşmaq ،
 سۈيمك söymək ، سۈيوشمك söyüşmək ، دوشمك düşmək ، دوشورمك ، دوشوندورمك
 düşündürmək ، اويناماق oynamaq ، اويناتماق ، دۇلماق ، دۇلدۇرماق ، سۇلماق ،
 سۇلدورماق ، سۇرماق ، دۇنماق ...

ب) در زبان ترکی سه حرف (i, l, y) موجود است، که دو حرف آنها صدا دار (i, l) و يك حرف ديگر آنها بی صدا (y) می باشد، که هر سه آنها با خط عربي با علامت « ی ی » نوشته می شود.

حرف « ا » بدون نقطه به شکل الف ساکن (مثل: ایلدیریم ، ایشیق) ، حرف « i » با نقطه به شکل [ای مثل: ایران] و حرف بی صدای « y » (یایلیق) به شکل « ی ی » ساکن تلفظ می شود.

- در زبان ترکی حرف صدا دار « i » با آهنگ بالائی و حرف صدا دار « ا » با آهنگ پائینی می باشند، که آنها در ترکیب يك کلمه ساده ترکی به کار گرفته نمی شوند، ولی هر دوی آنها با حرف بی صدای « y » در يك کلمه و یا در کنار هم به کار گرفته می شوند. مثال:

- دو حرف « i ، y » در کنار هم به شکل زیر به کار گرفته می شوند:
 دئییلیمیر deyilmir (دئیمک ، دئییلیمک) ، یئییلیمک yeyilmək ، گئییلیمیر
 geyilmir ، گئییمک geymək ، گئیینمک ، ایییمک iyimək ، ایییییر iyiyir ،
 ایییییر iyiyir ، اییییمی ییر iyimiyir ، اییله مک iyləmək ، ایلییییر iyliyir ،
 ایله می یییر iyləmiyir ، دئییلیمک deyilmək ، یئرییییر yeriyyir ...

- دو حرف « y » و « ا » با خط عربي و لاتین در کنار هم به شکل زیر نوشته می شوند:
 آیی ayı ، آییلیمیر ayılmır ، یای yay ، یاییلیمیر yayılmır ، آی ay ، آیلیق aylıq ،
 ییخماق yıxmaq ، ییخیلیمیر yıxılmır ، ییخدیرمیر yıxdırmır ، ایلدیریم ildirım ،
 یازی yazı ، یازılmır ، یازیتق ، یازیتلیق ...

۸) حروف بی‌صدا و تقسیم بندی آنها به دو گروه ضعیف و قوی:

حروف بی‌صدا در زبان ترکی آذربایجان ۲۳ حرف می‌باشند که در ترکیب کلمات به دو بخش، یعنی «حروف بی‌صدای قوی» و «حروف بی‌صدای ضعیف» تقسیم می‌شوند: - آوای حروف بی‌صدا به شکل سکون بیان می‌شوند و بدون حروف صدادار هجی نمی‌شوند؛ در نتیجه برای بیان آنها، به آخر آنها یک حرف صدادار (e) افزوده شده و به شرح زیر به شکل سیلاب معرفی می‌شوند. مثال:

بِ be ، تِ te ، چِ ce ، خِ xe ، شِ şe ...

الف) حروف بی‌صدای قوی (حروف با ثبات):

حروف بی‌صدای قوی، به حروفی گفته می‌شوند، که در نوشتار و گفتار تغییر صدا و تغییر شکل نداده و همیشه به شکل اصلی خود به کار گرفته می‌شوند. به عبارت دیگر این حروف در ترکیب کلمات موقعیت با ثباتی دارند.

حروف بی‌صدای قوی (یا حروف با ثبات) در زبان ترکی آذربایجان ۲۱ حرف می‌باشند؛ یعنی از ۲۳ حرف بی‌صدا، ۲۱ حرف آنها به شرح زیر قوی و با ثبات هستند:

ح H	گ G	ف F	د D	چ Ç	ج C	ب B
ر R	پ P	ن N	م M	ل L	ژ J	ğ ğ
ز z	خ x	ی Y	و v	ت T	ش Ş	س S

- در رابطه با حروف بی‌صدای قوی به مطالب زیر توجه کنید:

(a) از حروف مذکور حرف «ر r» موقعیت دوگانه دارد:

با وجودی که حرف «ر» به عنوان یکی از حروف بی‌صدای قوی محسوب می‌شود، ولی در مواردی در ترکیب بعضی از کلمات به شکل خیلی قوی در نوک زبان مثل

«رر» تکرار می‌شود. مثال: گولور [رر]، دئییر ...

حرف «ر» ، در موارد کمی نیز به شکل ضعیف به کار گرفته می‌شود. برای مثال کلمه «بیردنه bir dənə» (یک دانه) را در نظر بگیریم که در بیان کلمه «بیر bir» در مواردی حرف «ر» اصلاً شنیده نمی‌شود و کلمه «بیر» به شکل «بی bi» ، بدون حرف «ر» [بی دنه ، «biy dənə»] تلفظ می‌شود. مثال:

بی (بیر) کیسه پول ، بی (بیر) دنه کیتاب ...

(b) در زبان ترکی چهار حرف (n, s, y, ş) بیشتر از سایر حروف به کار گرفته می‌شوند: - حرف «ن n» ، حرفی است که همانند سایر حروف در کلمه سازی به کار گرفته می‌شود؛ علاوه بر آن به شکل علامت ضمیرملکی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. مثال:

سنین الوین sənin ev, in ، سنین باجین sənin bac, in ، اونون باجی سی on, un bacı, sı ، ...

- حرف «س s» ، علاوه بر شرکت در کلمه سازی (همانند سایر حروف) به شکل حرف اضافه و تکمیلی در بین دو حرف صدادار نیز به کار گرفته می‌شود. مثال:

اونون خالاسی onun xala, sı ، ننه سی nənə, sı ، اونون باباسی onun baba, sı ، جوجه سی

- حرف «ی y» ، علاوه بر شرکت در کلمه سازی (همانند سایر حروف) به شکل علامت تکمیلی در بین دو حرف صدادار نیز صرف می‌شود. مثال:

لاله یه Lalə, yə ، علی یه Ali, yə ، باجی یا Bacı, ya ، بیبی یه bibi, yə ، دوه یه ...

- حرف «ش ş» ، علاوه بر شرکت در کلمه سازی، به عنوان حرف اضافه و یا علامت گذشته به شرح زیر نیز به کار گرفته می‌شود:

یه میش yemiş (میوه خشک شده) ، گیریش giriş (دخول) ، چیخیش çixiş (خروج) ، آلیش وئریش alışveriş (خرید و فروش) ، گلیش گئدیش (آمد و رفت) ، گل میشدی، گولموشدو، قالمیشدی، گل میش میش، قورموشموش ...

(c) - سه حرف «e, ö, o» تنها در سیلاب اول کلمات شرکت می‌کنند و بدین سان کمتر از سایر حروف به کار گرفته می‌شوند.

- حرف بی صدای «ژ» در زبان ترکی به ندرت مورد استفاده قرار می‌گیرد.

(ب) حروف بی صدای ضعیف (بی ثبات):

منظور از حروف بی صدای ضعیف و یا حروف بی ثبات، حروفی هستند، که در شرایط ویژه ای تغییر صدا و تغییر شکل می دهند و آوا و شکل اصلی خود را از دست داده و با شکل و صدای دیگری به کار گرفته می شوند.

حروفی که تغییر صدا می دهند، در زبان ترکی آذربایجان دو عدد به شرح زیر می باشد:

یک) « ک k »:

دو) « ق q »:

الف) اگر حرف « ک k »، در صرف بین دو حرف صدادار قرار گیرد، به حرف « ی y » تبدیل می گردد. مثال:

کلمه مصدری	صرف کلمه مصدری و تغییر حرف k به y
گلمک gəlmək (آمدن)	گلمه ییم gəlməyim (آمدن من)
ايتمک etmək (انجام دادن)	ايتمه یيم etməyim (انجام دادن من)
يئمک yemək (خوردن)	يئممه یيم yeməyim (خوردن من)
دئمک demək (گفتن)	دئممه یيم deməyim (گفتن من)
ايچمک içmək (نوشیدن)	ايچمه یيم içməyim (نوشیدن من)
بيچمک biçmək (درو کردن)	بيچمه یيم biçməyim (درو کردن من)
بيلمک bilmək (دانستن)	بيلمه یيم bilməyim (دانستن من)
گؤرمک görmək (دیدن)	گؤرمه یيم görməyim (دیدن من)
دؤنمک dönmək (برگشتن)	دؤنمه یيم dönməyim (برگشتن من)

به بك: به به یيم. اينك: اينه یيم.

الچک: الجه یيم. سؤزلوک: سؤزلویوم ...

- اگر حرف « ک k » (با خط عربی)، در بین دو حرف صدادار قرار گیرد، (به ویژه

در کتب قدیمی) به شکل « گ » نیز نوشته می‌شود، ولی صدای آن هم آوا با حرف « ی y » شنیده می‌شود. مثال:

گلمه گیم، امه گیم، بیه گیم، انتمه گیم، یئمه گیم، ایچمه گیم، بیچمه گیمیز، بیلمه گیمیز، کؤپه گیمیز، گؤرمه گیمیز، دؤنمه گیمیز، گولمه گیمیز، ...
- کلمات مذکور با خط عربی به شکل « گلمگیم [گلیمیم]، گولمگیم [گولیمیم] ... نیز به کار گرفته می‌شوند.

- حرف « ک »، در کتب و اشعار قدیم نیز (در بین دو حرف صدادار) تغییر صدا داده و در مواردی با خط عربی به وسیله « گ » و در مواردی نیز با علامت « ی » نوشته شده است:

- از کتاب « دده قورقود » (از کتاب « حسین - محمد خانی گونیلی »)

وای، گوز آچوب گوردوگیم (گوردویوم)، گونول وئریب سئودیگیم

عباس صحت: قلبی قان حالی یامان خانه خراب گوزیاشی ایچدیگی سؤ، باغری کباب

فضولی: بقا ملکون دیلرسن وارینی یؤخ ایله دونیا تک اتک چک گوردویوندن آفتاب عالم آرا تک

- اگر حرف « ک » در این کتاب در بین دو حرف صدادار قرار گیرد، با خط عربی به شکل « گ » و « ی » (وابسته به زیبایی و تفسیر کلمه دارد) و با خط لاتین به شکل حرف « y » نوشته می‌شود.

توجه: - کلمه ای که آخرین حرف آن به حرف « ک k » ختم شود و در جلوی آن حرف صداداری قرار نگیرد، صدای آن تغییر نمی‌کند. مثال:

تورک türk (ترك): من تورکم məm türkəm [من ترک هستم]

بیز تورکوک biz türkük [ما ترک هستیم]

ارک erk : ارکین دؤواری ərkin duvarı [دیوار ارک]

- کلمه « کورک kürk » را به شکل « منیم کورکوم mənim kürküm » [پالتو پوستی

من] می‌گویند.

ب) اگر حرف « ق q »، در صرف بین دو حرف صدادار قرار گیرد، تبدیل به حرف

« غ ڤ » می گردد. برای مثال به صرف کلمات مختلف مصدری توجه کنید:

مصدر (ریشه فعل با علامت مصدر)	صرف کلمه مصدری برای اول شخص مفرد
anlamak (فهمیدن)	anlamağım (فهمیدن من)
ağlamak (گریه کردن)	ağlamağım (گریه کردن من)
saymaq (شمردن)	saymağım (شمردن من)
qalmaq (ماندن)	qalmağım (ماندن من)
atılmaq (پریدن)	atılmağım (پریدن من)
yıxılmaq (افتادن)	yıxılmağım (افتادن من)
yiğmaq (جمع کردن)	yiğmağım (جمع کردن من)
solmaq (پریشان شدن)	solmağım (پژمرده شدن من)
utuzmaq (باختن)	utuzmağım (باختن من)
unutmaq (فراموش کردن)	unutmağım (فراموش کردن من)
oxumaq (خواندن)	oxumağım (خواندن من)

قایناق، قایناغیم. یونجالیق، یونجالیقیم. قلاق، قالاغیم. آیاق(آیاخ) آیاغیم. بارماق، بارماغیم. توجه: - در به کارگیری کلمات ترکی آذربایجان همیشه باید به تغییر صدای دو حرف «ک» و «ق» توجه کرد، زیرا در اکثر موارد به آنها برخورد می‌کنیم و آنها بدون استثنا در همه جا تغییر صدا و تغییر شکل می‌دهند. اگر در صرف کلمات، صدای حرف «ک، ق» را تغییر ندهیم، کلمات نا درست بوده و فهمیده نمی‌شوند.

- در مواردی کلمات مصدری را به شکل مخفف شده مثل «گلم، بیلم، قالم، اؤخومام» صرف می‌کنند. ولی چنین صرفی ایراد دارد، چرا که آن هم شکل با مخفف شده نفی فعل آرزویی می‌باشد. صرف مذکور عمدتاً در ترکی استانبولی به کار گرفته می‌شود.

– به اشعار زیر که در آنها حرف « ق » در بین دو حرف صدادار قرار می‌گیرد و تغییر شکل و تغییر صدا می‌دهد، توجه کنید:

شهریار: اؤبیر اؤغلان کی، پری لر سؤ ایچر چاناغیندا اینجی قاینار بؤلاغیندا،
طبیعی بیر سؤگلی بولبول کی، اؤخور گول بؤداغیندا، سحرین، چنلی چاغیندا.
مشرتی: اؤلدی گؤزل عمر صرف حیف کی نادانلیغا هر نه قالیر اؤلور ایندی پشیمانلیغا
زولف سیه ذوقینه (ذوقونا) اویم خطا دیر کونول فاریغ ایسن سنی سالما پشیمانلیغا

– کلماتی که از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده اند، اگر در ترکیب آنها حرف « ک » و حرف « ق » در بین دو حرف صدادار قرار گیرد، عمدتاً به شکل اصلی خود صرف شده و تغییر شکل و صدا نمی‌دهند. مثال:

کلمات عربی: {	خالیق (xalıq)xalıq	خالیقیم	xalıqım (خالق من)
	اخلاق	اخلاقیم	əxlaqım (اخلاق من)
کلمات غربی: {	بُلوک	بلوکوم	bolukum (بلوک من)
	boluk		

– اما حرف بی صدای ضعیف « ک ، ق » در ترکیب کلمات ترکی به شکل زیر تغییر شکل و صدا می‌دهد. مثال:

کلمه ترکی: {	به بک	ببه ییم	bəbəyim (به به گیم)
	شنلیک	شنلیییم	şənliyim (شنلی گیم)
	اؤغلاق	اؤغلاغیم	oğlağım
	قوناق	قوناغیم	qonağım
	bəbək		
	şənlik		
	oğlaq		
	qonaq		

اسم: بابک ین ساواشینین و اؤنون ایستگینین خاطریره سی، اؤنون خلقی نین اور گینده یاشایار.
Babəkin savaşının və onun istəyinin xatirəsi ,onun xəlqinin (xalqının) ürəyində yaşayar.

(خاطرِه مبارزه [جنگ] و خواسته های بابک، در درون قلبِ خلقِ وی زنده می‌ماند.)

ث) حروف بی صدای ضعیف (زبانهای محلی و قدیمی آذربایجان):

در مواردی، در بعضی کتب و اشعار قدیمی و همانا در بعضی از لهجه های محلی، در شرایط به خصوصی، شکل و صدای بعضی از حروف را تغییر می دهند. ولی این تغییرات با اصول مشخصی نبوده و به قانون نیز مبدل نشده است.

تغییرات مذکور به دو شکل زیر انجام می گیرد:

- حروف بی صدای ضعیف در زبان قدیمی و در ترکی استانبولی ۹ حرف هستند، که آنها در زبان کنونی ترکی آذربایجان ملغی شده و امروزه تنها ۲ (ك، ق) حرف است.

امروزه این ۹ حرف بی صدا در موارد خیلی کمی به شکل ضعیف به کار گرفته شده است:

چ	ç	ح	h	ف	f	ك	k	پ	p	س	s	ش	ş	ت	t	ق	q
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

(در چاپ اول کتاب این ۹ حرف به نادرست ۸ حرف نوشته شده بود.)

- توجه شود که این قانون در زبان ترکی آذربایجان به جز در رابطه با حرف k, q « ملغی محسوب می شود، ولی بعضی از آنها به ویژه در زبانهای محلی در مناطق مختلف کم و بیش به اشکال زیر مشاهده می شود. مثال:

کلمه « داغیت dağit » (به پراکن) ، تبدیل به « داغیدیرام dağıdıram » (می پراکنم) می گردد ، یعنی حرف « ت » تبدیل به « د » می گردد؛ به عبارت دیگر به جای « داغیتیم » به شکل « داغیدیم » به کار گرفته می شود.

فعل مذکور در صرف برای زمان حال و آینده با حرف « د » به کار گرفته می شود. مثال:

داغیدیرام dağıdıram ، داغیدارام dağıdaram ، داغیداجاغام dağıdacağam

اما فعل مذکور در گذشته به اشکال زیر با حرف « ت » صرف می شود. مثال:

داغیتدیم dağıtdım ، داغیتمیشام dağıtmışam ، داغیتمیشدیم dağıtmışdım و ...

بیز داغیتدیق dağıtdıq ، سیز داغیتدینیز dağıtdınız ، داغیتدیلار ..

- کلمه « دورت » (چهار) می بایست در صرف به شکل « دورتونجو » (با حرف « ت »)

به کار گرفته شود؛ ولی به شکل « دوردونجو» (با حرف « د ») به کار گرفته می شود. مثال:

- اؤنون دوردونجو اوشاغی. من دوردونجو کلاس دایام. سن کلاسدا دوردونجو سن. و...

- من دوردونجویم، سن دوردونجو سن، او دوردونجو دور، بیز دوردونجو یوک و...

- کلمه « یوغورت» (قاتیق ، ماست). منیم یوغوردوم. یوغوردو. یعنی در کلمه مذکور

حرف « ت » تبدیل به « د » گشته است:

گنت get : گنتدیم getdim ، به شکل گنتدیم geddim نیز بیان می شود.

انتتمک etmək : اندیرم edirəm و...

دمیر dəmir : دمیرچی dəmirçi ، به شکل (دمیرچی)،

قاپی qapı : قاپیچی qapıçı ، به شکل (قاپیچی) و...

(به نظر می رسد که بهتر است همه این کلمات به شکل واحدی به کار گرفته شوند.)

- تغییرات مذکور در موارد کمی در کتب قدیمی به اشکال زیر مشاهده می شود:

به قطعه شعری از فضولی توجه کنید: (انتتمک : اندمک)

انده لر غافلره تکمیل اسباب غرور .. (اند)

« اهل عرفان دیر جهان کیفیتین تحقیق ائدن ... (اند)

هر یئتن مهرویا صرف ائتمه فضولی عمرونو ... (انت)

« بیر قول اوغلونو کؤنول ملکونه سلطان ائتدیم (انت)

مصر ایدی ، پادشاهین یوسف کنعان ائتدیم ... (انت)

- در مواردی نیز حرف « د » را ما بین حرف « د » و « ت » تلفظ می کنند و حرف « ک » را

به شکل « گ » (مثل ich آلمانی و یا مثل نون سنگک [səngək] [səngək]) بیان می کنند.

- در مواردی نیز کلمه « گلکمک gəlmək » (آمدن) به شکل « گلکمکتə gəlməktə »

(در حال آمدن) به کار گرفته می شود. یعنی حرف « د » تبدیل به « ت » می گردد.

در صورتی که در زبان کنونی آذربایجان کلمه « گلکمک gəlmək » ، عمدتاً به شکل

« گلکمکده gəlmək də » و... صرف می شود.

- توجه شود که تغییرات مذکور در زبان کنونی آذربایجان (به غیر از حرف « ك، ق ») به ندرت به کار گرفته می‌شود، در صورتی که در زبان ترکی استانبولی به شکل رسمی در آمده و به کار گرفته می‌شود. مثال:

به صرف کلمات مختلف ترکی استانبولی در جدول زیر توجه کنید، که چگونه حرف « د » در صرف به حرف « ت » تبدیل می‌شود:

در صرف کلمات زیر پسوند تصریفی « ده ، دا » تبدیل به « ته، تا » می‌گردد:							
	↓		↓				
	سینیف،	سینفته،	سینیفتن				
	چؤجوك،	چؤجوكتا،	چؤچوكتان	}	آعاجتا،	آعاجتا،	آعاجتان
	اؤتوبوس،	اؤتوبوسته،	اؤتوبوستین		فاتیحته	فاتیحته	فاتیحتن
	یؤرت،	یؤرتتا،	یؤرتتان		کیتاپتا،	کیتاپتا،	کیتاپتان
					کوشتا،	کوشتا،	کوشتان

- کلمات جدول مذکور از کتاب دستور زبان ترکی استانبولی از « دکتر محمد هئنگیر مئن در سال دو هزار » (از خط لاتین به خط عربی) رونویسی شده است.

حروف صدادر کلمات جدول مذکور در ترکی آذربایجان قوی محسوب شده و به شکل زیر با پسوند « ده ، دا » صرف می‌شوند:

	سینیف،	سینفده،	سینیفدن				
	چؤجوق،	چؤجوقدا،	چؤچوقدان	}	آعاجدا،	آعاجدا،	آعاجدان
	اؤتوبوس،	اؤتوبوسدا،	اؤتوبوسدان		فاتیحده،	فاتیحده،	فاتیحدن
	یؤرت (یؤرد)،	یؤرتدا،	یؤرتدان		کیتابدا،	کیتابدا،	کیتابدان
					قوشدا،	قوشدا،	قوشدان

- در مواردی « آعاج » به شکل « آعاج » نیز صرف می‌شود.

کلماتی که یک سیلابی هستند، از قانون مذکور پیروی نکرده و در ترکی استانبولی نیز همچون ترکی آذربایجان تغییر شکل و صدا نمی‌دهند، برای مثال به ترکیب کلمات

بخش سوم:

۱) کلمه: (انواع مختلف کلمه و مفاهیم و خصوصیات آن)

کلمه از ترکیب چند حرف بی صدا و صدادار تشکیل می‌یابد و برای رساندن مقصودی بیان و یا نوشته می‌شود.

در ترکیب کلمات ترکی، حروف صدادار کلمات ساده را یکی از دو گروه با آهنگ بالائی (a, i, o, u) و یا با آهنگ پائینی (ə, e, i, ö, ü) تشکیل می‌دهند، به طوری که آنها هرگز در ترکیب کلمات ساده ترکی ادغام نمی‌شوند. برای مثال به دو جدول زیر توجه کنید، که حروف صدادار کلمات نوشته شده در یکی از آن جدولها با آهنگ بالائی و دیگری با آهنگ پائینی می‌باشند:

a) کلمات ساده ای که با حروف صدادار با آهنگ پائینی ساخته می‌شوند، به شکل زیر به کار گرفته می‌شود:

ana	آنا	ata	آتا	bacı	باجی	badam	بادام	bala	بالا
Yaşar	یاشار	Turan	توران	qoyun	قویون	qayıq	قایق	baba	بابا
quzu	قوزو	ağaç	آغاچ	qarqa	قارقا	qaşiq	قاشیق	dayı	دایی

b) کلمات ساده ای که با حروف صدادار با آهنگ بالائی ساخته می‌شوند، به شکل زیر به کار گرفته می‌شود:

dədə	دده	nənə	ننه	bəbə	بیه	gözəl	گوزل	bülbül	بولبول
çiçək	چیچک	yəmək	یئمک	eşit	ئشیت	gəlir	گلیر	gülmək	گولمک
bibi	بیبی	iydə	اییده	yəri	یئری	inək	اینک	göydən	گؤیدن

توجه: کلمه ساده ای که در ترکیب آن حروف صدادار با آهنگ بالائی و پائینی ادغام شود، آن کلمه از سایر زبانها وارد این زبان شده و کلمه ترکی نمی‌باشد.

۱-۱) کلمه از لحاظ ترکیب در سه بخش « ساده » ، « ترکیبی » و « مرکب »

بکار گرفته می شود :

کلمه ساده، به کلمه ای گفته می شود، که با هم نوع خود و یا با پسوندی ترکیب نیافته باشد. مثال: توران Turan ، گول güll ، چیچک çiçäk ، آدام adam ، گل gəl ، قاچ قاچ ، یاخشی yaxşı ، چیچیک çiçik ، بویوک، یئر، گوی و...
 کلمه ترکیبی (با پسوند، کلمه پسوندی) ، کلمه ای است، که با یک و یا با چند پسوند ترکیب می یابد؛ یعنی اگر برای رساندن مفهومی کلمه ساده ای موجود نباشد، برای بیان آن مفهوم می توان کلمه ساده را با پسوند ترکیب داد و به کار گرفت. مثال:
 - کلمه ترکیبی با یک پسوند:

گوله gülə ، قالا qala ، سالما salma ، بیلمک، یازماق ، گوزلوك gözlük ،
 گوزلو gözlü ، آمالیق alma,lıq ، چیچکلیک ، گلملی، گولملی و...
 - کلمه ترکیبی با دو پسوند:

گلیرم gəl,ir,əm ، گولورم gül,ür,əm ، قالمادا qal,maq,da ، بیلمکده و...
 - با سه پسوند: - یونجالیقلاردان yonca,lıq,lar,dan ، گوروشمکه gör,üş,mək,də ، چیمنلیک لردن
 çimən,lik,lər,dən ، قالمادایر qal,maq,da,dır ، آغاجلیقدایر و...
 - در کلمه سازی باید به این نکته توجه کرد ، که حروف صدادار پسوندها تابع آخرین حرف صدادار کلمه می باشند و با هماهنگی آن صرف می شوند.

کلمات می توانند در خود یک مفهوم و یا چند مفهوم داشته باشند:

کلمات تک مفهومی:

کلمه ساده: آدام، ننه، دده، گل، گول، یئی و...
 کلمه ترکیبی با یک مفهوم: قۇملوق، گلیرم، گولورم و...

کلمات چند مفهومی ، کلماتی هستند که چند معنی و مفهوم دارند. مثال:

کلمه ساده: یئر yer (زمین، مکان، جا، کره زمین) باش [سر ، اعلاء].

چای çay : چای نوشیدنی. چای: رود خانه

آی: (ماه) ماه سال، طلوع ماه.

دیل: زبان مادری، زبان در دهان.

گول güll: بوته گل، بگو بخند. (بۇ گول ساری دیر. من دئییم سن گول).

کلمه مرکب:

اگر برای بیان مفهومی، کلمه ساده و یا ترکیبی (کلمه پسوندی) موجود نباشد، کلمه مرکب را می‌توان از ترکیب چند کلمه به وجود آورد و به کار گرفت. برای مثال به ترکیب کلمات مختلف زیر توجه کنید:

- کلمه مرکب با ترکیب دو اسم:
داغ داش، باجی قارداش، ننه بالا، دره ننه، آر آرواد، آدی گؤزل، محمد علی و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو فعل: گل گنت، آل ونر، دی گول، یئی ایچ و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو فعل همراه پسوند «ایش»: گیریش چیخیش، آیش ونریش و...
- کلمه مرکب با میانوند ایب و پسوند مصدری: دئییب گولمک، گلیب گنتمک، دانیشیب گولمک و...
- کلمه مرکب با میانوند (a, ə) و پسوند مصدری: گله بیلمک، گوله بیلمک، آلا بیلمک و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو صفت: آز چوخ، یاخشی پیس، آلچاق اوجا، آلت اوست، و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو قید: تنز گنج، سحر آخشام، گنجه گوندوز، بۇگون صباح و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو ضمیر: اؤ بۇ o, bu، بۇ اؤ bu, o و...
- کلمه مرکب از ترکیب عدد و اسم: قیرخایاق qırxayaq، یاری یؤل yarıyol و...
- کلمه مرکب از دو صفت با پسوند: یاخشی پیسلر yaxşıpislər، قام قارائلیق qamqaranlıq و...
- کلمه مرکب هم نوع با میانوند و پسوند: چال ها چالدان، قاچ ها قاچ ایدی و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو قید با پسوند: سحر آخشاملیق səhər axşamlıq و...
- کلمه مرکب از ترکیب صفت و قید با پسوند جمع: یاخشی گونلر yaxşıgünlər و...
- کلمه مرکب از ترکیب دو اسم متضاد: آر آرواد ərarvad، قیز اۇغلان qizoğlan، دؤس دوشمان و...
- کلمه مرکب از دو صفت متضاد: پیس یاخشی، آلچاق اوجا، آغ قارا، آلت اوست و...
- کلمه مرکب از دو قید متضاد: تنز گنج، گنجه گوندوز، سحر آخشام و...
- اگر دو کلمه ترکیب یافته از یکدیگر مستقل باشند، آنها را می‌توان در کنار هم قرار

داد و با مفهوم جدیدی به کار گرفت. مثال:

داغ داش، قۇيۇن قوزۇ، آر آرواد، مال حیوان (حئیوان)، داش دمییر، دیشی پیشیک،
 آرکک ایت، دلی آدام ...

– اگر در ترکیب کلمه مرکب، یکی از کلمات ترکیب یافته وابسته به کلمه دیگری باشد، آن کلمه به کمک یک «ی» ملکی (با هماهنگی بزرگ) به کلمه قبلی نسبت داده شده و به شکل زیر به کار گرفته می‌شود. مثال:

بادام آغاجی badamağacı، آما گولو almagülü، قیزیل گول کولو qızılgülkolu، انوییشیی
 (پیشیگی)، انو ایتی، ایت قۇیروغو، تیکانگولو، قۇچ بۇرنوزو ...
 – کلمه مرکب همراه پسوند «لی، لو»: قاراساقالی، آغ ساقالی، قاراٹویونلو ...
 توجه: اگر اسم مرکب با «ی» ملکی همراه باشد و با علامت «لر، لار» جمع بسته شود، پسوند ملکی (ی)
 به آخر کلمه کشیده می‌شود. مثال:

مال حیوان اتری (حئیوان)، قۇزو توکلری، آریک آغاجلاری ...

– کلمات مرکب را می‌توان با یک و یا چند پسوند به کلمه جدیدی مبدل کرده و با مفهوم جدیدی به کار گرفت. مثال:

– با پسوند «لیک» ...، «لوق» (اسم): گول چیمین لیک، داغداشلیق، باجی قارداشلیق ...
 – همراه پسوند تصریفی: ننه دده لیکلردن، باجی قارداشلیقلاردان ...
 – با پسوند صرفی به شکل جمله: آدی گۇزل دیر، محمد علی دیر، الهوردی دیر (آلاه وئردی) ...
 – کلمه مرکب با میانوندهای (مثل: ه، ها، به ...) مختلف. مثال:

قاچا بیلمک qaçabilmək، آلابیلمک alabilmək، گلّه بیلمک، چال ها چال، قاچ ها قاچ، دال با دال،
 قال با قال، سۇز به سۇز، دیز به دیز، چی بیین به چی بیین ...
 – کلمه مرکبی که آخرین حرف صدادار کلمه اول آن با آهنگ بالائی و آخرین حرف صدادار
 کلمه دوم آن با آهنگ پائینی می‌باشد. مثال:

جویز آغاجی cəvizəğacı، اییده یارپاغی iydəyarpağı، گول یارپاغی، گنچی بۇرنوزو،
 قیچی چۇلاق، آیری آغاج، جیبی بۇش، آلی بۇش، بیینی بۇش ...

- کلمه مرکبی که آخرین حرف صدادر کلمه اول آن با آهنگ پائینی باشد، حرف صدادر میانوند آن با حرف صدادر با آهنگ پائینی ساخته می شود. مثال:
- آلا بیلمک (al ə bil mək) ، یانا بیلمک ، دۇنا بیلمک ، قۇرا بیلمک و...
- کلمه مرکبی که آخرین حرف صدادر کلمه دومی آن با آهنگ بالائی باشد، پسوندهای آن کلمه با حروف صدادر با آهنگ بالائی ساخته می شود. مثال:
- قیرمیزی گوللردن، یاشیل چیمنلرینکی، قۇجا کیشی لردن، کۇکوقۇروموش، گولوسۇلموش ، سسی باتمیش ، رنگی سارالمیش و...
- کلمه مرکبی که آخرین حرف صدادر هر دو کلمه ترکیب یافته آن با آهنگ پائینی باشد، پسوند و میانوند آن با حروف صدادر با آهنگ پائینی ساخته می شود. مثال:
- قۇچون بۇرنوزلاری ، آغاجین یارپاغلاریندان ، قادین پالتارلاریندان و...
- کلمه مرکبی که آخرین حرف صدادر هر دو کلمه ترکیب یافته آن با آهنگ بالائی باشد، میانوند و پسوند آن با حروف صدادر با آهنگ بالائی ساخته می شود. مثال:
- گله بیلمک ، گوله بیلمک مک و...
- کلمه ای که از ترکیب دو فعل با میانوند و پسوند ساخته می شود. مثال:
- گله بیلیر، گنده بیلیر، گوله بیلیر، دۇنا بیلیر، سۇرا بیلیر و...
- کلمه مرکب با سه اسم همراه « i » ملکی:
- دیشی قوزو آتلری dişiquzu ätləri ، مال حیوان توکلری malheyvantükləri ، قۇیون قوزو آتی، مال حیوان سۇروسو، تۇزتۇرپاق رنگی و...
- کلمه با علائم مختلف سوالی: گلیرمی؟ گولورمو؟ آلمالی دیرمی؟ و...
- کلمه با علائم نفی: آلماسین، سوزمه، دئمە، ادبسیز، پۇلسوز و...
- کلمه مرکب با پسوندهای مختلفی که حروف صدادر آنها با هماهنگی کوچک و بزرگ در کنار هم به کار گرفته می شوند:

بادام آغاجلاریندا ، badamağaclarında ، داغ داشلارین ، dağdaş ların ،
 آلمآغاجلاریندا ، almaağaclarında ، داغ داشلارینکی ، dağdaş larınkı ،

آلابیلمکده ، alabilmək də ، آدی گوزلده دیر Adıgözəldədir و...

– در رابطه با کلمه مرکب همیشه باید به دو نکته مهم زیر توجه کرد:
 یک) حروف صدادار پسوند کلمات مرکب باید با آخرین حرف صدادار کلمه آخری هماهنگی داشته باشد. مثال: جویز آغاجلاریندان cəvizəğaclarından ، اییده یارپاقلاریندان iydəyarpaqlarından

دو) در ترکیب کلمه مرکب، حرف صدادار میانوند وابسته به آخرین حرف صدادار کلمه اولی

می باشد. مثال: آلابیلمک ، alabilmək ، وئراییلیمک vurabilmək و...

گلە بیلمک ، gələbilmək ، اندە بیلمک ədəbilmək و...

– کلماتی که در ترکیب با کلمات دیگر مفاهیم اصلی خود را از دست داده و با مفهوم دیگری به کار گرفته می شوند. مثال:

یۇرت داش yurddaş : هم وطن (ترکیب یافته از: وطن و سنگ) و...

یۇلداش : رفیق (ترکیب یافته از: راه و سنگ) و...

آمک داش : همکار (ترکیب یافته از: زحمت و سنگ) و...

– کلماتی که در ترکیب با کلمات دیگر مفهوم خود را حفظ می کنند. مثال:

داغ داش ، اۇجا بۇی ، دره تپه ، گون چیخان ، ساری گول و...

کلمات با بیان خصوصیات:

کلمات با بیان خصوصیات، کلماتی هستند که خوب و بد و خصلت اسم را بیان می کنند. مثال:

– کلمه ساده: سۇیوق ، ایسی (گرم) و...

– کلمه ترکیبی: رحیمسیز rəhimsiz (بی رحم) ، ادبسیز ، اورکلی و...

– کلمه مرکب: داش اورک daşürək (سنگ دل) ، بئینی قان ، بئینی بۇش و...

کلمات مختلف با معنی واحد:

ادبسیز ədəbsiz (بی ادب) اخلاقسیز . زهر تۇلۇغو zəhər tuluğu . آجی دیل .

منیم یاریم ، سئوگیم ، عزیزیم ، خانیمیم ، خاتینیم ، آروادیم ، حیاط یۇلداشیم ، باهار

bahar ، یاز yaz (بهار) ، چیچک çiçək ، گول gül . جیقیلی cıqılı ، بالاجا balaca ،

چیچیک . پۇلوم یۇخ ، پۇلسوزام pulsuzam ، جیبیم بۇش cibim boş ، آلیم بۇش و...

۱-۲) کلمات غیر ترکی:

کلماتی که از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده اند، اگر در ترکیب آنها دو حرف صدادار و یا دو حرف بی صدا در کنار هم قرار گیرند، در موارد زیادی یکی از آن دو حرف را به اشکال مختلف تغییر داده و یا به میان حروف صدادار یک حرف بی صدا و به میان دو حرف بی صدا یک حرف صدادار اضافه کرده و صرف می کنند:

a) کلمات عربی:

« احتیاط » به شکل « احتیاط » ، « متفق » به شکل « متفقیق » و « عقل » به شکل « عاقل » ، « سلام علیکم » به شکل « سلامون علیکوم » ، « شکر » به شکل « شوکور » ، « روحاً » به شکل « روحن » ، « سهواً » به شکل « سهون » ، « عمداً » به شکل « عمدن ، عمدی » ، « قصداً » به شکل « قصدن ، قصدیدن » روحاً و جسماً (روحن جیسمن) ، گفته می شود.

b) کلمات مرکب عربی و ترکی:

کلماتی که از زبان عربی گرفته شده اند ، در مواردی با کلمات ترکی ترکیب یافته و به شکل کلمات مرکب عربی ترکی به کار گرفته می شوند. مثال:

- کلمه مرکب با دو کلمه همراه پسوند مصدری:

حؤکم انیله مک ، بحث انتمک ، حلّ انتمک (حلّ لنتمک) ، امرانتمک ، غیب اولماق ، حلّ اولماق ، غیب انتمک ، حاضیر اولماق ، بحث انیله مک ، تعلیم و نرملک ، مواظب اولماق ، صبرانتمک ، عجله انیله مک ، تقاضا انتمک و...

- کلمه مرکب عربی ترکی با میانوند ملکی (ی: با هماهنگی بزرگ) همراه پسوند مصدری:

بحثی اولماق ، موشکولو اولماق ، عیبی (عیبی) اولماق ، عاغلی اولماق ، (عاغیلی) صبری اولماق ، خطری اولماق و...

- کلمات عربی ترکی به شکل فعل:

صبرانیله ، عجله انیله ، قبول انیله مه ، تظاهرانیله مه و..

- در مواردی بعضی از کلمات عربی به اشکال مختلف زیر نیز صرف می شوند. مثال:

- عاغیلسیز، عاغلی یۇخ، عاغیللی. عُمور، عمروچۇخ، عمورو. عمرو یۇخ، عمورسوز، عمرو اوزون، رسم: رسم، رسمیم، رسمیم (رسمیم)، رسمی وار، رسمیمی یۇخ و...
- وقت: واختیم یۇخ، واخ یۇخدور. واخیم یۇخدور. چۇخ واخت ایستر. و...
کلمات عربی با پسوند ترکی:

بعضی از کلمات عربی را می‌توان با پسوندهای مختلف ترکی به کلمات ترکیبی جدیدی تبدیل کرد و به کار گرفت. مثال: کئیفیتلر، شخصیت سیز، رسمیت سیز، صبیر سیز، صبیرلی، صبیر سیزلیک و...

c) کلمات غربی:

- کلماتی که از زبانهای دیگر وارد زبان ترکی شده و در ترکیب آنها (بعد از بند اول) حروف صدادار غیر فعال به کار گرفته شده اند، در موارد زیادی آنها را با حروف صدادار فعال عوض می‌کنند. مثال: تراکتور raktur(traktor)، قهوه‌خانا qəhvəxana، و...
- کلماتی که در ترکیب آنها دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار گیرند، در مواردی در بین آنها یک حرف صدادار افزوده شده و صرف می‌شوند. مثال:
قیرام (گیرام qıram) به جای گرم، تیرئن tiren به جای ترن tren، فیلیم filim، به جای فیلم film، فیلیملر. سینما، سیناما، سینامالار. ایسلاوی (islavi) به جای سلاوی (slavi) و...
- کلماتی که در ترکیب آنها دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار گیرند، عمدتاً به شکل اصلی خود نوشته می‌شوند، ولی در محاوره یکی از آن دو حرف بی‌صدا را حذف کرده و به شکل زیر تلفظ می‌کنند. مثال:

به جای کمونیست، در محاوره می‌گویند: کمونیس، بیر کمونیس، آدامین فیکری و...
به جای بیر کمونیست حنزیبین مانیفست، می‌گویند: بیر کمونیس چیزبین مانیفسی (ستی) و...
به جای سوسیالیست می‌گویند:

سوسیالیس، بیر سوسیالیس آدامین فیکری، کمونیس، سوسیالیس لرین حزبی و...

d) کلمات فارسی:

بعضی از کلمات فارسی که وارد زبان ترکی شده اند، در موارد زیادی حروف آنها را

به اشکال زیر تغییر می‌دهند:

« دوست » به شکل « دؤس » (دؤست) تلفظ شده و به شکل « دؤسلار » جمع بسته و به شکل دؤسدوم ، دؤسدون ، دوسدوموز ، و... نیز صرف می‌شود.
 کلمه خواهش به شکل خاهیش (xahiş) ، قهوه خانه به شکل قهوه خانا (qəhvə xana) ، آبگوشت به شکل « آبگوش » بیان می‌شود. و...

– بعضی از کلمات فارسی را نیز با کلمات ترکی ترکیب داده و به شرح زیر به شکل کلمات مرکب فارسی ترکی به کار می‌گیرند. مثال:

خاهیش اندمک ، زَهَر ائتمک (آغی) ، زهر اؤلماق ، زهرمار ائتمک (زَهَر) ، زهر تۆلوغو ،
 دردی اؤلماق ، درد سر و نرملک و...

– بعضی از کلمات فارسی را می‌توان با پسوندهای ترکی ترکیب داده و به شکل زیر به کار گرفت: دؤسلوق (دؤستلوق) ، رنگسيز (بویاقسيز) ، رنگلی ، رنگر و...

۳-۱) اطلاعات متفرقه در رابطه با کلمات ترکی:

a) در زبان ترکی پسوندها فرم فعل ، زمان ، جمع و مفرد بودن فاعل را در خود انعکاس می‌دهند. مثال: گلیر ، گلیرلر ، گلدی ، آلمیش و...

b) در مواردی در گفت و شنود روزمره ، بعضی از پسوندهای کلمات ترکی را به نادرست تغییر می‌دهند و به شکل زیر صرف می‌کنند. مثال:

کلمات « آلماتق » (almaq) در محاوره به شکل « آلماتخ » (almax) ، ایشله ییرم (işləyirəm)
 به شکل ایشلییرم « (işliirəm) ، « اؤخۇیۇرام » (oxuyuram) به شکل « اؤخۇرام » (oxuram)
 به کارگرفته می‌شوند.

c) در زبان ترکی چند کلمه ای موجود است، که در ترکیب با کلمات دیگر، یکی از حروف صدادار آنها را حذف می‌کنند:

– کلمه « قئیین qeyin » (برادر زن) که در ترکیب با کلمه « آنا » (مادر) به شکل « قئیین آنا qeynana » (به جای قئیین آنا: مادر زن) ، قئیین آنا qeynata (به جای قئیین آنا: پدرزن) به کارگرفته می‌شود.

اگر به دو کلمه « قئیین آنا qe,yin,a,na » و « قئیین آتا qe,yin,a,ta » دقت شود، ملاحظه می‌شود، که آنها از چهار سیلاب تشکیل یافته اند، که با حذف یک حرف صدا دار به کلمه سه سیلابی تبدیل می‌شوند: قئیینانا qey,na,na ، قئییناتا qeynata ...

– حرف صدا دار چند کلمه زیر نیز در صرف حذف می‌شود:

کلمه « قارین » به شکل « قارنیم » (به جای قارینیم) ، کلمه « بۇرون » به شکل بۇرونوم (به جای بۇرونوم) ، بئیین (مغز) به شکل « منیم بئیینیم » (به جای منیم بئیینیم) ، بۇیون ، منیم بۇیونوم (به جای منیم بۇیونوم) بیان می‌شود.

k (کلماتی که در ترکیب آنها حرف « ل » در کنار حرف « ن » قرار گیرد، در محاوره حرف « ل » را به نادرست به شکل « ن » تلفظ می‌کنند. مثال:

آناماق (an lamaq) به شکل آناماق (annamaq) ، اۆنلۆ (önlü) به شکل اۆنلۆ (önnü) ، داناماق (danlamaq) به شکل داناماق (dannamaq) و... تلفظ می‌شوند.

m (کلمه ای که آخرین حرف آن همچون اولین حرف پسوند صرفی صدا دار باشد، در صرف یکی از آنها را حذف می‌کنند. مثال:

گله: به شکل « گلم » (اصل فعل: گله یم)
 قالا: قالام (اصل فعل: قالایام) ...

n (در زبان ترکی ، افعال مختلف را می‌توان با پسوندهای متعددی به شکل فعل در آورد و (با مفهوم فعل کامل، ولی به شکل جمله نا کامل) به کار گرفت. مثال:
 یازدیریلماقدیر (در حال نوشته شدن است) ، وۇرولماقدیر ، اۇپوشمکده دیرلر ، وۇرولسورولدو (به فرمان کسی ، شخصی زده شد) ، اۇلدورولدو ...

z (کلمات مرکبی که آخرین حرف کلمه اولی آن همانند اولین حرف کلمه دومی آن صدا دار باشد، در صرف یکی از آن دو حرف را حذف می‌کنند. مثال:

کلماتی امثال آما آغاجی (alma ağacı) به شکل آماغاجی (almağacı) ، جمعه آخشامی (cümə axşamı) به شکل جۇماخشامی (cümaxşamı) ، قهوه آلتی (qəvə altı) به شکل قهوه آلتی (qəvaltı) و... بیان می‌شوند؛ چرا که بیان چنین کلماتی آسانتر و همانا یک سیلاب

کمتر از اصل آنها می‌باشند.

۱-۴) کلمات و تقسیم بندی آنها از لحاظ دستور زبان:

- در دستور زبان هر کلمه ای در ترکیب جمله عملکرد ویژه ای دارد، که بر اساس همین ویژگی‌ها نامگذاری شده و به کار گرفته می‌شوند:

اسم (آد)	پری Pəri ، یاشار Yaşar ، قوچ ، قویون ، قوش ، میغمیغ ، ..
فاعل	حسن گلیر. او گولور. بۇ بە ی یاشاردیر. علی دئییر.
فعل (ایش)	گل gal ، گلیر galir ، آلیر alir ، قالدیم ، گولدوم و...
مصدر	گلک gəlmək ، دئمک demək ، آلماق almaq ، دوشوندورمک و...
صفت	یاخش ی yaxşı ، گوزل gözəl ، دلی dəli ، سنفیح و...
قید	قاباتق qabaq ، صاباح sabah ، سحر səhər ، گنجە gecə ، آخشام و...
ضمیر	من mən ، سن sən ، او o ، بیزلر ، سیزلر و...
کلمات ربطی	بلکه ، کینه ، البته ، اؤناگوره ، بۇجور ، اۇجور و...
کلمه (علامت) ندا (۱)	آی ، وای ، آه ، آمان ، هارای ، یامان ، واه ، پی ، په و...
کلمه سوالی	نه؟ نه اوچون؟ می؟ نییه؟ نئچه؟ کیم؟ هاچان؟ نجه؟ و...
کلمه و علائم نفی	دنگیل ، مه ، مز ، ماز ، سیز ، سوز ، یوخ و...
کلمه و علائم التزامی	گرگ ، (گل) ملی ، (قال) مالی ، مجبور ، اجبار ، و...
کلمه آرزویی	نه اؤلا ، بیر ، نؤلا ، آلاہ انیلہ یه ، شانس وئرہ و...
کلمه شک و تردید	اگر ، بیه ، شاید ، دئیہ سن ، انلہ بیل ، بیه ، بلکه و...
کلمه تعجبی	پی ، یوخ بابا ، عجب ، نجه ، اؤرا باخ ، یوخ ها و...
پسوندهای ربطی	ده ، دا ، (کیتاب علی ده ده وار . یاشاردا دا وار .) و...

(۱) کلمه و یا علامتی که حالت‌های حسی انسان را در رابطه با شادی ، تعجب ، ترس ، نفرت ،

شوخی ، تمسخر و... بیان کند، کلمه « ندا » می‌گوئیم.